

DRUŽBENOGEOGRAFSKI RAZVOJ ZGORNJEGA DRAVSKEGA POLJA

(s 13 tabelami, 15 slikami in 6 kartami v tekstu ter 9 kartami v prilogah)

SOCIAL-GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT OF THE
ZGORNJE DRAVSKO POLJE
(UPPER DRAVA-PLAIN, NORTHEASTERN SLOVENIA)

(with 15 Tables, 15 Figures and 6 Maps in Text and 9 Maps in Annex)

MIRKO PAK

SPREJETO NA SEJI ODDELKA ZA PRIRODOSLOVNE VEDE
RAZREDA ZA PRIRODOSLOVNE IN MEDICINSKE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 8. JUNIJA 1968

UVOD

Pojem in obseg Zgornjega Dravskega polja

Zgornje Dravsko polje je ena naših najizrazitejših subpanonskih pokrajin. Začne se tam, kjer se Dravska dolina nad Mariborom razširi; vendar tam ravnina še ne kaže podobe pravega polja. Zato so imenovali del ravnine okrog Maribora pa vse do tam, kjer se med Dogošami in Pohorjem polje zares na široko odpre, Mariborska ravan (1, 78). Od tod proti jugu in jugovzhodu se Zgornje Dravsko polje širi v obliki trikotnika z okrog 30 km dolgo hipotenuzo ob Slovenskih goricah in katetama ob Pohorju ter Savinskem in Halozah. Samo na skrajnem jugovzhodu se nizki svet nadaljuje v Spodnje Dravsko ali Ptujsko polje, ki se razlikuje od Zgornjega Dravskega polja po morfološki in geološki zgradbi, pa tudi po družbenogeografskem razvoju ter seveda tudi po današnji stopnji gospodarske razvitosti in usmerjenosti. Zgornje Dravsko polje ima torej svojevrstno lego med gospodarsko različno usmerjenimi in razvitimi pokrajinami, kar dokazuje ves njegov razvoj.

Naziranja o obsegu Zgornjega Dravskega polja v geografski literaturi niso enotna, pravzaprav niso enotna niti naziranja o samem imenu po Dravi. Nekoč gospodarsko pomembnejši Ptuj, ki leži tudi bolj v središču polja kakor Maribor, je dal že v prejšnjih stoletjih ime obema deloma ravnine ob Dravi. Tako navaja Schlosser za Zgornje Dravsko polje ime Zgornje Ptujsko polje in za Spodnje Dravsko polje Spodnje Ptujsko polje (2, 211), enako imenovanje uporablja tudi Levec (3, I, II, III). Oba sta smatrala za mejo med obema poljema Dravo med Ptujem in Halozami. V novejši geografski literaturi se ime po Ptujju ni razširilo na severni del Zgornjega Dravskega polja. Zgonik je v svojem prispevku »O toponomastiki Dravskega polja« prestavil mejo med obema poljema z Drave proti severu na črto Hajdina—Lovrenc (4, 41), k čemur ga je verjetno privedlo dokaj neenotno pojmovanje te meje. Profesor Melik se v knjigi »Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino« dosledno drži Drave kot meje (5, 282), pa tudi prof. Ilešič se drži v glavnem iste meje (6, 44 in 6 a, 15).

Enotnost pokrajine Zgornjega Dravskega polja vse do Drave na jugu nam pokaže že pogled na topografsko karto. Dravske terase kot najbolj markantna morfološka oblika ter najvažnejši dejavnik za izrabo zemlje, se nadaljujejo s severnega dela Zgornjega Dravskega polja

prav do Haloz. Pri Vidmu srečamo prvo teraso in pri Lancovi vasi drugo teraso, obe lepo ohranjeni. Pod Ptujem se aluvialna ravnica razširi, vendar je njena površina majhna v primerjavi s površino teras in gospodarsko malo pomembna. Južno od črte Hajdina—Lovrenc je na njivah več pšenice in koruze kakor v severnem delu Zgornjega Dravskega polja, kar je posledica različne pedološke osnove in družbenih dejavnikov (podrobneje jih bomo spoznali v nadaljevanju), katerih učinki ne segajo niti sto let nazaj. Vse to in še marsikaj govori za to, da postavimo mejo med Zgornjim Dravskim in Spodnjim Dravskim ali Ptujskim poljem na Dravo med Ptujem in Halozami. Drava vsekakor ni idealna meja med obema deloma ravnine, vendar nam ob pomanjkanju boljše dobro služi, še posebno v zadnjem času, ko se z uvajanjem socialističnega kmetijskega gospodarstva razlika med poljema večja. Most preko Drave je ob severnem robu ravnine pri Ptuju, dalje proti jugu pa šele pri Borlu, kar ni ugodno za gospodarsko povezavo obeh pokrajin.

Enotna ravninska podoba Zgornjega Dravskega polja se zaradi različne debeline in kakovosti prsti in razlik v hidrografskih svojstvih spreminja že na majhne razdalje, nemalokrat na nekaj deset metrov. V glavnem se Zgornje Dravsko polje deli na: a) prodni del, ki je daleč najbolj obsežen, b) »izgonsko pokrajino« pod Pohorjem, ki jo je tako imenoval Baš (12, 236), c) mokrotne Črete na jugu in d) aluvialno ravnino ob Dravi (gl. karto 2 v prilogi II). Zgonik je prodni del še naprej razdelil na nižji dve terasi in na višjo teraso na vzpetem delu polja (7).

Zgornje Dravsko polje smo družbenogeografsko raziskali po katastrskih občinah in demografskih statističnih enotah, katerih meje pa se ne ujemajo z dejanskimi mejami ravnine. Zlasti na zahodnem robu polja je več katastrskih občin (Morje, Čreta, Zg. Hoče, Fram), ki imajo kar okrog polovico površin na Pohorju, enako nekatere katastrske občine na južnem delu polja (Sestrže, Jurovec, Tržec), ki pa imajo samo majhen del zemljišča na ravnini in so zato v podrobni statistični obdelavi izločene. Na vzhodu je meja Drava; če bi segel čez njo v katastrsko občino Duplek, bi se podobno kakor pri podpohorskih naseljih pojavil premočan delež sadovnjakov in vinogradov. Najbolj se ujemajo naravne meje z mejami katastrskih občin južno od Maribora ter med Ptujem in Halozami. Že v uvodu velja poudariti, da so prav ta mejna področja najbolj svojska v gospodarskem pogledu, da se še vrši med njimi najintenzivnejše gospodarsko prepletanje (za pregled katastrskih občin gl. karto 1 v prilogi I).

VLOGA NARAVNEGA OKOLJA

Vloga geomorfoloških, petrografskih in pedoloških dejavnikov v geografiji izrabe tal in naselij

Zgornje Dravsko polje je mlada tektonska udorina na prelomni črti Pohorja in Kozjaka (5, 281), kar se najlepše očituje v ostri meji med nižino in sosednjim Pohorjem na zahodu ter terciarnimi goricami na jugu in vzhodu. Prav zaradi tega so tudi vršaji potokov s Pohorja in terciarnega obrobja skromni. Pri Slivnici se dvigne glinena terasa le za tri metre in se nato polagoma vzpenja proti Pohorju (8, 15). Nekoliko višji je vršaj na JV, medtem ko ga pod Savinskim skoraj pogrešamo. Naselja, polja in komunikacije so se mogle prav dobro nasloniti nanj; tu je tudi področje najstarejše slovanske naselitve v pokrajini (9, 68).

Današnje podobo Zgornjega Dravskega polja je ustvarila Drava s svojo ogromno akumulacijo v pleistocenu in s kasnejšim prestavljanjem svoje struge ter erozijo. Zgornje Dravsko polje se označuje kot ogromen vršaj, ki ga je Drava nasula v kotlino (5, 248). Vanj je vrezala terase, ki so najznačilnejši element v njenem površju. Sistem teras se začne že na Mariborski ravnini, kjer so še slabo oblikovane in nižje z več majhnimi vmesnimi terasami (1, 78). Šele pod Miklavžem se razvije tisti njihov sistem, ki se nadaljuje preko vsega Zgornjega Dravskega polja tja do Dravinje in Polskave na jugu.

Začetek prve terase je južno od naselja Miklavž, od koder se nadaljuje mimo Loke, Rošnje, Starš, Zlatoličja, Slovenje vasi, Skorbe, Hajdine in Pobrežja do Vidma. Omenjena naselja so nastala na robu terase in so zato večkrat odmaknjena od ceste Maribor—Ptuj, ki poteka po robu druge terase. Ježa prve terase je na več mestih presekal terciarno osnovo; na dan so prišli številni izviri, pomembni za naselitev. Prst je na tej terasi debelejša, kar se pozna v izrabi tal, ki so namenjena bolj vlage potrebnim rastlinam, pa tudi tako imenovani »Za vrti« (6, 38) so tukaj mnogo obsežnejši kakor v naseljih na ostalih treh terasah. Druga terasa se dviga samo okrog 6 metrov nad prvo in poteka vzporedno z njo prav do Dravinje med Vidmom in Tržcem. Na specialkah je na tej terasi narisan gozd, katerega pa danes skoraj ni več. Manjše zaplate so šele na zahodu, pod ježo tretje terase. Tretja terasa je krajša od prvih dveh in se izgubi že nekako pri Kungoti (10, 12). Nanjo so se naslonila naselja Dobrovce, Marjeta, Trniče in Prepolje. Predstavlja najbolj napeti del vrašaja. Njena relativna višina nad drugo teraso znaša pri Dogošah 12 m, pri Njivercah še samo 2 m (10, 12). Zahodno od nje se na nekaterih mestih še pojavi četrta terasa.

Pleistocenske naplavine Zgornjega Dravskega polja sestavlja prod s peskom, med katerega so vložene leče in plasti peska, na severovzhodu tudi glin (11, 153). Od tod številni izvirk talne vode v Stražunu, v Studencih in pri Miklavžu (1, 81). Prav te leče in plasti peska

Sl. 1. Pod Ptujem se aluvialna ravnica močno razširi, znižajo pa se tudi terase. Zato je pri Zgornji Hajdini svet še na prvi terasi vlažen ter v glavnem v travniku in gozdu

ter razlike v sestavi proda, ki je proti jugu mnogo bolj droban kakor na severu, so ustvarili pestre talne osnove. Večji kompleks peska južno od železnice ter severno od Apač in Sele zares ustvarja videz, da je tu vršaj naenkrat močno oslabljen in zato talna osnova drugačna. Svet je tam pod gozdom, razmere v njem pa v hladni polovici leta podobne kakor na sosednjem čretnem svetu.

Drugi sestavni del Zgornjega Dravskega polja je aluvialna ravnica ob Dravi, med prvo pleistocensko teraso in Slovenskimi goricami. Njena površina je dokaj majhna in gospodarsko malo pomembna. Razgibana je samo po aktivnih in opuščeni rečnih rokavih ter strugah studenčnic. Izpostavljena je povodnjim in zato domala vsa v grmovju in obvodnem drevju (5, 293), samo južno od Ptuja je več pašne in travne površine z majhnim naseljem Šturmovec, ki premore le skromne njive. Ugodnejša za gospodarsko izrabo je holocenska terasa, ki pa je izoblikovana samo na posameznih mestih. Najdemo jo takoj pod Mariborom, kjer jo imenujemo »oreška terasa«; vleče se do Miklavža in se znova pojavi pod Staršami, kjer so na njej nastale njive, in pri Ptujskem Bregu, kjer je na njej stal glavni del rimskega Poetovia (5, 293).

Od Peker na severu do obeh Polskav in Strgojnec¹ na jugu ter od vznožja Pohorja na zahodu pa vse do črte Betnava—Rogoza—Vartenhajm—Brezula—Podova in obe Gorici na vzhodu, sega »izgonska pokrajina« (12, 326). V tem okrog 18 km dolgem in na severu 3, na jugu pa 5 do 6 km širokem področju se javljajo svojstvene hidrograf-

ske, morfološke in petrografske razmere, nanje pa se veže tudi svojstven način kmetijskega gospodarjenja. Ime je dobila izgonska pokrajina po napeto tekočih potokih — izgonih. Njen svet je s klečmi, pragovi, terasnimi površinami in dolinami razčlenjen v ravnino brez jasno določenega strmcja, kakor jo je prav lepo označil Baš (13, 327). Sem so potoki s Pohorja nanесли prav debele sloje gline, ilovice in peska; sloji so čedalje čistejši proti vzhodu, kjer so potoki nalagali najfinejše gradivo.

Drava je tudi vršaje pohorskih potokov spodjedla in ustvarila terase, na katere se je vezala naselitev in izraba zemlje. Najboljše in največje zaloge ilovice so v širokih ilovnatih površinah okrog Pragerskega, dalje pri Račah in v smeri proti slivniškemu vršaju, še posebno dobre pa so v široki terasi med Polskavo in Framskim potokom (8, 37). Izgonski del Zgornjega Dravskega polja meji na prodni del z majhno teraso, ki je ponekod pol metra do meter visoka. Vršaj pohorskih potokov ima dokajšen strmec od roba Pohorja do ceste Maribor—Celje, ki je zlasti na nekaterih mestih ostra ločnica med njivami in travniki. Te majhne razlike so prav pomembne v kmetijskem gospodarjenju. V njivah je pretežno vse zemljišče nad cesto in tisti svet pod cesto, ki se zlasti v južnem delu spušča proti vzhodu. V njivah je tudi vsako manjše napeto zemljišče ter terase ob Ploskavi in Devini, ki pa so močno erodirane in zato slabo vidne (8, 30). Ves najnižji del izgonske pokrajine je pod travo in na jugu pod gozdom, na vršajih pod Pohorjem pa zasledimo med njivami veliko pašnikov in sadovnjakov, katerih druge na Zgornjem Dravskem polju skoraj ni.

Južno od izgonske pokrajine je še mokrotnejši svet, imenovan Čreti. Meja med Čreti in prodnim delom Zgornjega Dravskega polja poteka po potoku Reki; na zahodu jih omejujejo pleistocenske gorice med Polskavo, Črešnjevcem in Vrhlogo in na jugu pliocenske sleme Savinsko. Prof. Melik uvršča Čreti med najobsežnejše močvirne predele na Slovenskem, ki močno spominjajo na Ljubljansko barje (5, 301). Debele plasti ilovice in gline so ugodne za izkoriščanje, na njih je nastala opekarna v Pragerskem. Profil odkopa pri opekarni Pragersko pokaže za gospodarsko izrabo naslednje plasti (8):

- 60—70 cm sivorjava prstena ilovica
- 60—70 cm rumenkastorjava drobno peščena ilovica
- 20—30 cm svetlosiva, drobno peščena ilovica
- 30—40 cm temnosiva plastična ilovica
- 50 cm temnosiva glinasta ilovica
- 70—80 cm svetlosiva in drobno peščena ilovica
- 70 cm temnosiva močno plastična glinena ilovica

¹ Domačini sami uporabljajo ime Strgojnca, prav tako starejši viri, na primer Slekovec (15).

Pod to plastjo je naložen zelenkastorjav grob ilovnat pesek.

Zaradi nizke lege in mokrotnosti, Čreti nikoli niso bili vabljivi za naselitev. Ostali so še danes v glavnem svet travnikov in pašnikov ter ponekod, zlasti južno od železnice med Pragerskim in Medvedcami svet listnatega gozda. Na severnem obrobju Čretov se javljajo rahlo napet površine, imenovane »bregi« (na primer Šikolski bregi), katere so poizkušali poprej kmetje (2, 212), v zadnjih letih pa družbena posestva spremeniti v njive, kar jim pa zaradi hitrega dviga talne vode v jeseni ni uspelo. Zaradi večje sušnosti so takšna zemljišča izkoriščali kot vaške pašnike-gmajne.

Na levem bregu Drave se širi aluvialna ravan prav do Slovenskih goric. Drava se je tukaj ponekod prav zajedla v terciarno gričevje, samo v najširšem delu pod Duplekom so potoki nasuli vršaj. Tako se je zaradi erozije Drave ohranilo več ilovic samo ob Žitečkem potoku, Koreni in v dolini Ciglenca (8, 40).

Tudi v pedološkem pogledu je Zgornje Dravsko polje močno raznolično. Pasovi posameznih tipov prsti se nekako ujemajo s pasovi različne geološke sestave in potekajo v smeri SZ—JV. Gre v glavnem za tri področja.

Prvo področje je aluvialna ravnina ob Dravi, kjer so razvita siva aluvialna tla, sestavljena iz drobnega, silikatno apnenčastega peska (mivke); prod se le redko javlja na površju. Ob strugi Drave se vleče ozek pas še popolnoma nerazvite zemlje (ramble) v glavnem razgaljen prod, kjer je vsaka kmetijska izraba tal nemogoča. Večji del prve terase pokrivajo nekoliko bolj razvita siva aluvialna tla, borovina. Povsod tod je talna voda zelo blizu površja, kjer pa je nekoliko globlje, uspevajo prav dobro žita, krompir, koruza in detelja.

Drugačne so razmere v drugem pasu, na prodnem delu ravnine, ki ga prekrivajo rjava oligotrofna tla. To so suha, plitka tla lažje mehanične sestave nastala na pretežno silikatnem produ. Na njih so nastale najboljše orne površine, ki pa zaradi plitvosti prsti zadajajo oranju veliko težav. Po globini orne plasti se dele na tri kakovostne skupine: zelo plitva rjava tla, plitva rjava tla in srednjegloboka rjava tla. Pri prvih je orna plast globoka 15 do 20 cm in jo sestavlja ilovnat pesek. Opazimo jih severno od Rogoze in v manjših zaplatah na zahodnem obrobju prodnega dela polja. So največ v njivah, le malo je gozda. Druga skupina, plitva rjava tla, imajo orno plast okrog 20 cm globoko, prehodna sega pa še nadaljnjih 70 cm globoko. Zaradi močne poroznosti in s tem zvezane ugodne vlažnosti so ta tla ugodna za intenzivno poljedelstvo, še bolj pa za rast trave. Zavzemajo veliko večino prodnega dela polja, razen omenjenega kosa severno od Rogoze, nekaj zaplat na zahodu in na jugu. Na njih raste deloma borov gozd, največ površine pa je v njivah. Od poljščin je tu največ žit, krompirja in detelje. Lucerna zaradi plitve živice ne uspeva, koruzo pa prizadene suša ponavadi prav v času najmočnejše rasti, enako krmno peso. Pri tretji skupini, srednje globoki rjavi prsti, je orna plast do enega metra

globoka. Obsega le manjše zaplate zemljišča, predvsem v zahodnem delu prodne ravnine. Ker so tla vlažna, so povečini pod travo.

Tretje področje obsega vso izgonsko pokrajino in Črete. Zanj so značilna psovoglejasta in zaglejena tla (mineralno močvirna) nastala na ilovnati osnovi, ki povzročata slabo propustljivost in zbitost tal. Zato se voda zadržuje na površju, čeprav sta v globini prod in pesek.

To je svet travnikov in veliko manj pašnikov, saj bi živina zemljo samo še bolj zbila. Za izboljšanje tal je potrebno urediti drenažo, globoko obdelovati, humificirati globlje sloje, jih kalcificirati in gojiti na njih najustreznejše poljščine.¹

Podnebne značilnosti

Podnebje Zgornjega Dravskega polja je podobno podnebju vsega subpanonskega dela SV Slovenije, z nekaterimi posebnostmi, ki izvirajo iz ravninskega značaja pokrajine. Na splošno ugotavlja Šmal v svoji ekspertizi, da je podnebje v občini Ptuj — velja to tudi za vse Zgornje Dravsko polje — ugodno za okopavinsko-krmno gospodarstvo z zanesljivo žetvijo jarih in skoraj zanesljivo žetvijo ozimnih žit (14, 16).

Temperature odločajo skupaj s padavinami o letinah na vsem polju, še posebno na prodnem delu. Visoke temperature navajajo viri iz prejšnjega stoletja, ko je bila poleg kobilic, kužnih bolezni ter padavin prav vročina ena največjih nadlog (15, 122). Poleti lahko nastopi takšna vročina, da morajo opravljati kmečka dela, posebno žetev in košnjo, ponoči namesto podnevi (5, 153). Vročina povzroči močno izhlapevanje, zaradi česar zmanjka vode za namakanje. Poprečne letne temperature so na vsem Zgornjem Dravskem polju skoraj enake, po posameznih letnih obdobjih, posebno pa po posameznih mesecih se pa vendar kažejo razlike (tabela 1). Te razlike so posledica odprtosti proti vzhodu zaradi česar so na primer v Ptujju močnejše poudarjene panonske poteze z večjimi temperaturnimi amplitudami. Drugi dejavnik je dolina Drave, po kateri prihaja na severni del polja, predvsem spomladi in v zgodnjem poletju hladen zrak. Pragersko beleži podobne temperature kakor Maribor, čeprav leži bolj na jugu. Nižje temperature so tu predvsem posledica mokrotnosti.

V glavnem je na vsem polju razporeditev temperatur za rastje skozi vse leto ugodna. Spomladi hitro nastopijo visoke temperature; že april ima 9,9° C, kar štirje meseci pa obdržijo temperaturo nad 15° C. Če nastopijo suše, je tolikšna toplina poleti prav primerna za zorenje žit. Še posebno pa so temperature ugodne za sosednja vinogradniška področja, kjer mora biti vsaj osem tednov temperatura nad 20° C, a traja dejansko še dalj časa. Temperaturne prilike v vino-

¹ Podatki za to poglavje so iz dveh elaboratov; Štepančič Dušan, Stritar Albin, Štefula Olga, Orientacijsko poročilo o pedoloških raziskavah Dravsko-Ptujskega polja; Osnovni načrt kmetijske in gozdne proizvodnje občine Maribor Tezno, področje Dravskega polja.

Tabela 1

Poprečne mesečne temperature za obdobje od 1925.—1960. leta (za Pragersko od 1950. do 1960. leta):

		I	II	III	IV	V	VI	
Maribor	° C	— 3,1	— 0,2	4,5	9,9	14,3	17,9	
Ptuj	° C	— 1,5	— 0,1	4,8	10,2	14,5	18,5	
Pragersko	° C	— 0,6	— 1,0	4,4	10,1	14,4	18,1	
				X	XI	IX	XII	letno
Maribor	° C	19,8	18,9	15,1	9,8	5,1	0,4	9,5
Ptuj	° C	20,1	19,2	15,8	10,0	5,0	0,4	9,7
Pragersko	° C	19,7	18,7	15,5	9,3	4,6	1,2	9,5

rodnih goricah so pomembne tudi za dravsko-poljske kmete, ki posejajo tam, največ v Halozah, številne vinograde (13, 136).

Neugodne so nizke temperature pozimi, saj je po Meliku januarska temperatura v Mariboru —2,3° C (v navedenem obdobju 1925—60 samo —1,3° C), pri Ptujju pa še vedno —1,7° C. Zaradi njih večkrat zmrznejo posevki, zlasti pšenica. Mrzlim zimam se rade pridružijo pozebe, ki so eden od vzrokov, da je sadovnjakov malo in da so slabi. Absolutne minime pod 0° C zasledimo v Mariboru še meseca maja.

V hladni dobi leta rada nastopi na vsem Zgornjem Dravskem polju megla. V obdobju 1951—60 je bilo največje število meglenih dni v oktobru 7,5, novembru 5,6, decembru 8,4 in januarju 7 (16, 77). Kljub mokrotnosti južnega dela polja je več megle na severu, zlasti na Mari-borski ravnini.

V »Vodniku po Ptujju in okolici« ugotavlja Matija Maučec, da je razlika v količini padavin med zahodnim in vzhodnim delom ptujske občine kar 200 mm (17, 40) na Zgornjem Dravskem polju pa na razdalji 26 km med Mariborom in Ptujem 64 mm. To kaže na naraščanje kontinentalnosti na jugovzhodu. V 36-letnem obdobju je padlo v Mari-boru 1013 mm in v Ptujju poprečno 949 mm padavin (tabela 2). V Staršah, ki so na pol pota med Mariborom in Ptujem, je padlo v obdobju 1954—58 poprečno 909 mm padavin letno in na Pragerskem v devet-letnem obdobju 1002 mm. Znani so tudi podatki za Fram, kjer stoji postaja že na pobočju Pohorja in je zato nekaj več padavin.

Tabela 2

Poprečne mesečne in letne količine padavin za obdobje od leta 1925 do 1960 (za Pragersko od 1950—60):

		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Maribor	mm	46	48	51	73	102	113	
Ptuj	mm	57	47	47	66	95	105	
Pragersko	mm	64	60	40	68	92	127	
		VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	letno
Maribor	mm	107	107	105	101	90	69	1013
Ptuj	mm	97	103	85	92	86	69	949
Pragersko	mm	115	102	82	84	87	82	1002

Za poljedelstvo je važna razporeditev padavin čez leto, oblika in način padanja padavin in značaj tal v razmerju do padavin.

Največ padavin pade poleti (32,3 %), samo nekoliko manj jeseni. Veliko moče v jeseni povzroča težave v travniškem gospodarstvu v izgonški pokrajini in v Čretih, kjer je spravlanje sena odvisno od trajanja lepega vremena. Kljub ugodnemu padavinskemu režimu pride julija in avgusta rado do suše. Poletni dež pade večinoma v hudih nalivih, nemalokrat z nevihto in točo, ki zlasti v sosednjih vinorodnih goricah odločilno vpliva na pridelek grozdja. V Mariboru je bil dnevni maksimum 105 mm leta 1928, redne pa so dnevne količine padavin nad 50 mm (1926. leta 80 mm, 1930 78 mm, 1942 72 mm, 1950 90 mm, 1958 75 mm). V Ptujju so dnevne maksimalne količine padavin nekoliko nižje. Že Slekovec navaja v svojem orisu Lovrenške župnije, da je bilo življenje dravskopoljskega kmeta odvisno predvsem od zadostne, vendar ne prevelike količine padavin v sušni dobi leta (15, 120, 121). V poljedelstvu vpliva količina padavin neugodno na krompir, ki zaradi preobilne moče v jeseni lahko zgrije, in na koruzo, katere pridelek je prizadet ob preskromnih poletnih padavinah. Izdatnost padavin je odvisna tudi od talnih razmer. Enaka količina padavin zaleže na prodnem delu Zgornjega Dravskega polja precej manj, kakor v izgonški pokrajini ali Čretih. Vso toplo polovico leta je prodni del v glavnem suh in trpi na pomanjkanju vlage, saj odteče takoj skozi prod, medtem ko je talna voda pregloboko, da bi jo dosegle rastlinske korenine. Svojevstvene probleme ustvarjajo padavine v glineno ilovnati izgonški in čretni pokrajini. Padavine v topli polovici leta tudi tukaj ne zadostujejo. Glina se namreč hitro izsuši; v najbolj mokrotnem predelu Čretov pa še povečajo vlažnost poletne padavine. Zaradi spomladanskega tajanja snega na sami ravnini in na pobočjih Pohorja se z vlago zasičena glina dolgo ne posuši, kar otežkoča obdelavo njiv.

Pomembna je seveda tudi vloga snežne odeje. Od njene debeline, zlasti pa od njenega trajanja, je odvisen pridelek ozimnih posevkov. Poprečno je bilo v obdobju 1947—60 v Mariboru in Ptujju 46 dni s snegom, leta 1952 jih je bilo kar 101. Jeseni sneg ne preseneti kmeta pri pospravljanju pridelkov, saj nastopi največkrat šele novembra ali decembra. Zato pa večkrat spomladi predolgo obleži, zaradi česar se zakasni oranje ali gnije ozimina na prodnem delu polja, na glinenih tleh pa se podaljša zastajanje vode.

Omenili smo že pogubni učinek toč in neviht, katerih število se na gričevnatem obrobju močno poveča. Hlubek navaja za prvo polovico prejšnjega stoletja, da je bila v mariborskem okrožju v 22 letih 373-krat toča, omenja pa tudi ustrezne številke za vasi na Zgornjem Dravskem polju; za Radvanje 12, za Slivnico 17, in celo za Turnišče, ki je najbolj odmaknjeno od obrobja, 7 primerov toče (18, 32). Prišel je torej skoraj po en primer toče na leto. Podobno nam pokaže tudi podatek za obdobje 1947—1960, da je padala na Zgornjem Dravskem polju toča 19-krat.

Tudi klimatsko spada na splošno Zgornje Dravsko polje med najugodnejše kmetijske predele v Sloveniji. Donos krompirja je ob dobrih letinah tako velik, da se je marsikje na kmetijah, ki obsegajo grunt ali celo samo pol grunta, mogla razviti monokultura krompirja.

Hidrografske razmere

Vodni odtok je na Zgornjem Dravskem polju ves zbran na obrobju, medtem ko je osrednji, prodni del polja brez tekočih voda. Drava, ki teče na severnem robu polja, je imela važno vlogo že v rimski dobi, ko so ob njej nastajale naselbine. Kasneje se je po njej razvila živahna splavarska trgovina. Največ pa je dobila današnja Drava z gradnjo hidroelektrarn. Dravski hidroenergetski sistem, oprt na zelo ugoden vodni režim, je z gradnjo hidroelektrarne Srednja Drava I. segel tudi na Zgornje Dravsko polje. Njen jez je pod Meljem, od koder vodi kanal do Slovenje vasi, kjer je strojnica. Odočni kanal je speljan nazaj v Dravo nad Ptujem. Drugi jez bo predvidoma v Zabovcih pod Ptujem, od koder bo potekal kanal do Formina, kjer bo strojnica hidroelektrarne Srednja Drava II. S temi gradnjami se bo predvidoma spremenila gladina talne vode, zmanjšala količina vode v strugi Drave, spremenila pa tudi površina obdelovalnega zemljišča; to bo seveda imelo za posledico določene gospodarske spremembe.

Okrog 18 km na daleč, od Pekar na severu do obeh Polskav na jugu, se zvrsti 13 izgonskih potokov (12, 329), ki so poleg Drave edine po površju tekoče vode. Večina izgonov ob prestopu na prod usahne, samo Reka, Črnc, Morski potok in Polskava z Drosarico dosežejo Dravinjo. Izgoni imajo izredno pomembno gospodarsko vlogo s tem, da odvajajo odvišno vodo z glineno ilovnatega dela polja na prodni del, kjer jo uporabljajo za namakanje. Nastanek izgonov in njihov gospodarski pomen je podrobno opisal Baš (12), zato tega na tem mestu ne bi ponavljali, razen tega pa je bil pozneje prikazan tudi njihov gospodarski pomen danes (20).

Zaradi potrebe po vodi v niže ležečih naseljih so izgone v zgornjem toku razcepili tako, da je bila vodna količina najbolj smotrno razdeljena. Od dveh ali več strug izgonov vodijo številni jarki na travniške parcele. Prvotna struga je danes le težko določljiva.

Samo po eno strugo imajo najbolj severni izgoni, Pekrski, Radvanjski in Razvanjski potok, ki vsi poniknejo brž ko se glineno ilovnata plast dovolj stanjša. Pekrski potok ponikne vzhodno od Betnavskega gozda, Radvanjski potok v samem gozdu, pa se ponovno pokaže na dan nekaj deset metrov SV v Tezenskem ribniku, od koder teče še kakšnih 100 metrov v isti smeri. Razvanjski potok namaka s svojo 4—5 metrov visoko strugo še Dobreve vse tja do gozda na V (5, 303).

Hočka reka se v Hočah razcepi, prav tako Framščica v Framu in Polskava nad cesto. Ti izgoni se razvejajo tako, da vodi vsaj ena struga skozi naselje, kjer služi za gospodinjske potrebe in za napajanje. Poleg

našteti imamo še izgone, katerih vode so cepili na nešteto večjih ali manjših jarkov ter s tem zmanjšali količino vode. Zato so bili pri izkoriščanju vode vedno na boljšem posestniku ob zgornjem delu potoke. Pomanjkanje vode je privedlo do časovne razporeditve izkoriščanja s strani kmetov, v odvisnosti od kakovosti zemlje, velikosti parcel in količine vode. V Slivnici sta zadostovali za napojitev 0,5 ha travnika 1 do 2 uri, v Račah pa je znašal potreben čas že 3 do 4 ure (12, 332).

Dravsko polje je bilo žitnica mariborske okolice, zaradi česar so imeli mlino obilo posla. Mline so postavljali tudi ob izgonih. Tako so razdelili Polskavo, da bi njen severni jarek (Mlinščica) gonil mline; iz podobnih potreb je nastala tudi struga Drosarice.

JV od Strgojnca pritečejo Reka, Črnc in Drosarica z izgonskega zemljišča na severni rob mokrih Čretov in tečejo ob njem vse do izliva v Polskavo. Kwartarno nasipanje s Pohorja je zaostajalo za nasipanjem dravskega proda, zaradi česar je ves ta del Čretov v višini nekoliko zaostal (5, 300). Vodni odtok tukaj zastaja; že ob najmanjšem deževju pride tukaj do poplav, ves južni del nekako od križišča ceste Šikole—Pragersko in Šikole—Sestrže pa je tako skoraj skozi vse leto pod vodo. Južni del Čretov so travniki z drevjem ali gozdovi, proti sušnemu obrobju se gozdovi razredčijo v posamezne vrste dreves ob potokih. Mokrotnost pokrajine nam potrjuje neuspeli poizkusi spreminjanja pašnikov v njive. Na najbolj sušnih delih na SV ne izkoriščajo pašnikov samo naselja z obrobja Čretov, temveč tudi naselja s prodnega dela polja.

Na vsem prodnem delu ravnine izgine padavinska voda v tla, zato na površju ni vodotokov. Dravo spremlja z JZ močan podtalni tok s Pohorja, ki je marsikje zlepil prod v konglomerat (21, 163). Odkrit je prav lepo v gramoznici v Dogošah. Drugod, kjer so vrinjene med prod bolj čiste leče peska, pa jih voda izpira, zaradi česar se ponekod na površju javljajo globeli.

Globina talne vode je na glineno ilovnatem delu polja zahodno od železniške proge pri Slivnici 2 m, v Orehovi vasi in Framu 1 m. Globina se hitro poveča, brž ko preidemo na prodna tla. Pri železniški postaji Hoče je talna voda 13 m globoko, v Dravskem dvoru 12 m. Naprej proti JV se talna voda spet približuje površju, prav tako pa tudi v smeri proti Dravi. V Prepoljah in Kungoti je 10 m globoko, v Loki 9 m, v Staršah 9 m, v Zlatoličju 10 m, v Slovenji vasi 8 m in v Skorbi 7 m. Dokaj globoko je talna voda tudi na severovzhodnem obrabju Čretov. V Brezuli je 11 m, Gorici 5 m, v Starošincih 10 m, v Strgojnici 3 m, v Cirkovcah 6 m, v Mihovcah 10 m, v Župečji vasi 9 m in v Kidričevem 8 m globoko. Dalje proti Ptujju se dvigne na 5 metrov v Dražencih, v Turnišču na 4 m in na Hajdini na 2 m globine. Hidroizohipse potekajo od zahoda proti vzhodu (22).

Pod prvo prodno teraso je Drava načela gladino talne vode ter jo prerezala, zato prihajajo ob njej na dan številni studenci, navadno pod ježo najnižje mladopleistocenske terase (5, 289). Največji izvirki, vseh je okoli 70, vro na dan pri Studencih na Mariborski ravnini, dalje

pod teraso pri Miklavžu, v Stražunu, pri Loki, pri Hajdini, posebno veliko pa jih je pod Ptujem. Domačini jih imenujejo studenčnice in mlinščice. Še danes žene takšna studenčnica mlin na Bregu pri Ptuju, ki je zdaj velik družbeni obrat. Na izvirke so se naslonila tudi naselja. Predmestje Maribor-Studenci, je dobilo ime po njih, Maribor sam se pa oskrbuje s pitno vodo iz izvirkov v Stražunu.

Vprašanje vodne oskrbe je v tem delu Slovenije čedalje aktualnejše. Kljub bližini Pohorja ima že Maribor težave z vodno preskrbo. Kidričevo črpa talno vodo za svoje potrebe. Na jugu meji ravnina na Haloze, kjer vode močno primanjkuje. Za Zgornje Dravsko polje je v načrtu vodovod. Vsa potrebna količina vode bo zajeta z bližnjega dela Pohorja.

Odsev naravnih pogojev v kmetijstvu

Klima ptujske občine ustreza okopavinsko-krmnemu gospodarstvu, z zanesljivo žetvijo jarih in skoraj zanesljivo žetvijo ozimnih žit, je napisal Šmalcl (14, 16). S tem je označil pogoje za usmeritev kmetijstva na vsem Zgornjem Dravskem polju. V podrobnem pa naravni dejavniki že na manjše razdalje nudijo za to različne pogoje. Na osrednjem prodnem delu ravnine, zlasti v naseljih Skoke, Dobrovec, Marjeta, Trniče, Prepolje, Brunšvik, Kungota in Gerečja vas prevladuje poljedelstvo. Zaradi tanke prsti je trave izredno malo; v Skokah je 2,3 % travnikov, v Marjeti 0,4 %, v Starošincih 1,9 %, v Prepoljah 2,2 %. Nekaj več je pašnikov, posestniki iz večine teh naselij pa imajo pašnike tudi na Čretih. V Starošincih se imenuje pot, ki vodi na pašnike v Črete, Starošinski izgon. Zato pa je tukaj več gozda, ki pa je brez večje gospodarske vrednosti. Izkoriščajo ga za drva in steljo, s čemer se tla še bolj siromašijo. Kjer so v gozdovih še vidni sledovi ogonov bivših njiv, je plast prsti tako tanka, da gleda prod na dan.

Na ostalih treh delih polja je kmetijstvo usmerjeno v intenzivno poljedelstvo in živinorejo. Naselja nad prvo dravsko teraso imajo na njej pašnike in travnike. Hajdoše imajo v travnikih 23,4 % površine, Loka 10,6 %, Skorba 19,7 %, Starše 10,7 %, Zlatoličje 19,3 %. Ob cesti Maribor—Ptuj so vidne travne površine tik za gospodarskimi poslopji; to so tako imenovani »ogradi«, ki so ograjeni del pašnika in za njimi svet, navadno imenovan »za vrta«, ki se nadaljuje vse do prvih njiv. V tem delu Zgornjega Drvaskega polja je zato število konj, goveje živine in svinj na 100 ha kmetijske površine nad poprečkom za vso pokrajino. V Pobrežju pride na 100 ha kmetijske površine 91, v Staršah 100, v Skorbi 86, v Hajdošah 100 in v Miklavžu 75 glav goveje živine.

Glineno ilovnata naplavina v izgonški pokrajini nudi ugodne pogoje za poljedelstvo, kjer se zemljišče nekoliko vzpne. Največ takega sveta je v KO Fram, Ješenca ter Zg. in Sp. Polskava. Razen njiv je tu več sadovnjakov, ki pa dajejo kakovostno mnogo slabši pridelek kakor na pobočjih Pohorja. Največ njiv imajo naselja v izgonški pokrajini šele na prehodu na prodno zemljišče na vzhodu.

Sl. 2. Za vasi na prvi dravski terasi in ponekod na jugu ravnine je značilen gospodarski prostor »za vrta«, ograjen zemljiški kompleks za gospodarskim poslopjem, čez katerega vodi pot na vaško polje

Največ travnikov na vsem Zgornjem Dravskem polju je pod Pohorjem: v KO Slivnici 59,9 % celotne površine, Sp. Polskavi 56,3 %, Framu 34,9 %, Hotinji vasi 24,5 %, Strgojnci 43,3 % in Morju 21,2 %. Zaradi pomanjkanja delovne sile v zadnjih letih število živine nazaduje. Pogoj za uspešno živinorejo je tukaj urejanje izgonov, kar zahteva veliko delovne sile. V Zg. Polskavi pride na 100 ha kmetijske površine 53 goved, v Framu 71, v Hotinji vasi 56, v Morju 74, v Rogozi 26, v Sp. Hočah 81 in Sp. Polskavi 35, kar je manj kakor v naseljih nad prvo dravsko teraso.

Na JV se mokrotna izgonska pokrajina nadaljuje in preide okrog Pragerskega in zlasti južno od Reke v mnogo mokrotnejši svet Čretov; nekatere dele ravnine okrog železniškega tira Pragersko—Medvedce in južno od njega lahko označimo celo kot močvirne. Mokrotni pas se proti vzhodu oži in je pri Selah le še nekaj deset metrov širok. Naselja na robu Čretov pa imajo svojo zemljo tudi na prodni ravnini. Travne površine so največje na zahodu, v KO Šikole 40,1 %, Zg. Jablane 24,8 %, Pongerce 41,7 %, Dragonja vas 24,3 %, Cirkovce 21,6 %, Mihovce 28,3 %; proti vzhodu se delež močno zmanjša, v Selah na 8,8 %, Lancovi vasi 10 %, Lovrencu 13,8 %, Apačah 23,4 %, kar je v zvezi z zožitvijo trav-

nega pasu. Kljub obsežnim travnim površinam je tu v ospredju poljedelstvo s krompirjem kot specialno kulturo. Zgornje Dravsko polje preskrbuje s krompirjem Maribor in Ptuj, obilo ga izvažajo tudi v oddaljene kraje in celo v druge republike. Kljub obsežnim travnim površinam je zaradi monokulture krompirja živine manj kakor na vzhodu v Selah, Lancovi vasi in Lovrencu, kjer je manj travne površine. Goveje živine pride na 100 ha kmetijske površine v Cirkovcih 79, Dragonji vasi 49, Župečji vasi 62, Mihovcih 58, Sp. Jablanah 41, Pongercah 57, Zg. Jablanah 92, Selah 62, Lovrencu 90, kar je pod povprečkom za vse polje, ki znaša 70 glav na 100 ha kmetijske površine.

DRUŽBENA IN ZEMLJIŠKOPOSESTNA STRUKTURA

Družbenogospodarski razvoj od leta 1825¹ do današnje deagrariacije

Zaradi svojega ravninskega značaja in drugih, zgoraj orisanih ugodnosti prirodnega okolja se je Zgornje Dravsko polje razvilo v močno kmetijsko področje. Kljub neposrednemu sosedstvu večjega industrijskega središča Maribora in urbanega središča Ptuja njuni vplivi sem dolgo časa niso posegli v večji meri. Leta 1931 je bilo na Zgornjem Dravskem polju še vedno okrog 70 % kmečkega prebivalstva. Da se je njegov kmečki značaj precej ohranil tudi po zadnji vojni, dokazuje številka za delež kmečkega prebivalstva za leto 1961, ki je še vedno precej visoka, okrog 32 %. Kmetijstvo se je skozi stoletja razvijalo v mejah potreb domačinov samih, Maribora in manj Ptuja (ta je dobil največ kmetijskih pridelkov s Ptujskega polja in iz Slovenskih goric) ter v odvisnosti od možnosti za obdelovanje poljedelskih in travnih površin. Z uvajanjem boljšega gospodarjenja, na primer z zamenjavo enoletne prahe s strukturotvornimi kulturami, so se spreminjale potrebe kmetov po velikosti obdelovalnih površin. Z odpravo obvezne prahe v tripoljnem gospodarjenju se je uvajala detelja; tudi Slekovec navaja, da ima vsak kmet vsaj eno njivo detelje (15, 37). Sejali so še razne vrste žita, največ rži, s čemer so pridobili slamo za živino in jim ni bilo več potrebno sejati ekstenzivnih žitaric, kot npr. srakonogo, katero so opustili v tridesetih letih tega stoletja. Kmetje niso več širili polja na račun gozda, obratno, najslabše njive so opuščali. Posledica tega je bilo enakomerno manjšanje njivskih površin od leta 1825, ko jih je bilo 57,7 % celotne površine, na 49,5 % leta 1879 in na 42,8 % leta 1963. Njive so opuščali predvsem na najslabšem svetu, na osrednjem prodnem delu z najtanjšo prstjo. Še danes so v gozdovih lepo vidni ostanki ogonov. Pogrešamo jih samo na skrajnem jugu ter na severnem delu zemljišča KO Sela, kjer zaradi mo-

¹ Podatki za leto 1825 so vzeti iz franciscejskega katastra, izdelanega v letih 1824—1825.

Sl. 3. V osrednjem delu Zgornjega Dravskega polja so v gozdovih še danes lepo vidni ogoni, ostanki nekdanjih njiv, ki so še zabeležene v katastru iz leta 1825

krotnosti njiv ni bilo. Delež gozda se je s tem povečal od 13,9 % leta 1825 na 15,6 % leta 1879 in na 18,7 % leta 1963. Starejši kmetje še vedo povedati, da sta iz Starošinc bili vidni cerkvi v Marjeti in Staršah, danes pa je vmes širok pas gozda. Še en razlog je pred vojno vodil k manjšanju njivskih površin; davek na njive je bil večji kakor na gozd, ki je služil samo za drva in steljo.

Drugo področje, kjer so se povečale gozdne površine, so Čreti. Ker se je zmanjšalo število živine in ker pridelujejo čedalje več krme na njivah, opuščajo travnike in puste, da se preraščajo z grmovjem in drevjem. Ta proces pospešuje še neurejeno vodno gospodarstvo.

Uvedba krmnih rastlin v kolobar je privedla do ekstenzivnega izkoriščanja pašnikov. Živina je ostala dalje časa v hlevu, s čemer je pridobila na kakovosti. Kmet je s tem dobil tudi več gnoja in z njim izboljšal kakovost njiv. Pašne površine so vse manj izkoriščali. Leta 1925 je bilo pašnikov na Zgornjem Dravskem polju 7,9 % celotne površine; njihova površina pa se je do leta 1879 povečala na 11,1 %. V zadnjih letih so nekaj pašnih površin okrog Pragerskega in v Strgojnci meliorirali in spremenili v travnike ali njive. Zaradi tega se je delež pašnikov do leta 1963 zmanjšal na 8,1 %.

Današnje stopnjo družbenogeografskega razvoja pokrajine so izoblikovali v glavnem procesi zadnjih 100 let, od kar se je kmečko gospodarstvo rešilo fevdalnih okov. Zlasti zakon o zemljiški odvezi je pomenil prvo močnejše drobljenje posesti, ki se je nato z zakonom o svobodnem kosanju posesti in dednem pravu iz leta 1868 še stopnjevalo. Poprečna velikost posesti se je v tem obdobju močno zmanjšala, predvsem pa se je povečalo število manjših posestnikov. To nam potrди nekaj podatkov za razodboje 1825—1879: v KO Rogozi se je zmanjšalo število kmetij z več kot 10 ha zemlje od 13 na 10, v Zg. Jablanah od 6 na 1, v Ješenci od 17 na 15, povečalo pa število posestnikov z zemljiščem do 2 ha, v Rogozi od 4 na 14, v Zg. Jablanah od 1 na 28, v Ješenci od 17 na 38 in v Selah od 3 na 27. Značilno je zlasti drobljenje kmetij z manj kakor 10 ha zemlje. Kmetje z več kot 10 ha zemlje so imeli možnost otroke izplačati in tako ohraniti vso posest v istem obsegu. Zato se število velikih kmetij ni bistveno zmanjšalo, niti se ni povečala njihova posest na račun fevdalne zemlje. Le-to so kupovali bogati meščani iz Maribora in Ptuja. Podobno so se veliki kmetje okoriščali v škodo manjših. Saj je bil to čas, ko je šlo v letih od 1870 do 1880 v Avstro-Ogrski na boben 62 119 kmetij v nadaljnjih šestnajstih letih pa še novih 78 093 (23, 8).

Kljub kakovostnemu zemljišču na Zgornjem Dravskem polju ni bilo težnje za oblikovanjem velikih posestev, kakor v nekaterih drugih slovenskih pokrajinah. Preobsežna površina bi pomenila le dodatno breme; zahtevala bi več delovne sile, katere pa je primanjkovalo. Večina naselij je imela že v preteklem stoletju veliko kočarjev, vendar so ti hodili velikim kmetom (gruntarjem) le pomagat za protiusluge. H kočarjem štejejo tu posestnike z manj kakor 4 ha zemlje, le-ti pa so imeli obilo posla na lastni zemlji. Ob delovnih konicah so zato prihajali na pomoč kočarji iz Haloz (13, 75). Kočarji, ki so imeli za preživljanje premalo zemlje, so se že zgodaj zaposlili na železnici. Največkrat pa so se naselili v večjih naseljih, zlasti v bolj prometnih, kjer se je nudil zaslužek. Zato se je v kmečkih naseljih, ki so bila blizu prometa in vpliva industrializacije, posest hitreje kosala in število kočarjev večalo, medtem ko se je v kmečkih naseljih pod Halozami in blizu Ptuja še vse do zadnjih let močno ohranila prvotna posestna struktura. Kočarjev je bilo tam malo.

Po letu 1848 se je kmetijstvo razvijalo v znaku drobljenja posesti in krepiteve finančnega kapitala na vasi. S tem so se socialne razlike še povečale in poglobile. Ljudje so še naprej odhajali z dežele v mesta, kjer pa se niso mogli vsi zaposliti. Zato je bilo čedalje več brezposelnih. Graditev železnice od Maribora do Celja 1846. leta je zaposlila veliko število malih kmetov in kočarjev. Z njo v zvezi je nastalo tudi železničarsko naselje Pragersko, kjer so bili do tedaj samo grad, ena kmetija in šest kočarjev. Naselje železničarjev na Pragerskem se je okrepilo še posebno z zgraditvijo proge mimo Ptuja proti Kotoribi 1860. leta, ko je postalo Pragersko važno železniško križišče, ob katerem so se jeli

naseljevati gostilničarji, mesarji in drugi. Po podatkih iz leta 1931 je bilo v takratnih občinah Šikole 39, Sp. Polskava 118, Rače 29 in Sp. Hoče 35 zaposlenih v prometu.¹ Zaradi tradicionalne zaposlitve na železnici je še danes prav v teh, od mesta in cest najbolj oddaljenih naseljih največ v prometu zaposlenih (Cirkovce 16, Hotinja vas 38, Fram 17, Strgojnca 18, Sp. Polskava 25, Stari log 21).

Pred zgraditvijo železnice Maribor—Celovec je tudi promet po Dravi s splavi in šajkami prinesel marsikateremu kmetu z Zgornjega Dravskega polja zaslužek. Največ splavarjev je bilo doma iz naselij ob Dravi, zlasti iz Dupleka (24, 142). V prvi polovici 18. stoletja je šlo po Dravi povprečno 11 do 12 000 splavov in 7 do 8000 šejk na leto. Ta promet se je kljub železnici v manjšem obsegu obdržal še vse do druge svetovne vojne.

Pred letom 1920 se je pri nas na vasi utrdil kapitalistični sistem gospodarstva, ki je z uredbo o odprodaji posameznih parcel in sploh za spremembo lastništva le še močno povečal diferenciacijo na vasi (25, 490). Namesto da bi se število kočarjev in malih kmetov zmanjšalo, je bilo obratno. Kapitalistični družbeni red je nadomestil pravno prisiljevanje z ekonomskim (25, 450).

Leto 1920 je prineslo nekatere, za kočarja in malega kmeta malo koristne odloke, po katerih so bili veleposestniki prisiljeni oddati odvečno zemljo v štiriletni zakup. Leta 1925 so uvedli fakultativni odkup zemlje, od česar so zopet imeli koristi samo veliki kmetje, ker majhni za nakup niso imeli denarja (25, 490). Šele zakon o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih je prinesel nekaj tehtnejših sprememb v življenje kočarjev. Veleposestniki so morali oddati obdelovalno zemljo nad 130 oralov, ali skupaj z neobdelovalno 347 oralov vsega zemljišča. To pa samo v primeru, če niso gojili na njej specialne kulture ali če se niso bavili z rejo mesne živine ali s sadjarstvom. Agrarni interesi so od te zemlje lahko dobili samo po 10 oralov, če pa je bilo v družini več kakor 10 članov, so dobili po 1 oral na vsakega nadaljnjega člana. Pri vsem tem pa mali kmet ni mogel biti agrarni interesent; to so bili lahko tisti, ki dotedaj niso ničesar imeli, s čemer se je pomnožil najbolj ogroženi sloj na vasi. Uporabniki te zemlje so morali plačati za prejeto zemljo bivšemu lastniku odškodnino (26).

V teh letih so nastali novi deli nekaterih naselij. V Hotinji vasi je porastlo število hiš od leta 1910 do 1931 od 54 na 94 in do leta 1948 na 124, število prebivalstva pa se je povečalo od 307 na 464 ter na 624 leta 1948, kar kaže, da so se sem preselili številni agrarni interesi iz drugih kmečkih naselij in celo iz mest. V zahodnem in južnem delu Zgornjega Dravskega polja še danes prevladujejo trdne kmetije. Veleposestva so bila tukaj redka in manjša, nekmečka zemlja je bila pred letom 1920 predvsem v lasti meščanov. Leta 1855 je bilo na vsem Zgornjem Dravskem polju 55 veleposestnikov. Ta zemlja je prešla v celoti v državno last. Agrarnim interesentom so ponudili samo najslabšo zemljo, na primer v Hotinji vasi in Dravskem dvoru. V Dravskem

dvoru je bila vse do agrarne reforme samo pristava. Po agrarni reformi pa je del zemlje, ki je pripadal pristavi, dobilo 19 družin, ki so se sem naselile iz bližnjih naselij. Vsaka družina je dobila samo okrog 3 ha zemlje, zato ni čudno, da se od tamkajšnjih 132 prebivalcev danes le še 18 (13,6) preživlja s kmetijstvom. Štetje leta 1931 izkazuje samo 1 hišo. Leta 1948 je število hiš že dvajset in število ljudi 84. Podobno večanje števila hiš, ki kaže na razdelitev velikoposestniške zemlje, zasledimo še v naseljih Kungota (od 26 na 50 leta 1948), Miklavž, Rogoza, Pragersko itd.

Korenite spremembe v gospodarstvu je prinesla doba po osvoboditvi z reformami in družbenimi posegi v kmetijstvo ali pa z vplivi razvijajoče se industrije v bližnjih središčih, o čemer bomo govorili kasneje. Tu si oglejmo natančneje samo nekaj družbenih posegov, ki pospešujejo ali zavirajo deagrarnizacijo in urbanizacijo.

Nedvomno najbolj radikalen poseg v naše kmetijstvo v vsej njegovi zgodovini je pomenila agrarna reforma leta 1945. Takrat je prišla zares vsa zemlja veleposestev in drugih ustanov, ki so posedovale zemljo, ter presežek posesti velikih kmetov v skupno kmečko ali družbeno last. Z zakonom o ustanovitvi zadrug iz istega leta se je organizirala tudi obdelava tistega presežka zemlje, ki ni prešel v roke agrarnih interesentov. Prav tako so zadruga prevzele upravna poslopja in gospodarske zgradbe bivših veleposestnikov: to so bili največkrat gradovi, kakor v Slivnici, na Pragerskem, v Turnišču, v Rogozi, drugod pa zopet mogočne pristave (v Staršah, Kidričevem, Miklavžu). Zelo malo je bilo na razpolago agrarnim interesentom zemlje od presežka velikih kmečkih posestev. Tako so kmetje iz bojazni pred odvzemanjem zemljišča v glavnem razdelili zemljo svojim otrokom, ki so tako kar naenkrat postali srednji ali celo veliki kmetje. Takšnih primerov je bilo več v izgonskem delu polja, kjer so nekateri posestniki posedovali velike travne površine. Po zakonu o zemljiški odvezi in dedovanju pa po prvi in drugi agrarni reformi je bil to četrti administrativni ukrep, ki je pospešil drobljenje kmečke posesti.

Po reformiranju zadrug leta 1953 je prinesla ustanovitev velikih družbenih kmetijskih obratov v okviru Agrokombinatov Maribor in Ptuj velike spremembe v kmetijsko gospodarstvo. V težnji po ustvarjanju čim racionalnejših, lahko bi rekli optimalnih kompleksov zemljišča, se spreminjata velikost in struktura kmečkih gospodarstev, spreminja se njihova poklicna in socialna struktura, spreminjata se lice in funkcija kmečkih domov in naselij. Razen deagrarnizacije in urabnizacije je bil to najmočnejši poseg na Zgornje Dravsko polje, ki je učinke prvih dveh močno povečal.

V drugi polovici 19. stoletja so se na Zgornjem Dravskem polju pojavile tudi nekatere obrtne delavnice, ki so počasi preraščale v industrijska podjetja. Bili so to v glavnem obrati s surovinsko bazo na polju samem, imeli pa so v bližini tudi potrošnika. Povečini so se

naslonili na vodno silo pohorskih potokov in studenčnic, drugi pa na bogate zaloge kakovostne surovine pod Pohorjem. Nobeden od njih ni nastal zaradi delovne sile, čeprav je je bilo tu obilo. Tudi po vojni se namestitveni pogoji za industrijo niso spremenili. Izjema je tovarna v Kidričevem, ki pa ji je tudi lego določila predvsem bližina električne energije, ne pa delovne sile. Delovna sila je prišla v Kidričevo iz oddaljenih naselij; manj s samega Zgornjega Dravskega polja. Zato se tudi učinki tovarne v okolici do pred nekaj leti niso močneje poznali.

Čeprav šteje Kržičnik Zgornje Dravsko polje v mariborski urbani okoliš (27, 357) ter celo v mariborski industrijski »bazen« (27, 358), je pokrajina vendar še danes kljub bližini mariborskega industrijskega središča dokaj kmečka. To velja zlasti za tisti njegov del, ki spada v ptujsko občino, jugovzhodno od črte Pragersko—Starošince—Zlatoličje. Čim bolj proti jugu gremo, tem bolj slabijo vplivi industrijskih središč. Vpliv Maribora je posegel mnogo dalje kakor vpliv Ptuja, segel je celo preko občinskih meja. V Marjeti je bilo leta 1961 še 33,6 % kmečkega prebivalstva, v Brezuli 38,1 %, v Rošnji 36,3 %, v Sp. Gorici 37,3 %. To so od Maribora najbolj oddaljena naselja bivše občine Maribor Tezno na Zgornjem Dravskem polju. V naseljih najbliže Ptuja pa je delež kmečkega prebivalstva še večji (Gerečja vas 48,6 %, Pobrežje 57,2 %, Hajdoše 47 %).

Posledice vplivov mest na podeželje se kažejo v spremembi gospodarjenja, strukture prebivalstva in fiziognomije naselij. V obmestjih Maribora in Ptuja so se kočarji, ki so veljali do zaposlitve v industriji v zadnjih letih za socialno najnižji sloj na vasi, temu primerna je tudi njihova hiša, povzpeli nad srednje kmete in se povsem približali velikim kmetom, zlasti, če so ostali na velikih kmetijah še samo starejši ljudje. Ta socialna preselitev je najbolj vidna v preoblikovanju hiše. Primer iz Spodnje Hajdine pokaže, da ima lahko sedaj najlepšo hišo bivši kočar in najslabšo srednji kmet. Kočarji so se bili prvi prisiljeni zapustiti izven kmetijstva. Ker jim nihče ni dal parcele za gradnjo blizu mesta zaposlitve, kakor so to lahko kasneje dali veliki kmetje svojim otrokom, so morali še naprej prebivati v vasi, kjer so si končno namesto propadajoče, največ »pokane« ali »butane« hiše (iz glinice in ilovice) zgradili po videzu povsem mestno stanovanjsko hišo. Veliki in srednji kmet sta mnogo dalj časa ostala zaposlena v kmetijstvu, prav tako njihovi otroci. Ti so se zaposlili v nekmetijskih panogah šele v zadnjih letih; starši so jim dali ali kupili gradbeno parcelo blizu delovnega mesta, zaradi česar so se odselili s kmetije, na kateri se je s tem zmanjšalo število delovne sile. Takšni kmetje niso čutili potrebe niti niso imeli dovolj sredstev za obnovo starega ali za gradnjo novega stanovanjskega poslopja. Če je ostal na zemlji eden od otrok, je dotedanjo, veliko kmečko hišo samo še popravljaj, v primeru zaposlitve izven kmetijstva pa si večkrat zgradil zraven nje novo hišo mestnega videza, pri tem pa s svojo družino še naprej pomagal pri delu na posestvu. Odtod heterogenost v gradbeni strukturi vasi.

Osnovna področja Zgornjega Dravskega polja po stopnji deagrarizacije

Orisani proces deagrarizacije, ki ga je sprožila bližina mestnih središč, predvsem industrijskega Maribora, in ki je kljub še vedno močno kmečkemu značaju Zgornjega Dravskega polja prinesel v pokrajino močne spremembe v prebivalstveni in gospodarski strukturi, pa tudi v zunanjem videzu, seveda slabi s prometno oddaljenostjo od mesta. Tako nastajajo v okviru istih naravnih pogojev področja različne stopnje družbenogospodarskega razvoja, predvsem različno močne deagrarizacije. Označuje jih predvsem različen delež kmečkega prebivalstva. Na tej osnovi lahko ločimo na Zgornjem Dravskem polju tri področja (karta 2 v prilogi II).

Prvo področje, zahodni in severni del pokrajine (KO Zrkovce, Dogoš, Miklavž, Razvanje, Bohova, Zgornje in Spodnje Hoče, Rogoza, Slivnica, Orehova vas, Hotinja vas, Rače, Fram, Ješenca, Morje, Zgornja in Spodnja Polskava) obsega v glavnem ožje obmestje Maribora, danes že upravno vključeno v mestno območje, in skoraj vso izgonsko pokrajino. Imenovali bi ga lahko tudi obmestno — izgonsko področje. Zaradi dobre prometne povezanosti z Mariborom se je tu kmetijstvo že kmalu začelo razkrajati. V izgonški pokrajini se je že pred vojno razvijala drobna industrija, ki je zaposlila zlasti del kočarjev iz večjih vasi. Ker je tu manj orne zemlje, se je močno razvila živinoreja, ki kmeta manj veže na zemljo; zato so kmečki otroci že pred vojno zapuščali kmetijsko delo, zdaj pa ga zapuščajo v najvišji meri. Delež kmečkega prebivalstva se je zato silno zmanjšal: leta 1961 ga je bilo na vsem področju samo še 16,9 %, po nekaterih naseljih celo le 10 %. Sem se tudi priseljujejo ljudje iz oddaljenejših naselij; zato prebivalstvo narašča, narašča tudi dnevna migracija delovne sile, v naseljih, ki so najbliže Mariboru, pa lahko govorimo že o urbanizaciji ter jih označimo za urbanizirana naselja (28, 29).

Drugo področje obsega vzhodni in srednji, lahko bi rekli tudi obdravski del Zgornjega Dravskega polja, med Miklavžem in Bregom na jugu (KO Loka, Skoke, Marjeta, Starše, Prepolje, Zlatoličje, Slovenja vas, Gerečja vas, Hajdoše, Skorba, Hajdina, Zgornji in Spodnji Breg). Tu gre v deagrarizaciji nekako za vmesno stopnjo med prvim, najbolj in tretjim, najmanj deagrariziranim področjem. Leta 1961 je bilo tu še 42,5 % kmečkega prebivalstva. Medtem ko prvo področje teži samo k Mariboru, se tu že mešajo vplivi Maribora in Ptuj. Vpliv Maribora je seveda daleč močnejši od ptujkega, saj zajame tudi sam Ptuj. Če bi tu tekla železnica, bi se bilo področje razvijalo podobno kakor prvo. Tako pa se je mnogo bolj ohranila ugodna posestna struktura s trdnimi kmetijami, z malo kočarji in s poznejšimi ter šibkejšimi vplivi industrijskih središč.

Tretje področje obsega južni del polja, (KO Podova, Gorica, Starošince, Strgojnca, Šikole, Zgornje in Spodnje Jablane, Cirkovce, Dragonja vas, Mihovce, Pleterje, Pongerce, Župečja vas, Lovrenc, Apače, Trnovec, Sela, Lancova vas, Pobrežje, Šturmovec). Obsega pred-

vsem Čreti, nekaj izgonskega sveta na severozahodu, nekaj prodnega zemljišča na severu ter skrajni jugovzhodni del ravnine. Leta 1961 so tu našli še 43,7 % kmečkega prebivalstva, brez nekmečkih Kidričevega in Pragerskega celo 53,7 %. Področje se začne že nekaj kilometrov od Ptujja, kar kaže, kako sorazmerno majhen je vpliv tega šibko industrializiranega mesta na podeželje. Posestna struktura je ugodna, v nasprotju s prevlado žit drugje na Zgornjem Dravskem polju se je tu uveljavila močna specializacija v gojenje krompirja. Maribor je daleč, zato se deagrarizirani del prebivalstva v glavnem odseljuje.

Razvoj posestnih razmer v kmečkem zemljišču

Današnje posestne razmere v kmečkem zemljišču so dediščina dolgotrajnega razvoja, v kateri lahko opazimo še sledove iz časov prvotne delitve zemlje (23, 438). Prvotno so bile na Zgornjem Dravskem polju velike kmetije, kakršne je zahtevala takratna obdelovalna tehnika in ekstenzivno izkoriščanje zemlje. Kasneje so se kmetije kosale zaradi spremenjene, intenzivnejše obdelovalne tehnike, povečanega pridelka in rasti prebivalstva. Na vasi se je izoblikoval poleg trdnih kmetov (gruntarjev, z več kot 20 ha) sloj srednjih in malih kmetov (do 10 ha), pa tudi kočarjev, ki so imeli škraino malo zemlje (l. 1925 do 4 ha) ali sploh nič, izvzemši gradbeno parcelo z ohišnico. Kočarji so si iskali dodatnega zaslužka pri fevdalcih, kasneje pri veleposestnikih in velikih kmetih. Najbolj se je število malih posestnikov pomnožilo po zemljiški odvezi. Mnogo jih je odšlo z dežele, tisti, ki pa so ostali po vaseh, so se oblikovali v sloj, ki se je najprej zaposlil izven kmetijstva.

Razvoj posestnih razmer lahko zasledujemo podrobneje od leta 1825, od franciscejskega katastra, naprej. Podatke imamo razen za leto 1825 še za leto 1879 in za leto 1963. Ta razvoj je bil podrobneje prikazan že drugje (30, 178—191), zato bi se tu omejili samo na glavne razvojne značilnosti.

Od 50 katastrskih občin, ki z večino svojega zemljišča segajo na Zgornje Dravsko polje (gl. karto 1 v prilogi I), smo jih podrobneje analizirali osem. Izbrali smo take, ki so tipične za razvoj posestne strukture širšega območja, ki razen tega leže v prirodno-geografsko različnih predelih ravnine in ki so od Maribora časovno različno daleč. To so KO Rogoza, Dogoše in Slivnica v severozahodnem delu polja, Ješenca v izgonški pokrajini blizu ceste Maribor—Celje in blizu železniške postaje Rače, Starše sredi poti med Mariborom in Ptujem, v južnem delu polja pa v osredju Starošince in Zgornje Jablane ter čisto na jugu Sela.

Posestnike smo po velikosti posesti razdelili na sedem posestnih skupin: do 0,5 ha, od 0,5 do 2 ha, od 2 do 3 ha, od 3 do 5 ha, od 5 do 8 ha, od 8 do 10 ha in nad 10 ha. Zdi se, da ta kategorizacija precej ustreza razmeram v ravninskih predelih blizu industrijskih središč, hkrati pa

omogoča primerjavo z razmerami drugod po Sloveniji in Jugoslaviji (44).

Manj kot 0,5 ha zemlje imajo nekmetje in maloštevilni kočarji, kjer so člani gospodinjstva že starejši. V tistem delu polja, ki spada pod občino Ptuj, je bilo v tej posestni skupini 16,9 % čistih kmečkih gospodinjstev, kjer so bili vsi člani stari nad 50 let.¹

Skupina od 0,5 do 2 ha zemlje zajema predvsem mešana kmetijska gospodinjstva (na južnem delu polja 33,5 % vseh mešanih gospodinjstev). V severnem delu polja spadajo v to posestno skupino v glavnem kočarji, na vsem polju pa sinovi večjih kmetov, ki so se zaposlili zunaj kmetijstva, odselili s posestva ter si postavili hišo v isti vasi.

V posestni skupini z 2 do 3 ha zemlje je bilo največ posestnikov, ki so dobili zemljo po prvi agrarni reformi. V naseljih blizu Maribora so bili že takrat zaposleni zunaj kmetijstva, kar nam kaže še danes veliko število mešanih kmečkih gospodinjstev. V tej skupini je tudi veliko kočarjev, vendar z ugodnejšo starostno strukturo kot pri kočarjih v prvih dveh posestnih skupinah.

Posestnike z 3 do 5 ha zemlje lahko prištevamo že med male kmete, zlasti na severnem delu polja, pa tudi na jugu prenehajo kočarji nekako pri 4 ha. V južnem delu polja je od 301 gospodinjstev v tej posestni skupini 171 mešanih, 100 čistih kmečkih in 30 takih čistih kmečkih gospodinjstev, kjer so vsi člani stari nad 50 let.

Povečini pa imajo mali kmetje na Zgornjem Dravskem polju med 5 in 8 ha zemlje; vrednost kmetije je odvisna od pripadajočih kulturnih kategorij. V južnem delu polja je v tej skupini 21,7 % čistih kmečkih gospodinjstev.

Med 8 in 10 ha zemlje imajo srednji kmetje. Sem spada največ čistih kmečkih gospodinjstev; poprečna starost njihovih članov je navadno nad poprečkom za vso pokrajino.

Od posestnikov z nad 5 ha zemlje so najbolj številni prav taki z več kot 10 ha zemlje. Na vsem Zgornjem Dravskem polju jih je 8,4 %, na južnem delu celo 9,8 %.

V posestnih razmerah 1825. leta, v času pred močnejšim posegom družbenih dejavnikov 19. in 20. stoletja, odsevajo iz

¹ Obseg občin iz leta 1931 (v oklepajih so pripadajoča naselja): Hajdina (Zg. in Sp. Hajdina); Lancova vas (Lancova vas); Ješenca (Ješenca, Požeg); Loka (Loka, Rošnja); Morje (Morje); Orehova vas (Orehova vas, Hotinja vas); Rogoza (Rogoza); Skoke (Skoke, Dobrovec, Dravski dvor); Slivnica (Slivnica, Čreta, Radizel); Sp. Polskava (Sp. Polskava, Pragersko); Sp. Hoče (Sp. Hoče); Bohova (Bohova); Dogoše (Dogoše); Fram (Fram); Gorica (Zg. in Sp. Gorica); Podova (Podova, Brezula, Brunšvik del); Rače (Rače); Razvanje (Razvanje); Marjeta (Marjeta, Prepolje, Trniče); Miklavž (Miklavž) Zg. Polskava (Zg. Polskava, Sele); Zg. Hoče (Zg. Hoče); Starše (Starše, Zlatoličje); Lovrenc (Lovrenc, Apače, Kidričevo, Pleterje, Župečja vas); Pobrežje (Pobrežje, Videm, Šturmovce); Šikole (Strgojnca, Šikole); Trnovec (Barislovci, Sela, Trnovec); Breg (Zg. in Sp. Breg, Draženci); Cirkovce (Cirkovce, Dragonja vas, Mihovce, Pongerce, Starošince, Zg. in Sp. Jablane); Slovenija vas (Gerečja vas, Hajdoše, Kungota, Njiverce, Skorba, Slovenja vas).

¹ Podatki za leto 1964 so iz podrobnega popisa vseh kmečkih gospodinjstev v občini Ptuj.

Sl. 4. Tudi na jugu Zgornjega Dravskega polja so pričeli urbani elementi izpodrivati agrarne. S poklicno preseljivijo prebivalstva se kočarsko bivališče spremeni v enodružinsko hišo urbanega tipa

velikosti kmetij predvsem naravne razmere. V prvem izmed področij, ki smo jih opredelili po stopnji gospodarskega razvoja (na zahodu in severu) nam prav one narekujejo razlikovati dva dela, mokrotnega izgonskega pod Pohorjem in prodnega vzhodno od tod. V izgonški pokrajini je bilo za njive primerne zemljišča malo, poleg tega so bili v Slivnici, Račah, Rogozi in Framu veliki kompleksi v rokah veleposesnikov. Tako je bilo relativno malo zemljišča na voljo kmetom, posledica tega je bilo večje število malih posestnikov. Manj ko 2 ha zemlje je imelo v Slivnici kar 32,3 % posestnikov, v Ješenci pa celo 41,4 %. Obratno je bila posest na prodnem delu polja trdnejša, več je bilo njiv in boljše so bile. Kmetje svoje zemlje niso prodajali, zato so se ohranila večja posestva. V Dogošah je znašal delež posestnikov z nad 10 ha zemlje 62 % s pripadajočimi 91,6 % vse zemlje, v Rogozi pa jih je bilo 65 % z 94,6 % vse zemlje. Za vzhodni del Zgornjega Dravskega polja južno od Miklavža je bila značilna prevlada večje posesti z dokajšnjim številom malih posestnikov in kočarjev. Le-ti so pomagali obdelovati zemljo velikim posestnikom.

V južnem delu ravnine je bila velikost posesti močno vezana na zemljiško razdelitev na proge. V vaseh s progami so bili v večini posestniki z nad 5 ha zemlje. V KO Sela so imeli manj ko 5 ha zemlje samo 4 posestniki, nad 5 ha pa 32. V Starošincih, kjer je samo osrednje zemljišče razdeljeno na proge, ostalo pa na delce, je znašal delež posestnikov z manj ko 3 ha zemlje 32,1 % in z nad 10 ha 57,1 %.

Na splošno je večstoletni razvoj že do leta 1825 močno zbrisal prvotne posestne razmere.

V posestnih razmerah 1879. leta se v izgonskem delu Zgornjega Dravskega polja že kažejo posledice železnice, ki je leta 1846 stekla čez to pokrajino. Število velikih kmetov in njihova posest se je ohranila, povečalo pa se je število malih posestnikov. Večina novih malih posestnikov pa je bila v drugačnem odnosu do kmetovanja, kakor pred zgraditvijo železnice. Bili so zaposleni in ne več odvisni od dela na posestvih velikih kmetov.

Naselja v bližini Maribora so v tej dobi že zašla pod mestni vpliv. Zaradi razmeroma ugodnih talnih razmer pa je velika posest ostala nedotaknjena. Število velikih posestnikov se je celo povečalo, površina njihove zemlje pa je ostala skoraj enaka kakor 50 let poprej; v Dogošah 89,4 % in v Rogozi 88,4 % vsega zemljišča. Povečalo se je število malih posestnikov, v Dogošah od 10 na 30 in v Rogozi od 4 na 14.

Najmanjše spremembe posestne strukture v razdobju 1825—1879 kaže vzhodni del Zgornjega Dravskega polja. Povečalo se je samo število posestnikov z manj kot 2 ha zemlje (v Staršah od 10 na 21), zmanjšala pa poprečna velikost velikih kmetij od 31 na 18,26 ha.

Zemljiška odveza je povečala število malih posestnikov tudi v južnem delu polja, najbolj v naseljih blizu železnice, ceste in Ptuja.

Zlasti ob železniški progi je bilo 1879. leta še veliko kočarjev, malih kmetov in hlapcev, za katere navaja Slekovec v Apačah, Lovrencu, Župečji vasi in Pleterjah skupno število 143 (15, 41). Posestne in socialne razlike so se na vasi še povečale z razdelitvijo gmajn, kjer so mali posestniki dobili slabša zemljišča ali ostali sploh brez njih. V KO Starošince se je število posestnikov povečalo od 18 na 46, vendar je delež zemljišča velikih kmetov znašal še vedno 80,6 %.

Posestne razmere 1963. leta nam seveda zrcalijo močne spremembe, do katerih je prišlo v razdobju 1879—1963 (gl. karto 3 v prilogi III). Po letu 1879 so se okrepili vplivi, ki so spreminjali posestno strukturo že dotlej. V Mariboru se je začela industrija hitro razvijati, število delovnih mest se je večalo mnogo hitreje, kakor se je lahko večalo mesto samo. Zato si je morala industrija priskrbeti delovno silo iz okolja. Vir zanjo je bilo Zgornje Dravsko polje s svojimi velikimi vasmi ter velikim številom malih kmetov in kočarjev. V starih župnih vaseh Slivnici in Sp. Hočah ter v vaseh ob vse bolj prometni cesti in blizu Maribora je stari gruntarski del skoraj utonil v kočarstvu (6, 97). Po letu 1879, zlasti pa še po letu 1920, se je pojavila na vasi nova socialna sprememba. Zaradi prekvalifikacije aktivnega kmečkega prebivalstva se pojavlja skupina malih posestnikov, ki so zaposleni izven kmetijstva, t. im. kmetje-delavci (31, 15). Stanje posestne strukture leta 1963 nam prikaže priložena tabela 3. Najmočnejše se je povečalo število malih posestnikov, nekmetov v severnem delu polja in v izgonski pokrajini, kjer je bilo posestnikov z manj ko 0,5 ha zemlje 42,9 % in s posestjo od 0,5 do 2 ha 27,2 %. Tako velik delež je rezultat drobljenja male in srednje, v zadnjem času pa že tudi

velike kmečke posesti ter novih gradenj prebivalcev iz same vasi, priseljencev iz sosednjih vasi, iz naselij s slabo prometno povezavo (Po-horje) in priseljencev iz zelo oddaljenih naselij v bližino mesta. Z manj kot 0,5 ha zemlje je bilo 1963. leta v Rogozi 68,9 %, v Miklavžu 51,5 %, v Sp. Hočah 52,6 % posestnikov. Nekoliko počasneje se je drobila posest v naseljih bolj daleč od Maribora (Ješenca, Bohova, Orehova vas, Rače).

Vzhodni del Zgornjega Dravskega polja se je glede posestne strukture povsem približal poprečku za vse polje. Glede na prvotno posestno strukturo ter glede na bližino Maribora in Ptuja so se tu izoblikovali trije tipi katastrskih občin. Naselja ob cesti Maribor—Ptuj in na ježi prve dravske terase so vse do tam, kjer se začne močnejše uveljavljati vpliv Ptuja, ohranila še veliko srednjih in velikih kmetov. V Loki je velikih kmetov 12,7 %, v Zlatoličju 14,5 %, podobno v Staršah ter v Slovenji vasi. V drugo skupino spadajo KO Skoke, Marjeta, Prepolje, Gerečja vas, kjer se je močno povečal delež posestnikov z manj kot 2 ha zemlje, število posestnikov v ostalih posestnih skupinah pa je ostalo isto.

V katastrskih občinah blizu Ptuja se je posestna struktura nekoliko drugače spreminjala. Ptuj je povzročal deagrarizacijo, ni pa vzpodbujal proizvodnje. Zato se je močno povečalo število malih posestnikov in močno zmanjšalo število velikih in srednjih kmetov. V južnem delu Zgornjega Dravskega polja so se oblikovale štiri variante posestne strukture: naselja z enakim številom posestnikov v vseh posestnih skupinah, razen velikih kmetov, katerih je bilo več; naselja z večjim deležem malih kmetov, pa manj posestnikov z do 2 ha zemlje in še manjšim deležem velikih kmetov; v tretji skupini prevladujejo velike kmetije in v četrti posestniki z do 2 ha zemlje. Na razvoj posestne strukture v teh katastrskih občinah so vplivali bližina Ptuja, dalje Kidričevo, Majšperk in železnica, ki je to področje bolj približala Mariboru kakor Ptuj. V bližini Kidričevega se naseljuje vedno več nekmetov, največ v tržna središča Lovrenc, Apače, Cirkovce in Videm. Apače so imele leta 1946 samo 12,4 % čistih kmečkih in 60,9 % mešanih gospodinjstev, Lovrenc pa 24,2 % čistih kmečkih in 68,3 % mešanih gospodinjstev.

Zemljišče tujih posestnikov

(tabela 4 in karta 4 v prilogi IV)

Usmerjenost v polikulturno gospodarstvo je kmete že zgodaj vodila k temu, da so si skušali pridobiti tisto zemljišče, katerega je bilo v njihovi katastrski občini najmanj in so ga zato v mejah svoje prvotne posesti imeli najmanj, kje drugje. Nakup zemlje pa je bil odvisen od prodaje, torej od viška zemlje, katerega pa vse do pojava deagrari-zacije skoraj ni bilo. Vendar zasledimo že leta 1825 v Ješenci 37,18 ha in v Slivnici 77,69 ha zemlje v rokah posestnikov iz drugih katastrskih občin. Posestniki s prodnega dela polja so kupovali predvsem travnike

Tabela 3

Velikost in delež zemljišča posestnikov in število ter delež posestnikov po posestnih skupinah leta 1963:

Področje	Posestne skupine	Zemljišče			Posestniki	
		ha	a	%	št.	%
I.	1	226	34	4,1	1154	42,9
	2	740	59	13,6	721	27,2
	3	408	34	7,4	167	6,2
	4	808	34	14,8	203	7,6
	5	893	08	16,3	241	8,8
	6	569	71	10,4	64	2,4
	7	1 823	99	33,4	132	4,9
Skupaj		5 470	96		2682	
Poprečna posest			2 00			
II.	1	132	53	2,1	626	29,9
	2	660	62	10,4	601	28,7
	3	504	64	7,9	203	9,7
	4	920	06	14,6	237	11,3
	5	1 026	18	16,3	163	7,8
	6	791	57	12,5	88	4,2
	7	2 287	92	36,2	171	8,2
Skupaj		6 323	52		2089	
Poprečna posest			3 70			
III.	1	68	63	0,9	324	18,9
	2	462	15	6,0	410	24,0
	3	376	19	4,9	153	8,9
	4	994	91	12,9	256	14,9
	5	1 322	49	17,1	195	11,4
	6	1 176	49	15,2	122	7,3
	7	3 326	17	43,0	247	14,6
Skupaj		7 727	03		1707	
Poprečna posest			4 50			
Skupaj	1	427	50	2,2	2104	32,5
	2	1 863	36	9,6	1732	26,7
	3	1 289	74	6,7	523	8,1
	4	2 723	31	13,9	696	10,7
	5	3 241	75	16,6	599	9,3
	6	2 537	77	12,9	274	4,2
	7	7 438	08	38,1	550	8,0
Skupaj		19 521	51		6478	
Poprečna posest			3 00			

v izgonski pokrajini in Čreti, narobe pa so posestniki iz omenjenih predelov kupovali njive na prodnem delu polja.

Površina zemljišča posestnikov nedomačinov se je do leta 1963 zaradi pospešene deagrarizacije občutno povečala in dosegla 22,9 % zemljišča vseh obravnavanih katastrskih občin. Največ (37,7 % posestnikov nedomačinov v severnem delu polja in v izgonski pokrajini je bilo iz sosednjih katastrskih občin. Takoj za tem (16,2 %) je bilo število posestnikov nedomačinov s prodnega dela polja in 10 % posestnikov iz vasi na robu prve dravske terase. Velik je bil tudi delež meščanov, katerih je bilo kar 13,9 % od vseh tujih posestnikov v severnem delu polja in v izgonski pokrajini, 7 % posestnikov nedomačinov je bilo s Pohorja, 2 % pa iz drugih krajev mariborskega okraja in iz ostale Slovenije.

Velike travne površine so privabliale predvsem kmete s prodnega dela polja. Odkupili so veliko zemlje v naseljih, kjer se je kmečka posest zaradi najmočnejših vplivov industrije najbolj drobila. V Račah, Framu, Sp. Hočah, Ješenci, Rogozi, Slivnici, Zg. in Sp. Polskavi je pričelo delovne sile najprej primanjkovati. Zato se je zmanjšalo število živine, s tem pa tudi potreba po travnem svetu razen tam, kjer se je zaradi opuščanja urejenih izgonov donos znatno znižal (20, 78). Tod so kupili kmetje s prodnega dela polja največ travnikov, zato se je v teh naseljih zemljišče posestnikov nedomačinov najbolj povečalo. Leta 1963 je znašalo v Račah 110,92 ha, v Framu 106,77 ha, v Ješenci 189,64 ha, v Rogozi 141,54 ha, v Slivnici 108,49 ha, v Sp. Polskavi 285,07 ha in v Zg. Polskavi 116,42 ha.

Zemljo naselij na prodnem delu polja so posestniki iz drugih katastrskih občin mnogo manj kupovali, kajti njiv kmetje niso radi prodajali, še posebno ne veliki kmetje, katerih je bilo tam največ. Gozda, ki bi ga poleg travnih površin najbolj želeli, pa tudi tu ni bilo dovolj. Spričo bližine mesta najdemo tu sicer veliko število posestnikov iz mesta samega, ki pa imajo le manjše parcele. Skupna površina posesti tujcev je zato manjša: v Miklavžu 32,92 ha, v Zrkovcih 41,80 ha, v Razvanju 48,65 ha, v Zg. Hočah 16,71 ha, v Bohovi 76,39 ha, v Dogošah 86,32 ha. Ti posestniki so podedovali ali pa že prej kupili po kakšno parcelo v naseljih, najbližjih Mariboru, na katerih zdaj gradijo hiše. Tako imamo v Sp. Hočah 24 posestnikov iz Maribora, v Rogozi 31, v Bohovi 24, v Miklavžu 22, in v Dogošah 56. V Rogozi prebiva 185 ljudi po poreklu iz Maribora.

Tam, kjer se je ohranila močnejša posestna struktura, je prišlo manj zemlje v roke posestnikov nedomačinov. Pri tem pa so očitne razlike med naselji z razdelitvijo zemljišča na delce in med zemljiščem razdeljenim na proge. Mnogo močnejše so se odtujevale parcele v delcih, parcele iz posesti v sklenjenih progah so le redko prodajali.

Na vzhodnem delu Zgornjega Dravskega polja je posest nedomačinov manjša v naseljih, ki ležijo nad ježo prve terase. V Loki je last nedomačinov 22,36 ha, v Starošincih 14,40 ha, v Zlatoličju 54,72 ha, od tega največ njiv, manj travnikov in gozdov. V vsaki katastrski ob-

čini zahodno od tod (Skoke, Marjeta, Prepolje, Gerečja vas) znaša posest nedomačinov nad 150 ha. V glavnem je to gozd naselij na najvišjem prodnem delu polja.

V južnem delu polja je znašala 1963. leta posest nedomačinov 2068,45 ha; od tega je bilo največ njiv (834,66 ha) in travne površine (654,40 ha), pa manj gozda (482,47 ha). Čeprav imajo nedomačini največ njiv, je vendar površina njihovega zemljišča največja v Čretih, kjer so velike travne površine. V Šikolah imajo nedomačini 158,60 ha, v Strgojnci 206,12 ha, v Pleterjah 268,87 ha, v Župečji vasi 112,13 ha zemlje. So v glavnem iz sosednjih vasi in iz naselij na prodnem delu polja. Več njiv kakor gozda imajo tudi posestniki iz Haloz. Od njihovih 175,66 ha je nad 92 % njiv. Doma niso samo iz naselij na prvih obronkih Haloz, temveč tudi iz močno oddaljenih, zato so z obdelovanjem težave in se na njihovih njivah kažejo v zadnjem času prvi primeri socialnega preloga na Zgornjem Dravskem polju. Če te parcele niso popolnoma opuščene, so vsaj silno površno obdelane; obdelujejo jih mnogo kasneje kakor druge, velikokrat pa ves pridelek sploh ni pospravljen (45).

Poklicna struktura gospodinjstev

(Tabela 5 ter karti 5 in 6 v prilogah V—VI)

Posestna in poklicna struktura gospodinjstev sta v medsebojni odvisnosti. Za proučitev druge se moremo opreti na tri vire podatkov: na rezultate popisov prebivalstva 1961. leta, na rezultate cenitev za leto 1966 in končno na rezultate popisa vseh gospodinjstev, ki živijo pretežno ali samo od kmetijstva; tak popis je v letu 1964 izvedla občina Ptuj, zajema torej samo južni del Zgornjega Dravskega polja. Podatki za leto 1961 in 1966 so klasificirani po naslednjih treh skupinah: čista kmečka gospodinjstva, mešana gospodinjstva in čista nekmečka gospodinjstva. Podatki za leto 1964 so nekoliko drugačni. V prvo skupino so vključena čista kmečka gospodinjstva s člani različne starosti, v drugo mešana gospodinjstva in v tretjo kmečka gospodinjstva, kjer so vsi člani stari nad 50. let.

Opombe k tabeli 4.

Tuji posestniki so po kraju bivanja razdeljeni na naslednja področja:

1. Iz osrednjega dela Zg. Dravskega polja.
2. Iz vzhodnega dela Zg. Dravskega polja.
3. Iz izgonske pokrajine, Čreti in izpod Haloz.
4. Iz vzhodnega obrobja Pohorja.
5. Iz Maribora in Ptuja (k lastnikom iz Maribora so prišteti iz Pobrežja, Tezna, Zg. in Sp. Radvanja, Kamnice, Studenc in Paker).
6. Iz Slovenskih goric.
7. Iz Haloz.
8. S Pohorja.
9. Iz drugih predelov bivšega okraja Maribor (iz leta 1961).
10. Iz drugih krajev SRS, SFRJ in inozemstva.

Tabela 4

Velikost zemljišča ter število in delež tujih posestnikov po njihovem poreklu leta 1963:

Področje	Skupina	Zemljišče		Posestniki	
		ha	a	št.	%
I.	1	234	33	307	16,2
	2	123	72	190	10,0
	3	693	99	715	37,7
	4	123	01	176	9,3
	5	147	82	265	13,9
	6	9	72	26	1,4
	7	4	08	8	0,4
	8	136	53	134	7,1
	9	26	03	38	2,0
	10	62	46	39	2,0
Skupaj		1561	67	1898	
II.	1	394	04	541	32,4
	2	462	53	668	40,0
	3	136	60	199	11,9
	4	5	52	7	0,5
	5	73	01	110	6,6
	6	16	23	30	1,8
	7	15	91	30	1,8
	8	1	42	2	0,1
	9	23	33	49	2,9
	10	19	14	34	2,0
Skupaj		1147	73	1670	
III.	1	297	10	255	14,9
	2	168	66	202	8,5
	3	1277	00	1342	56,8
	5	88	91	84	3,5
	6	1	44	3	0,1
	7	175	66	307	12,9
	8	3	57	5	0,2
	9	46	58	58	2,5
	10	9	53	13	0,6
	Skupaj		2068	45	2369

Poklicna struktura gospodinjstev je odvisna najmočneje od dveh činiteljev: oddaljenosti od urbanih in zaposlitvenih središč ter od posestne strukture. To se jasno vidi iz tabele V, kjer se lepo pokažejo razlike med tremi družbenogeografskimi področji. Leta 1961 je bilo na vsem Zgornjem Dravskem polju od 8388 še 22,7 % kmečkih, 30,5 % mešanih in 46,8 % nekmečkih gospodinjstev. Medtem ko je razmerje med tremi skupinami v prvem, obmestno — izgonskem področju razumljivo zaradi Maribora, pa je bil v drugem, obdravskem področju delež kmečkih gospodinjstev 32,5 % nepričakovano velik. Pri tretjem, južnem področju moramo izločiti Kidričevo, da se nam pokaže tudi s te strani prava slika njegove razvojne stopnje.

Tabela 5

Poklicna struktura gospodinjstev na Zgornjem Dravskem polju

Področja	Kmečke		Mešane		Nekmečke		Skupaj
Leta 1961							
I. področje	475	12,0 %	1154	29,2 %	2326	58,8 %	3955 47,2 %
II. področje	647	32,5 %	693	34,8 %	653	32,7 %	1993 23,8 %
III. področje, celo	786	32,2 %	711	29,1 %	943	38,7 %	2440 29,0 %
brez Kidričevega	779	41,2 %	699	37,0 %	412	21,8 %	1887
Zg. Dravsko polje	1908		2558		3922		8388
	22,7 %		30,5 %		46,8 %		
Leta 1966							
I. področje	578	13,1 %	709	16,1 %	3129	70,8 %	4416 49,5 %
II. področje	468	21,7 %	666	30,8 %	1027	47,5 %	2161 24,2 %
III. področje, celo	613	26,1 %	663	28,3 %	1068	45,6 %	2344 26,3 %
brez Kidričevega	587	33,5 %	635	36,2 %	532	30,3 %	1754
Zg. Dravsko polje	1659		2038		5224		8921
	18,5 %		22,9 %		58,6 %		

Do cenitev leta 1966 se je število gospodinjstev na vsem Zgornjem Dravskem polju povečalo za 533. Zmanjšal se je delež kmečkih gospodinjstev in močno povečal delež nekmečkih. Izredno močno pa se je zmanjšal delež mešanih gospodinjstev in sicer za 7,6%.

Posledice priseljevanja v bližino Maribora kaže izredno velik porast števila gospodinjstev med leti 1961 do 1966 na prvem področju (za 461). Priseljevanje in prekvalifikacija sta povečali število nekmečkih gospodinjstev za 803 in njihov delež od 58,8 % na 70,8 %. V obmestnih področjih moremo slediti najhitrejšemu nazadovanju mešanih gospodinjstev, ki so leta 1961 predstavljala še močan dejavnik v gospodarstvu. V Rogozi in Slivnici se je delež gospodinjstev zmanjšal za okrog 30 %, samo nekoliko manj v Orehovi vasi in Hotinji vasi. To so sicer naselja z najmočnejšim priseljevanjem, vendar se je število mešanih gospodinjstev tudi v njih izredno močno znižalo, največkrat pod 10. Izstopata samo Zg. Polskava z deležem okrog 68 % in Miklavž s 33 %, kjer se kažejo splošne tendence vzhodnega dela polja, krepitev kmezijske proizvodnje.

Za drugo področje je značilno močno zmanjšanje števila kmečkih gospodinjstev, stagnacija mešanih in naraščanje števila nekmečkih. Več je kmečkih in mešanih gospodinjstev z oddaljevanjem od Maribora in v bližini Ptuja. V Skokah je samo 11,5 % kmečkih in 30,8 % mešanih gospodinjstev, v Hajdošah pa 34 % kmečkih in podoben delež mešanih ter nekmečkih. V vseh naseljih drugega področja so spremembe med obema letoma samo v minimalnem zmanjšanju števila kmečkih gospodinjstev in nekoliko večjem povečanju nekmečkih kot posledici priseljevanja.

Južni del pokrajine je področje odseljevanja. Zato je število gospodinjstev padlo za okrog 100; zmanjšalo se je predvsem število kmečkih in porastlo število nekmečkih. Naselja najbolj na jugu, Trnovec, Pleterje, Starošince, Sp. Jablane, Pongerce in Šikole so imela še leta 1966 okoli 50 % kmečkih gospodinjstev; toda tudi nekmečkih, katerih je bilo vse do leta 1961 še povsod pod 10 %, je že do 20 %. Drugačno razmerje kažejo lokalna središča, kjer izstopa delež mešanih gospodinjstev.

Leta 1964 je bilo na jugu Zgornjega Dravskega polja popisanih 1969 kmečkih in mešanih gospodinjstev, od tega čisto kmečkih 651 ali 33,1 %, mešanih 1109 ali 56,3 % in nekmečkih, kjer so doma še samo starejši od 50 let, 209 ali 10,6 %.

Površina zemljišča čistih kmečkih gospodinjstev na južnem delu polja je znašala leta 1964 kar 4228 ha ali 53 % vse površine. Velikih kmetov je bilo 236 od 653 vseh, srednjih kmetov z zemljiščem med 5 in 8 ha 142, 32 posestnikov z do 0,5 ha in 88 posestnikov z 0,5 do 2 ha, ki si iščejo dodatni zaslužek v delu na kmetijah velikih kmetov ali pa so drugje zaposleni kot sezonska delovna sila. Največ, preko 50 %, je znašal delež čistih kmečkih gospodinjstev v Trnovcu, Lancovi vasi, Pleterjah in Pongercih, ki so najbolj daleč od Ptuja in Kidričevega, nekoliko manj v Zg. Jablanah, Dragonji vasi, Mihovcah, Selah in Starošincih kot posledica ugodne posestne strukture. Najmanj čistih kmečkih gospodinjstev imajo KO Cirkovce, Gerečja vas, Lovrenc, Slovenja vas, Sp. Breg, Šturmovce in Apače, pri katerih znaša delež le 12,4 %.

Delež čistih kmečkih gospodinjstev s samimi starejšimi člani je v vseh naseljih, razen v Zg. Jablanah pod 20 %. Veliko več je mešanih gospodinjstev, nad 70 % v Apačah, Gerečji vasi, Sp. Bregu, Šikolah, med 60 in 70 % v Cirkovcah, Hajdini, Lovrencu in Skorbi, v glavnem v naseljih, ki ležijo v neposredni bližini Ptuja in Kidričevega (Hajdina, Skorba, Gerečja vas) ali pa so krajevna središča (Apače, Cirkovce, Lovrenc), medtem ko so Šikole v neposredni bližini Pragerskega. Pod 40 % mešanih gospodinjstev imajo Trnovec, Zg. Jablane, Lancova vas, Mihovce, Pleterje; v Pongercah jih je samo nekaj nad 20 %.

V skupini čistih kmečkih gospodinjstev prevladujejo naselja z največjim številom velikih in srednjih kmetov, 18,4 % pa ima manj kakor 2 ha zemlje. Srednji in mali posestniki prevladujejo v Apačah, Hajdini, Hajdošah, Pobrežju, Skorbi, Slovenji vasi in Šturmovcu.

V skupini mešanih kmečkih gospodinjstev prevladuje samo v Trnovcu in Dragonji vasi velika posest. V Cirkovcah, Sp. Jablanah, Lancovi vasi, Lovrencu, Mihovcah, Pleterjah, Pobrežju, Pogercah, Selah, Strgojnci, Šikolah, Zg. Jablanah in Župečji vasi prevladuje v tej socialni skupini velika posest, v vseh ostalih naseljih pa mala posest, predvsem številni kočarji.

Najmanj zemlje imajo kmečka gospodinjstva z ostarelimi člani. Velikih kmetov je malo, srednji kmetje pa prevladujejo v Apačah, Cirkovcih, Mihovcah, Selah in Šikolah. V Selah prevladujejo srednji kmetje, v ostalih naseljih pa mali posestniki.

Družbeni kmetijski obrati

Leta 1963 je bilo na Zgornjem Dravskem polju 6759 ali 26,2 % vsega zemljišča v lasti družbenega sektorja. V to je všteto vse zemljišče družbenih kmetijskih posestev, dalje zemljišče zadrug, pota, vode in drugi javni prostori. Daleč največja posestnika kmetijskega zemljišča, ki ni v kmečki lasti, sta Agrokombinat Ptuj in Agrokombinat Maribor. Produkcijsko je zemljišče AK Ptuj razdeljeno na ekonomske enote Turnišče, Pragersko, Kidričevo in Starše s skupno površino 1488 ha leta 1963 in 2830 ha leta 1967. Zemljišče AK Maribor pa je v sklopu obrata Rače s 405 ha zemlje 1963. leta in 629 ha leta 1967 (obrat Radvanje ni vključen, ker zemljišče ne sega v obravnavane katastrske občine). Osnovna jedra, okoli katerih so se širila zemljišča v lasti družbenega sektorja, so bila nekdanja veleposestva. Le-ta so imela njive v velikih zaokroženih kompleksih, ki so nudili najboljše pogoje za mehanizirano obdelovanje. Danes so veliki kompleksi družbenega zemljišča v Rogozi, v Miklavžu, v Slivnici, v Račah, v Staršah, na Pragerskem, v Ravnem polju, v Kidričevem, v Turnišču, v Lovrencu in v Zrkovcih.

Seveda je ostalo na Zgornjem Dravskem polju po omenjeni združitvi še nekaj zadrug, katerih osnovna naloga je bila kooperacija, a so do sedaj že prešle v lastno proizvodnjo. Takšnega tipa sta kmetijski

zadrugi Lovrenc in Hajdina v občini Ptuj ter Rače in Hoče v občini Maribor. V neposredni bližini Maribora je v Zrkovcih Kmetijsko gošpodarstvo usmerjeno v vrtnarstvo.

Vsi družbeni kmetijski obrati so usmerjeni v kombinirano živinorejsko-poljedelsko proizvodnjo. V Turnišču in na Pragerskem že naravna osnova ne dovoljuje drugačne usmeritve, zlasti zaradi do sedaj pomanjkljivih osuševalnih del. Ekonomska enota Kidričevo je živinorejsko-poljedelski obrat. Poljedelstvo gojijo v Kidričevem, na Ravnem polju in v Lovrencu, plemensko živino v Kidričevem, Lovrencu, na Ravnem polju in v Gerečji vasi, staro govedo v pitanju v Kidričevem, mlado govedo v pitanju prav tako v Kidričevem in bekone v Kidričevem ter na novi farmi in Dražencih, kjer je skupna kapaciteta 50 000 bekonov. Zaradi tako močne specializacije v smeri živinoreje služijo poljedelske površine v glavnem za pridelovanje krmnih kultur, druge kulture pa gojijo samo zaradi kolobarja. Zemljišče ekonomske enote Kidričevo leži v glavnem na prodnem delu polja, zaradi česar zajema brez zemljišča obrata Lovrenc samo 8,9 % travnih površin, na preostalem nizkem svetu pa je bilo leta 1963 posejanih kar 71,7 % in leta 1967 52,6 % krmnih kultur. Enak je delež krmnih kultur tudi na obratu Lovrenc. Tudi ostale ekonomske enote ptujskega Agrokombinata imajo na njivah velik delež krmnih kultur. Več travnega sveta je v obratih na robu prodnega dela polja. Ekonomska enota Turnišče je imela leta 1963 kar 72,9 % krmnih kultur na njivah in tudi leta 1967 še polovico. Travnna površina je znašala 1963. leta samo 46,6 % kljub temu, da leži večji del zemljišča pod prvo dravsko teraso.

Ekonomska enota Pragersko se je preusmerila leta 1964 iz poljedelsko-živinorejske v živinorejsko-poljedelsko produkcijo. Obsega tri obrate na Pragerskem, v Seli in v Šikolah. V Šikolah so velike travne površine, kar 80,6 % skupne površine. To so gmajne, katere so podružbili leta 1961 in jih poskusili preorati v njive. Zaradi prevelike vlažnosti so morali delo opustiti. Zdaj so te pašne površine dokaj neizkoriščene. Na njivah obrata Šikole je bilo leta 1963 krmnih rastlin 63,5 %. Drugi del ekonomske enote Pragersko s Selo, ima kljub legi na severnem robu Čretov samo 35,2 % travne površine. Zemljišče leži okrog glavnega obrata in so ga do 1962. leta že precej meliorirali. Osuševalna dela so uspela na Pragerskem in v Mihovcah, medtem ko poenostavljeni melioracijski sistem v Strgojnci ni uspel (40, 568).

Samo v ekonomski enoti Starše je težišče gospodarjenja v poljedelstvu. Pred priključitvijo k AK Ptuj je bilo to posestvo »Semenarne« iz Ljubljane, zato sta obrata Starše in Slovenja vas še sedaj proizvajalca različnih semen, zlasti za družbene obrate lastnega kombinata. Od skupne površine 285 ha je 82,4 % njiv. V Staršah gojijo še govejo živino, zato je bilo na njivah leta 1963 še 75,9 % krmnih rastlin, do leta 1967 pa se je delež zmanjšal na 62,8 %. V načrtu je predvideno zmanjšanje števila živine in popolna preusmeritev v poljedelstvo, selekcijo poljskih kultur in vrtnarstvo.

V Račah je sedež ekonomske enote AK iz Maribora, ki ima poljedelsko-živinorejsko proizvodnjo, v letu 1964 so uredili tudi ribjo farmo. Živinoreja je močno v ozadju, zato je bilo leta 1963 na njivah samo 24,5 % krmnih rastlin, do leta 1967 pa se je delež povečal na 35,5 %. Zdi se, da se bo proizvodnja še naprej razvijala v dosedanji smeri s poudarkom na poljedelstvu.

Kmetijske zadruge Hoče, Rače, Lovrenc in Hajdina večajo v zadnjem času svoje površine z arondacijo. Polagoma prehajajo iz uslužnostnih obratov v proizvodjalne, vendar je značaj njihove proizvodnje mnogo manj specializiran kakor na zemljišču AK.

Od skupne površine zemlje AK Ptuj in Maribor na Zgornjem Dravskem polju 3009 ha leta 1967, je bilo njiv 1727 ha, travnikov 592 ha, pašnikov 113 ha in hmeljevih nasadov 52 ha. Tako meri celotno obdelovalno zemljišče 2484 ha. Ostalo so predvsem gmajne in nerodovitno zemljišče, 801 ha gozda pa je v samostojnem upravljanju.

Problem večanja zemljišča družbenih kmetijskih obratov je na Zgornjem Dravskem polju bolj pereč kakor v večini slovenskih pokrajin. Kljub občutni urbanizaciji in še močnejši deagrariaciji na vsej ravnini, živi še veliko ljudi od svoje zemlje. Ta je v številnih naseljih razdeljena med kmete v progah, ki se vlečejo v izredno dolgih pasovih daleč v prodni del polja. To so obenem najbolj pripravne površine za arondiranje na stiku družbenega in zasebnega zemljišča. Poseg v sklenjene proge pa bi pomenil odvzem ekonomske baze številnim večjim kmetom, ki so še dovolj mladi, da to zemljo intenzivno izkoriščajo. Leta 1967 ni bilo v vsem južnem delu Zgornjega Dravskega polja niti enega primera socialnega preloga.

Manj problemov za arondacijo predstavljajo zato zemljišča vasi z zemljiško razdelitvijo na delce. Zato se sem tudi močnejše širi družbeni sektor. Problemi, oblike in intenzivnost prehajanja kmečkega zemljišča v družbeno so vidni prav dobro že v sami fiziognomiji pokrajine.

Oblike poljske razdelitve

Poljsko razdelitev na Zgornjem Dravskem polju je že dodobra proučil Levec (3, I., II., III.), popravil in dopolnil je nekatera njegova dognanja Ilašič (6), pa tudi Baš (12) se je v svoji študiji o izgoni pokrajini večkrat dotaknil zemljiške razdelitve.

Oblike poljske razdelitve so tudi v naši pokrajini posledica reliefnih in pedoloških razmer ter načina razdelitve zemlje ob naselitvi ter njenih poznejših preureditev. Od tradicionalnih razdelitvenih oblik najdemo na Zgornjem Dravskem polju pravilne delce, nepravilne delce, sklenjene proge, ponekod na obrobju se pojavijo tudi grude. Med te razdelitvene oblike se mešajo v najnovejšem času veliki kompleksi družbenega zemljišča z velikostjo, primerno za strojno obdelovanje. Enakih oblik so tudi kompleksi travnikov ali pašnikov, značilni za usmerjenost družbenih kmetijskih obratov v kombinirano živino-

rejsko-poljedelsko proizvodnjo. Te velike družbene komplekse bi najprimerneje imenovali »družbene bolke«.

Družbeni bloki na Zgornjem Dravskem polju so lahko trojnega izvora. Največ jih je nastalo iz velikih veleposestniških zemljiških kosov v Rogozi, Miklavžu, Slivnici, Račah, Staršah, na Ravnem polju, v Kidričevem, na Pragerskem. Njihova površina in število se večata na račun kmečke zemlje; povečala sta se tudi z obdelovalnim zemljiščem, pridobljenim z melioracijami na Pragerskem in na Spodnji Polskavi. Tretji izvor družbenih blokov pa so podružbljene nekdanje gmajne.

Med tradicionalnimi oblikami poljske razdelitve so na Zgornjem Dravskem polju delci najbolj razširjena oblika. Razdelitev na pravilne delce imajo predvsem vasi nad dravsko teraso ali na osrednjem prodnem delu polja: Zrkovci, Dogoše, Loka, Rošnja, Starše, Zlatoličje, Slovenja vas, Hajdoše, Gerečja vas, Skorba, Dobrovec, Marjeta, Prepolje, Apače (6, 44).

Tripoljni obdelovalni red je narekoval razdelitev polja na enake komplekse, ki so bili sprva enakomerno razdeljeni med kmete, pri čemer je bil po eden od kompleksov vsako leto v prahi. Površina njiv je bila zato nekoč večja kakor danes ter je segala tudi na manj prikladne sušne dele ravnine. V 18. in 19. stoletju se je z odmiranjem obdelovalnih obvez, še posebej pa z uvajanjem novih kultur, tudi krmnih rastlin ter s povečanim gnojenjem potreba po obdelovalnih površinah zmanjšala. Kmetje so opustili praho, s čimer se je polje zmanjšalo za enega ali več kompleksov, katere je najprej prerastlo grmičevje in nato gozd, torej v obliki nekakšne gozdne prahe (46, 49). Teh gozdnih površin kasneje povečini niso več krčili, zato so se ohranili na njih ostanki ogonov do danes. Pas takih gozdov z ostanki ogonov se širi po vsem osrednjem delu ravnine od Tezenskega gozda do Starošincev, povsod v sklopu naselij s poljsko razdelitvijo na delce. Nekdanjo enakomerno razdelitev tega zemljišča med kmete nam kažejo še današnje gozdne parcele, ki so enako velike in enako posestno razporejene. Za dostop do njih so si morali kmetje napraviti poti, ki zato spremljajo vsako gozdno parcelo v vsej njeni dolžini. Vsi gozdovi z ostanki ogonov pa niso iz dobe splošnega opuščanja njiv. Tudi kasneje so zlasti večji kmetje opuščali najslabše in najbolj oddaljene njive. Zaradi takšnega porekla gozdnih parcel je njihova poprečna velikost majhna: v Rogozi 44 a, Staršah 32 a, Skokah 35 a, Loka 25 a, Marjeta 28 a.

Na pravilne delce razdeljeno neopuščeno zemljišče se vse do danes bistveno ni spremenilo, ker način obdelovanja in potek poljskih poti tega ne dovoljujeta. Pač pa so se parcele naprej drobile. Zato se je poprečna velikost parcel v vseh teh vaseh zmanjšala, v Staršah na primer od 52 a leta 1825 na 39,5 a leta 1879 in na 35,5 a leta 1963 (ustrezne številke samo za njivske parcele so 70,52 in 39 a). Parcele so delili po dolgem. Še posebno močno so delili njivske in travniške parcele ob cesti Maribor—Ptuj v tistem delu polja, ki se imenuje »za

vrti«. Še leta 1825 skupne pašnike pod prvo dravsko teraso so razparcelirali na pravilne ali nepravilne delce, tam pa so se v zadnjih nekaj letih naselile na najsušnejših mestih celo njive.

Najmočnejša odvisnost parcelacije od reliefa in kakovosti tal se kaže v izgonski pokrajini. Položaj vseh naselij z izjemo Požega je odvisen od potoka, ki teče skozi vas; z njim v zvezi je tudi razdelitev in izraba parcel (12, 335). Naselja, ki so nastala na severovzhodnem robu izgonske pokrajine, so vezana na ribnike, s katerimi se tu končajo potoki (Rogoza, Hotinja vas, Rače). Razvanje, Miklavž, Bohova, Rogoza, Slivnica, Orehova vas, Motinja vas, Spodnje Hoče, Skoke, Rače (6, 59) ter Ješenca, Fram in Morje imajo zemljišče razdeljeno na nepravilne delce. Le kjer postaja svet pod Pohorjem že bolj razgiban, preidejo ponekod v Slivnici, Framu, Morju in Ješenci v grude. Nasprotno imata Podova in Gorica del zemljišča na zahodu v nepravilnih delcih, njive vzhodno od vasi pa so razdeljene na delce. Na splošno lahko rečemo, da je na zahodu Zgornjega Dravskega polja meja med prodnim in glineno-ilovnatim svetom tudi meja med pravnimi in nepravilnimi delci. Velikost parcele je znašala leta 1825 v Slivnici poprečno 50 a, v Ješenci 46 a; večje so bile travniške parcele, v Slivnici 62 in v Ješenci 62 a.

Z ureditvijo vodnega odtoka še v času fevdalnega gospostva (12, 330) sta se spremenila tudi poljska razdelitev in talni načrt naselij v izgonski pokrajini (6, 52). Naselja so se navezala na vodni tok, s tem pa so se prestavila na sredo travnega sveta. V bolj vlažnih legah so izrabila nekoliko višje terase (Slivnica, Sp. Hoče, Fram, Ješenca, Sp. Polskava), njihove njive pa ležijo na prodnem delu polja proti vzhodu. V razdelitvi zemljišča se ni obdržal takšen red kakor pri pravnih delcih. Kmetje imajo posest razmetano, vendar največkrat določene skupine posestnikov na določenem delu vaškega zemljišča (6, 53).

Po letu 1879 se je oblika in velikost parcel v izgonski pokrajini nekoliko spremenila iz treh razlogov. Veliko travnikov so kupili nedomačini. Če si ogledamo karto posestne strukture katastrskih občin Ješence, Slivnice in Rogoze, nas bo ta delež kar presenetil, saj obsega ponekod skoraj polovico zemljišča. S tem so se parcele manjšale. Manjšale so se tudi zaradi razpadanja kmetij, ki je bilo najmočnejše v Slivnici, Rogozi, v Sp. Polskavi in nekaterih naseljih ob cesti Maribor—Ptuj.

Leta 1963 je znašala poprečna velikost parcel v Rogozi, Dogošah in v Miklavžu do 30 a, v Razvanju, Račah, Zg. Hočah, Framu, Morju, Sp. Hočah, Slivnici, Zrkovcih, Zg. in Sp. Polskavi in Hotinji vasi med 30 in 40 a, v Ješenci in v Orehovi vasi med 40 in 50 a. Posest kmetov se je tukaj delila ali pa se je odtujila vsaj kakšna parcela prvotnega grunta; na njej so otroci pridelovali več kakor eno samo kulturo, zaradi česar se je še nadalje delila. Tretji vzrok za spremembo velikosti in oblike parcel je bilo naseljevanje nekmetov. Marsikateri posestnik s Pohorja se je priselil na ravnino, si tukaj postavil hišo in se zaposlil izven kmetijstva (24, 185). V Slivnico se je priselilo

s Pohorja 44 ljudi, v naselja blizu Maribora pa je bil mnogo večji dotok iz oddaljenih naselij Zgornjega Dravskega polja, iz obrobnih gričevnatih in hribovitih predelov, zlasti veliko iz Hrvatske in iz Maribora.

Povsem svojstveno razdelitev zemljišča imajo vasi mlajše kolonizacije na robu Čretov. To so Šikole, Cirkovce, Pongerce, Zg. in Sp. Jablane, Dragonja vas, Mihovce, Pleterje, Župečja vas, Lovrenc, Trnovec, Sela, Lancova vas (6, 83). Večina ima zemljišče razdeljeno na sklenjene proge v kombinaciji z delci. Sem lahko štejemo še Rošnjo nad prvo dravsko teraso in Starošince, ki ležijo severno od Čretov, na najbolj vzpetem prodnem delu polja.

Razdelitev zemljišča se tukaj veže največkrat na enostranske vrstne vasi (40, 154). Njive se začno za vasjo »za vrtili« in se razprostirajo proti severu ali severovzhodu tako daleč, do koder sega kmečka zemlja. Severno od tod je bilo v nekaterih katastrskih občinah zemljišče dominikalno ali pa je bila zaradi plitke humusne plasti gmajna, kot navaja Levec za Pongerce, Pleterje in Župečjo vas. V drugih naseljih je bila dominikalna zemlja ali gmajna vzhodno in zahodno od kmečkega zemljišča. Kasneje je bila razdeljena med kmete, ponekod so jo šele ti spremenili v njive; razdeljena je bila na delce neodvisno od prvotnih zemljiških kompleksov.

Zaradi mešanja na proge in na delce razdeljenega zemljišča je ponekod težko brez globljih analiz ugotoviti pripadnost zemljišča eni ali drugi vrsti. Nekateri štejejo (3, II., 132; 6, 44) Starošince med vasi z zemljiško razdelitvijo na pravilne delce. Starošince so nastale kot enostranska ulična vas, njihovo zemljišče pa kot gozdna krčevina. Obseg prvotnega njivskega zemljišča te vasi je bil v primeri z današnjim dokaj majhen, razdeljen med kmete v progah. Kakor leta 1825 se vlečejo še danes proge od naselja do občinske meje na jugu ter do gozda na severu, vse ostalo zemljišče zahodno in vzhodno od tod pa je razdeljeno na delce. V zadnjem času so to zemljišče še nadalje razparcelirali za gradnjo hiš nekmetov. Starošince moremo tako šteti med vasi z zemljiščem razdeljenim na proge in delce.

Naselja na robu Čretov imajo zemljo tudi na jugozahodu, na bolj mokrotnem svetu. Tam se kakovost zemlje močno spreminja, zato je niso mogli razdeliti na proge, kot na prodnem delu polja. Razdelili so jo z ozirom na kakovost (2, 215). Večina zemljišča je preurejenega v travnike, najslabši deli pa so ostali za gmajne.

Razen na zemljišču pod Pohorjem najdemo tudi ponekod drugod na Zgornjem Dravskem polju zemljišče razdeljeno na velike bloke, ki so bili v posesti nekmetov, meščanov in cerkva ter niso bili vezani na obdelovalni red; največkrat so to bili travniki. Že Levec je prikazal takšno zemljiško razdelitev za Breg (3, II., 118, III., 158), kjer je bila zemlja last ptujskih meščanov. Veliki bloki cerkvenega zemljišča so bili značilni za Slivnico (6, 35). Prav te velike parcele so za komasacijo najugodnejše. V zadnjem času je vedno več parcel nekmetov. To so razdeljeni delci ali v njive, oziroma v vrtove spremenjene

gmajne in gozdne parcele, ki so doslej zavzele že tolikšen razmah, da velja njim posvetiti še posebno pozornost. Parcele kočarjev v večini primerov niso manjše kakor parcele gruntarjev, imele so enake oblike in so ležale med parcelami ostalih posestnikov povsod tam, kjer ni šlo za povsem novo pridobljene njive na robu gozdov ali na gmajnah. Novo nastajajoče parcele nekmetov v bližini mest pa niti po legi, niti po obliki nimajo nikakršne zveze s parcelami kmetov. Takšne, lahko bi jih imenovali »vrtne grude«, zavzemajo ves osrednji del Rogoze, Novo Rogozo, zemljišče KO Miklavž, ki leži ob cesti Maribor—Ptuj do križišča cest na jugovzhod, zemljišče Sp. Hoč vzhodno od ceste Maribor—Celje, velik del Dogoš, dalje Zg. Hajdine in Sp. Brega.

Pregled poljske razdelitve in njenih preobrazb na Zgornjem Dravskem polju je pokazal dve tendenci. Po eni strani se posest nenehno drobi, drobijo se tudi parcele, po drugi strani pa nastajajo veliki družbeni bloki, ki prve procese še pospešujejo. Najbolj se je ohranila prvotna posest tam, kjer je zemljišče razdeljeno na proge. Čim postane potreba nekega kmeta po njivski površini manjša, opusti najbolj oddaljene parcele, oziraje se pri tem veliko bolj na oddaljenost parcele kakor na kakovost zemlje. Pri tem ne smemo prezreti možnosti prodaje zemlje, ki je v bližini industrijskih središč neprimerno večja kakor kje sredi prodnega dela polja; v tem je poleg sklenjenosti zemljiških prog vzrok, da se je v naseljih na jugu Zgornjega Dravskega polja tradicionalna poljska razdelitev najmanj spremenila.

ANALIZA KMETIJSKEGA GOSPODARSTVA

Pregled zemljiških kategorij

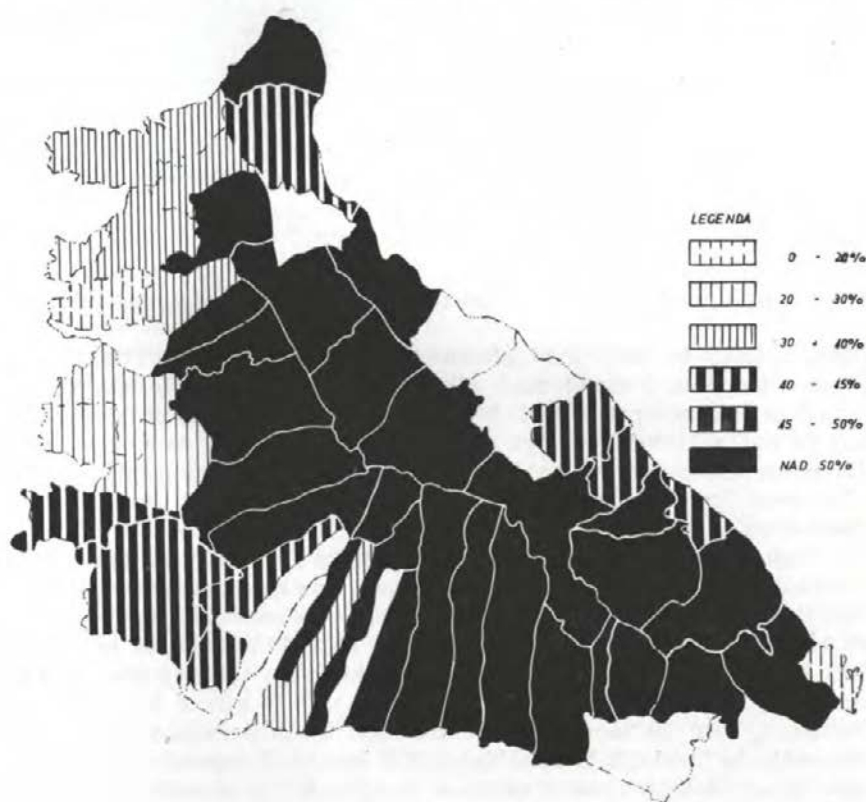
Zgornje Dravsko polje je ena naših najugodnejših poljedelskih pokrajin in spada med naše najobsežnejše obdelane predele (5, 306). Prst tukaj ni najboljša, niti globoka, vendar je zemljišče skoraj povsod ugodno za poljedelstvo, posebno za krompir. Spričo tega je večina polja v njivah.

Pred uvedbo krmnih kultur in močnejšim razvojem industrijskih središč je bila usmerjenost kmetijstva močno odvisna od naravnih razmer, predvsem od razlike med glineno ilovnatim svetom na zahodu in jugu ter prodnim v osredju in na vzhodu. Toda številni faktorji so zadnje stoletje ne glede na naravne pogoje spreminjali način izrabe zemlje in s tem obseg posameznih zemljiških kategorij. Še močnejše take spremembe so nastopile v zadnjem desetletju kot posledica sprememb v prebivalstveni strukturi. Vse to nam lepo kažejo tabele o velikosti in deležu zemljiških kategorij za leta 1825, 1900 in 1963 (tabele 6—8) kakor tudi naše karte 7—10. Za leti 1900 in 1963 zajemajo podatki vse katastrske občine, za leto 1825 pa manjkajo

KO Šikole, Zlatoličje, Dragonja vas, Miklavž in Pongerce, za katere ni več zemljiških protokolov franciscejskega katastra. Manjše netočnosti pri primerjavi podatkov za posamezna obdobja so posledica sprememb meja katastrskih občin. Zgornje Dravsko polje tudi glede tega obravnavamo po treh zgoraj opredeljenih področjih in ne po naravnih enotah. S tem se nam zlasti lepše pokažejo spremembe iz zadnjega desetletja.

Njivske površine (gl. karti 7 in 8). Leta 1825 je v njivah 56,7 % površine Zgornjega Dravskega polja, kar je precej več kot danes. Že do leta 1900 je padel delež njiv pod polovico (49,5 %). Leta 1963 je znašal še 42,8 %.

Sklenjeni kompleksi njiv se vlečejo po ravnini v treh pasovih. Prvi pas se vleče nad prvo dravsko teraso od Miklavža do Vidma na jugovzhodu. Sem štejemo še njive pod teraso v Dogošah in tiste, ki so nastale okrog leta 1960 na najbolj vzpetih delih aluvialne ravnine. Drugi pas sklenjenega obdelanega sveta se širi od Maribora proti

Karta 7: Delež njiv na Zgornjem Dravskem polju leta 1824

Karta 8: Delež njiv na Zgornjem Dravskem polju leta 1963

jugu, nekako na meji med glineno ilovnato naplavinno s Pohorja in prodno ravnino. Nekako med Šikolami in Župečjo vasjo zavije na vzhod in se konča pri Vidmu. Nekaj dokaj obsežnih njivskih kompleksov je tudi zahodno od njega, na že nekoliko vzpetem svetu po vršajih pohorskih potokov. Tretji predel njivskega sveta so gozdne krčevine sredi ravnine. Ta pas je ponekod povsem ločen od drugih dveh, deloma pa se drži enega od njih (5, 299).

Najmanjši (40,7 %) je bil delež njiv že leta 1825 na prvem področju, ki obsega skoraj vso izgonsko pokrajino. Največ njiv je bilo v Mariboru najbližjih naseljih na prodnih tleh (Rogoza 67,9 %, Zrkovci 54,3 %, Dogoš 43,5 %). Nad 50 % njiv so imele še KO Orehova vas, Hotinja vas ter Rače, ki ležijo na meji med prodnim in glinenim svetom. Med 40 in 50 % je bilo njiv v KO Zgornja Polskava, med 30 in 40 % pa v Slivnici, Spodnji Polskavi, Bohovi, Razvanju in Spodnjih Hočah. Vse te KO leže sredi izgonske pokrajine, zato imajo daleč največ travnikov in njiv. KO z deležem njiv pod 30 % vključujejo poleg velikih travnih kompleksov predvsem gozd na obronkih Pohorja ali v najbolj mokrotnem nižinskem predelu v

Ješenci. Močno se je njivska površina v izgonski pokrajini večala po ureditvi izgonov, s čimer so uredili vprašanje poplav v hladni polovici leta. Kmetje so posejali na slabših, novo pridobljenih njivah srakonogo, kar se še danes pozna na večjih krajih po ohranjenih vidnih sledovih ogonov (12, 334).

Do leta 1900 se je povečala površina njiv na tem področju na 41,2 %. To je posledica spreminjanja travnega sveta v njive severno od ceste, kjer je bilo že do tedaj največ njiv. Povečanje je bilo najmočnejše v KO Zg. Hoče (od 28,2 % leta 1825 na 33,7 % leta 1900). Površina njiv se je zmanjšala samo v KO Rogozi in Dogošah, v Rogozi od 67,9 % leta 1825 na 49,7 % leta 1900 in v Dogošah od 43,5 % na 32,5 %. Njive so opuščali na manj ugodnih tleh s tanjšo preperelino, zato najdemo tudi tu v gozdovih obsežne površine z vidnimi ostanki ogonov.

Med letom 1900 in 1963 se je delež njiv na prvem področju ponovno zmanjšal in sicer kar na 34,7 %. Spremembi v intenzivnosti obdelave in izbiri kultur se je v zadnjih desetletjih pridružila degradiracija. Zaradi zmanjšanja delovne sile se večja v izgonski pokrajini travni svet na račun njiv. Njive odpuščajo neodvisno od naravnih pogojev. Intenzivnost obdelave je odvisna od socialnopoestne strukture, vidna posledica tega pa je ozelenitev.

Število katastrskih občin z deležem njiv nad 50 % se je do leta 1963 zmanjšalo na tri, Zrkovce, Hotinjo vas in Orehovo vas. Velik del njihovega zemljišča leži na prodnem delu polja, kjer v najbolj sklenjenih kompleksih leta 1963 še ne opazimo nobene ozelenene parcele. V skupino 40 do 50 % njiv spadajo še KO Rogoza, Miklavž in Rače, od katerih ležita prvi dve izključno na produ in je bil delež njiv zaradi tega že prej mnogo večji. V povojnih letih se je veliko njiv spremenilo v gradbene parcele priseljencev. Med 30 in 40 % njiv so imele leta 1963 KO Zgornje in Spodnje Hoče, Dogošje in Bohova, ki imajo del zemljišča v mokrotnih legah. Zaradi bližine Maribora se je tudi tu veliko njiv spremenilo v gradbene parcele. Razen Bohove so to naselja, ki so se razen Miklavža in Rogoze najbolj prepojila z nekmečkim življem; le-ta je po eni strani pokupil mnogo njiv za gradnjo, po drugi strani pa je najboljši kupec kmetijskih pridelkov po vaseh.

KO Ješenca, Slivnica, Razvanje, Spodnja Polskava in Morje imajo delež njiv med 20 in 30 %; povsod je precej manjši kakor leta 1825. Njive so močno opuščali zaradi njihove razmetanosti po tipičnem mokrotnem izgonskem svetu, njihovega majhnega obsega in njihove oddaljenosti od vasi: v Slivnici, Ješenci in Morju leže njive vzhodno od travnikov, ki so spomladi in jeseni pod vodo ter zato težko prehodni.

Največ njiv je bilo v vsem tem času od leta 1825 na drugem, obdravskem področju. Leta 1825 je bilo tu še 72 % zemljišča v njivah. Prst je tu, nad prvo dravsko teraso najdebelejša in najboljša na vsem prodnem delu ravnine. Največ, nad 80 % njiv so imele KO Skoke, Prepolje, Gerečja vas in Hajdina, nekaj nad 70 % pa

Tabela 6

Velikost in delež kulturnih kategorij po treh področjih Zgornjega Dravskega polja leta 1824

		Njiva	Travnik	Sadovnjak	Vinograd	Vrt	Pašnik	Gozd	ferodovitnc	Stavbišče	Skupaj
I. PODROČJE	ha %	3 581,49 40,7	1762,48 19,9	58,12 0,6	203,23 2,3	29,48 0,3	497,00 5,7	2211,21 25,1	388,47 4,4	89,41 1,0	8 820,89
II. PODROČJE	ha %	4 781,32 72,9	513,97 7,8	22,29 0,3		23,35 0,4	571,61 8,8	307,52 4,7	295,97 4,5	39,90 0,6	6 555,93
III. PODROČJE	ha %	5 824,86 61,5	1475,42 15,6	12,04 0,1		8,73 0,1	879,25 9,3	906,02 9,5	270,28 2,8	104,79 1,1	9 481,39
Skupaj	ha %	14 187,67 57,7	3751,87 15,2	92,45 0,4	203,23 0,8	61,56 0,3	1947,86 7,9	3424,75 13,9	954,72 3,9	234,10 0,9	24 858,21

Tabela 7

Velikost in delež kulturnih kategorij po treh področjih Zgornjega Dravskega polja leta 1900

		Njiva	Travnik		Vinograd	Vrt	Pašnik	Gozd			Skupaj
I. PODROČJE	ha %	3 600 41,2	2114 24,2		156 1,8	134 1,5	413 4,7	1910, 21,9			8 739
II. PODROČJE	ha %	4 671 59,9	625 8,0			57 0,7	861 11,0	1114 14,3			7 792
III. PODROČJE	ha %	4 824 48,0	2060 20,7			93 0,9	1664 16,7	1100 11,1			9 942
Skupaj	ha %	13 095 49,5	4799 18,1		156 0,6	284 1,1	2948 11,1	4124 15,6			26 473

Tabela 8

Velikost in delež kulturnih kategorij po treh področjih Zgornjega Dravskega polja leta 1963

		Njiva	Travniki	Sadovnjak	Vinograd	Vrt	Pašnik	Gozd	Ierodovitno	Stavbišče	Skupaj
I. PODROČJE	ha	2 972,27	2476,25	331,71	76,03	32,59	348,87	1738,73	421,25	153,82	8 551,52
	%	34,7	28,9	3,9	0,9	0,4	4,1	20,3	4,9	1,9	
II. PODROČJE	ha	3 819,52	874,42	59,90	20,76	20,76	495,65	1865,03	476,93	107,61	7 719,82
	%	49,5	11,3	0,8		0,3	6,4	24,1	6,2	1,4	
III. PODROČJE	ha	4 269,97	2259,59	54,26		10,57	1242,92	1228,40	333,42	151,36	9 550,49
	%	44,61	23,6	0,6		0,4	13,1	13,0	3,5	1,5	
Skupaj	ha	11 061,76	5610,26	445,87	76,03	63,92	2087,44	4832,16	1231,60	412,79	25 821,83
	%	42,8	21,7	1,8	0,3	0,2	8,1	18,7	4,8	1,6	

KO Marjeta, Prepolje, Marjeta, Skoke in Gerečja vas so najbolj v polje pomaknjena naselja drugega, obdravskega področja; tu je sicer še precej gozdov, travnikov pa skoraj ni. Precej manjši je delež njiv v tistih KO, ki segajo s terase še čez njeno ježo proti Dravi. Njihova naselja stoje na meji travnega in obdelanega sveta. Pripadajo jim razen travnikov nad teraso še čez 100 m dolgi travniki za ogradami (»za vrtmi«). Zato so imele leta 1825 Starše, Skorba in Spodnji Breg samo 50 do 60 % njiv, Slovenja vas, Hajdoše in Zgornji Breg pa 40 do 50 %.

Leta 1900 je bilo v drugem področju 59,9 % njiv, torej precej manj kakor 75 let poprej. Najmočneje se je zmanjšal njihov delež v KO Prepolje, Marjeta, Skoke in Gerečja vas. Nad 80 % njiv je bilo takrat samo še na Hajdini, od 70 do 80 % v Prepoljah in od 60 do 70 % v Gerečji vasi, Skokah in Spodnjem Bregu. V Skokah, Gerečji vasi in Prepoljah se je zmanjšal delež njiv za okrog 20 % na račun gozda; Marjeta, Skorba in Starše so imele njiv med 50 in 60 %, med 40 in 50 % pa Loka, Slovenja vas, Zlatoličje, Hajdoše in Zgornji Breg; le-te so jih imele najmanj že leta 1825. Delež travnih površin v katastrskih občinah ob prvi dravski terasi se je še povečal, v katastrskih občinah v notranjosti polja pa delež gozda.

Do leta 1963 se je delež njiv na obdravskem področju močno zmanjšal. Zmanjšal se je skoro enako kakor v 75 letih poprej (na 49,5 %). KO Hajdina je imela še samo nekaj nad 60 % njiv. Skoke, Prepolje, Gerečja vas, Starše in Sp. Breg pa med 50 in 60 %. Med 40 in 50 % njiv so imele KO Loka, Slovenja vas, Skorba, Hajdoše, še manj pa KO Marjeta, Zlatoličje in Sp. Breg. Tako po katastru, dejansko se je obseg njiv še bolj skrčil.

Vzroki tolikšnemu zmanjšanju so še nadalje intenzivnejše obdelovanje boljših in kmečkim domačijam bližjih njiv, preusmeritev kmetijstva iz poljedelsko-živinorejskega v živinorejsko-poljedelsko in sprememba poklicne strukture prebivalstva pod vplivom Maribora in v manjši meri Ptuja. Veliki in srednji kmetje svoje zemlje kljub zmanjšanemu interesu ne prodajajo.

Tretje čretno področje je imelo le ta 1825 61,5 % njiv, kar je precej nad povprečjem za vso ravnino. Zaradi obsežnih travnih površin so razlike med KO mnogo večje kot drugod. V KO Starošince je bilo kar 93,1 % zemljišča v njivah. Zaradi izredno slabe prsti so posestniki potrebovali velike njivske površine. Tudi KO Župečja vas, Lovrenc, Trnovec, Sela in Lancova vas, ki je imela nad 80 % njiv, ležijo na vzhodnem robu Čretov ali še dalje proti vzhodu, zato sega večji del njihovega zemljišča severno od naselij, ki stoje na meji med travnim in njivskim svetom. Na severu je njihova posest segala na najmanj rodoviten prodni del, kjer so bile pred letom 1825 v glavnem gmajne. Šele povečanje števila prebivalstva je narekovalo potrebo po razparceliranju in spremembi tega zemljišča v njive. Med 70 in 80 % njiv je imela KO Pleterje, med 60 in 70 % KO Gorica, Cirkovce in Zg. Jablane ter med 50 in 60 % KO Mihovce, Apače, Podova

in Pobrežje na skrajnem jugovzhodu Zgornjega Dravskega polja. Velik delež njiv v teh naseljih je odraz načrtne delitve zemlje. Povsem na aluvialni ravnini pa ima svoje zemljišče Šturmovce, kjer je bilo njiv samo 14,6 %

Intenzivnejša živinoreja, s tem v zvezi gnojenje in boljša obdelava njiv ter drugačen izbor kultur so povzročili, da so se med leti 1825 in 1900 njive skrčile v vseh področjih. V tretjem področju so se skrčile od 61,5 % kar na 48 %. Starošince, ki so imele leta 1825 preko 90 % zemljišča v njivah, so ga imele leta 1900 samo še 50,7 % in to kljub rasti števila prebivalstva in posestnikov. Opuščene njive so se zarastle v gozd, ki je postal zanimiv za posestnike z juga, ki za steljarjenje primerne gozda niso imele. Začeli so v Starošincih kupovati gozdove. Največ, nad 70 % njiv sta leta 1900 imeli KO Lancova vas in Trnovec, med 60 in 70 % pa KO Pobrežje in Sela. Opuščali niso nikdar njiv v sklenjenih progah, temveč njive razdeljene na delce, ki pa jih je bilo tu najmanj. Največ so njive opuščali veliki kmetje, ki so bili v manjšini. Med 40 in 50 % njiv je v Strgojnci, Cirkovcah, Zg. Jablanah, Šikolah, Apačah, Pleterjah, Župečji vasi in Podovi, v Šturmovcu pa samo 11,1 %.

Od leta 1900 do leta 1963 je obseg njiv na tretjem področju precej manj nazadoval kakor poprej (samo od 48 na 44,6 %). Kolikor se je zmanjšal, se je zmanjšal le zaradi zmanjšanja števila delovne sile. Zato je ostal najvišji v KO, ki so od industrije najbolj oddaljene (Lancova vas, Sela in Trnovec nad 60 %). Med 50 in 60 % je bilo njiv v KO Pobrežje, Mihovce in Gorica, med 40 in 50 % pa v KO Podova, Dragonja vas, Zg. Jablane in Starošince. Manj njiv imata KO Šikole in Apače, kjer so se prebivalci še bolj kot prej usmerili v neagrarne gospodarske panoge, dalje KO Župečja vas, Pongerce, Pleterje in Sp. Jablane, kjer je bilo že leta 1900 zelo malo njiv. V naseljih Cirkovce in Lovrenc pa se je delež njiv zmanjšal, ker so se okrepile »centralne« funkcije obeh naselij.

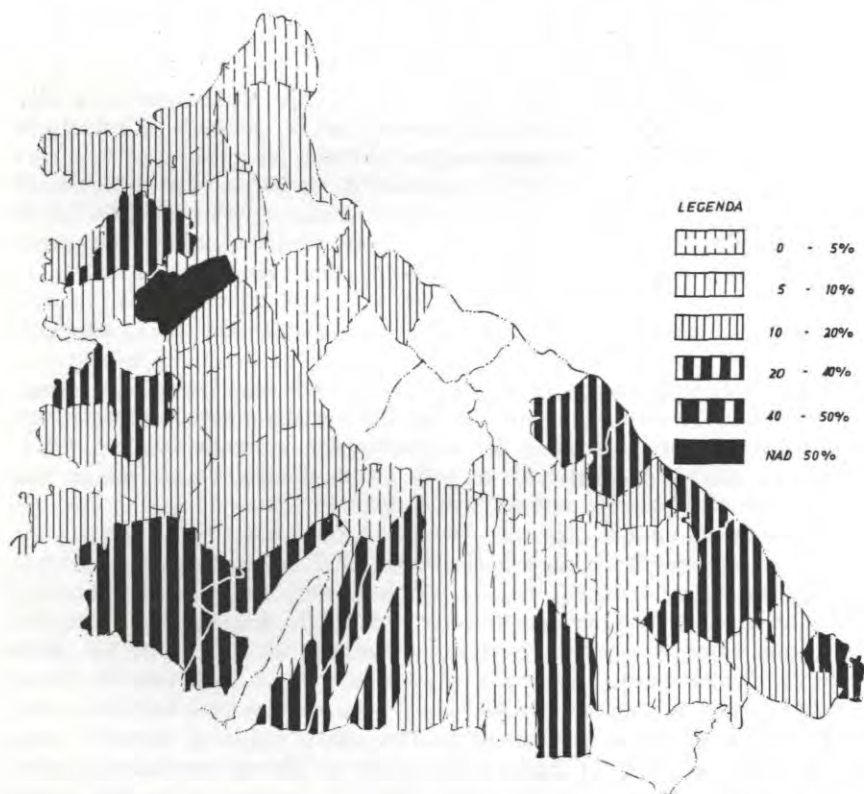
Zgornji pogled nam je pokazal, da so do prvega desetletja našega stoletja kmetje opuščali slabše in oddaljene njive zaradi intenzivnejšega kmetovanja na ostalih. Z vse močnejšim vplivom industrije Maribora, v zadnjem desetletju pa tudi Ptuja, Kidričevega, Rač in Hoč pa jih opuščajo zaradi pomanjkanja delovne sile.

Travne površine. Travni svet zavzema skoraj tretjino površine vsega Zgornjega Dravskega polja. Leta 1825 je bilo travnikov 15,2 % in pašnikov 7,9 % skupaj 23,1 %. Do leta 1900 se je delež travnikov povečal na 18,1 %, delež pašnikov pa na 11,1 %, kar da skupaj 29,2 %. Še nadalje se je povečala površina travnikov do leta 1963, ko jih je bilo 21,7 %, nazadoval pa je obseg pašnikov (na 8,1 %), tako da je bil skupni porast le majhen (na 29,8 %) (Prim. za travnike karti 9 in 10).

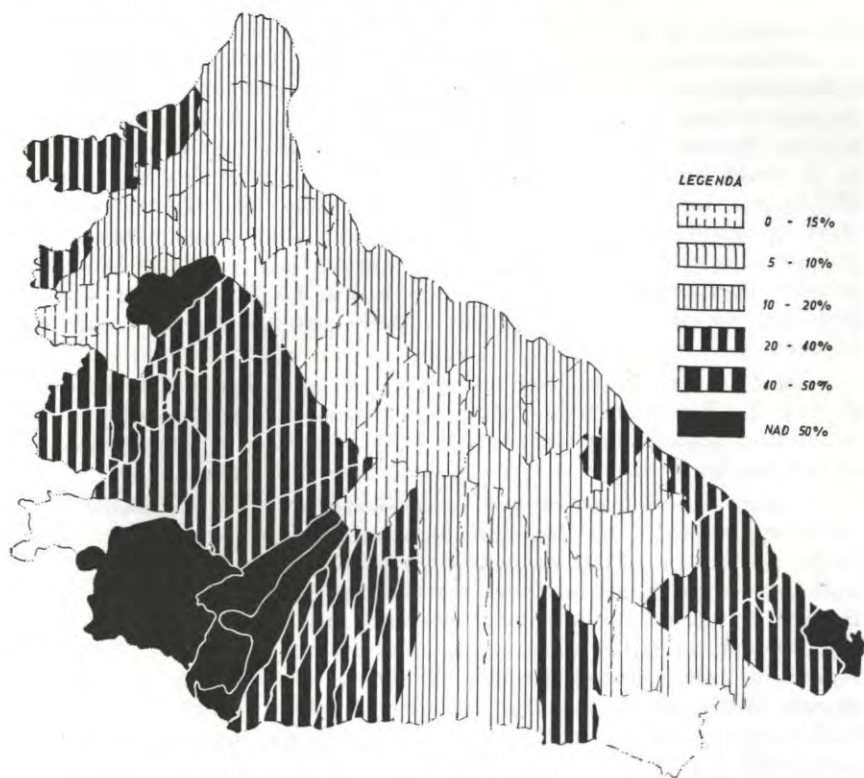
Travne površine na Zgornjem Dravskem polju se širijo v dveh pasovih, na skrajnem zahodu in jugu ter ob Dravi navzdol do skrajnega vzhoda. Največji njihov kompleks se začne nekako pri Zgornjem Radvanju pod Pohorjem, se pod Ravzanjem razširi vse do ceste

od Maribora proti Celju, še močnejše pa se razmahne južno od Hoč, v mokrotnejšem svetu izgonske pokrajine. Posebno vlažen postane svet v Čretih, južno od Strgojnca; zato je trava po tamkajšnjih obsežnih gmajnah slaba, veliko pa je tudi grmičevja, ponekod celo gozda. Travniki sežejo iz izgonske pokrajine tudi na vzhod, na prodni svet, od Jurjevega do Mihelovega (12, 332) so pa vezani na namakanje. Drugi pas travnikov zavzema aluvialno obdravsko ravnico od Dogoš proti jugovzhodu; pod Ptujem se aluvialna ravnica s travniki vred razširi in je najširša pri Šturmovcu.

Leta 1825 je bilo v prvem, obmestno-izgonskem področju Zgornjega Dravskega polja 25,6 % travnega sveta, od tega 19,9 % travnikov in 5,7 % pašnikov. Ta visoki delež je spričo tamkajšnje prevlade izgonske pokrajine zlahka razumljiv. Najvišji (nad 50 %) je bil ta delež v Slivnici in Spodnji Polskavi. Večje travne površine so že do leta 1825 pokupili kmetje s prodnega dela ravnine in z obronkov Pohorja, ki jim je v Slivnici pripadalo 31,5 % vseh travnih površin. Med 20 in 30 % travnega sveta je bilo v KO Orehova vas,

Karta 9: Delež travnikov na Zgornjem Dravskem polju leta 1824

Karta 10: Delež travnikov na Zgornjem Dravskem polju leta 1963

Zgornje in Spodnje Hoče, Hotnja vas, Bohova, Rače, Fram, Morje, Ješenca ter Dogošje. Večina teh naselij je ob meji med prodrom in glineno ilovnatim svetom, Dogošje pa sploh na prodru.

Do leta 1900 se je travna površina na celotnem obmestno-izgonskem področju povečala na 28,9%. Povečal se je delež travnikov v izgonski pokrajini in pašnikov na prodru. Dejansko je bilo ozelenjenih površin še več, toda najslabše travnike in pašnike so pustili, da so se zarastli z gozdom ali grmičevjem. V Slivnici se je povečala travna površina od 53 na 58,4%, pa tudi v Spodnji Polskavi je bilo leta 1900 že nad 50% površine pod travo. Močno so se povečale travne površine še v KO Zgornja Polskava in Fram; drugje je bilo povečanje neznatno. Zmanjšala se je travna površina samo v Dogošah, Rogozi in Zrkovcih, povsod v korist gozda.

Po letu 1900 se je travna površina na vsem tem področju še izredno povečala (na 33% leta 1963). Posebno močna je bila njena rast v izgonski pokrajini, kjer se je površina travnikov in pašnikov od leta 1825 do leta 1963 povečala za 25,5%. V Slivnici in Spodnji Polskavi je spričo opuščanja njiv delež travnih površin že presegel

60 %, med 30 in 40 % pa so imele KO Ješenca, Sp. Hoče, Rače, Fram in Orehova vas. Vzrok za to je predvsem v vplivih Maribora. De- agrarizacija se je v tem času silno razmahnila, ponekod pa se je že pojavila prava obmestna urbanizacija (v Hočah, Račah, Rogozi, Mi- klavžu, Razvanju). Delovne sile za kmečko delo je vedno manj saj se je delež kmečkega prebivalstva v izgonski pokrajini zmanjšal od 53,7 % leta 1931 na 28,7 % 1953 in 19,6 % leta 1961. Kmetje v veliki meri opuščajo njive, ki jih preraste trava. Zaradi zgodnjega vpliva industrijskega Maribora se niso trdno usmerili v določeno kmetijsko panogo. Živinoreja je tu slabše razvita, kot na drugem, obdravskem področju, čeprav so naravni pogoji zanjo zelo ugodni in travni svet obsežen.

Značilno je, da so tudi travne površine slabše oskrbovane kot poprej. Že Baš poudarja, da so bili izgoni, od katerih oskrbovanja je odvisen pridelek na travniku, najbolj urejeni še v fevdalnem času, slabše pa, ko so prešli v roke posameznika (12, 333).

Večina zapornic na izgonih je poškodovanih ali razrušenih, dela pa skoraj nobena več. Voda prestopa bregove ob vsakem večjem de- ževju, ob suši pa jo zaman čakajo na prodnem delu polja na vzhodu, kjer je pred desetletji še namakala travnike in nemalokrat tudi njive. Posledice tega so spremembe v posestni strukturi. Posestniki prodajajo travne površine posestnikom s prodnega dela polja. Najboljša rešitev bi bila ponovna uvedba načrtnega vodnega gospodarjenja v okviru družbenih kmetijskih obratov, za kar so potrebne predhodne melioracije potokov; to postopoma že vrši na jugu ptujski Agro- kombinat.

Na drugem (obdravskem) področju je bilo leta 1825 16,6 % travne površine, od tega 7,8 % travnikov in 8,8 % pašnikov, predvsem na aluvialni ravnini. Pri tem gre za dve skupini naselij z različnim deležem travne površine. Posest naselij na robu prve dravske terase sega tudi na aluvialno ravan, zato so imela vsa nad 30 % površine v travi. Mnogo manj travne površine (manj kakor 5 %) imajo Skoke, Marjeta, Prepolje in Gerečja vas, ki leže sredi prodnega dela polja.

Do leta 1900 se je delež travnih površin na obdravskem področju povečal na 19 %. Na prodnem delu polja so njive opuščali v prid gozdovom in pašnikom, medtem ko je za travnike to zemljišče že preveč sušno. V Gerečji vasi se je povečal delež travnih površin za več kot 15 %, v Prepoljah in Marjeti za več kakor 5 %. Povsod drugod se je površina travnega sveta zmanjšala, v Staršah kar za okrog 15 %. Prst je tam najboljša za njive, razen tega pa se je pomnožilo število kočarjev, ki so dele pašnikov pokupili za gradbene parcele in ohišnice.

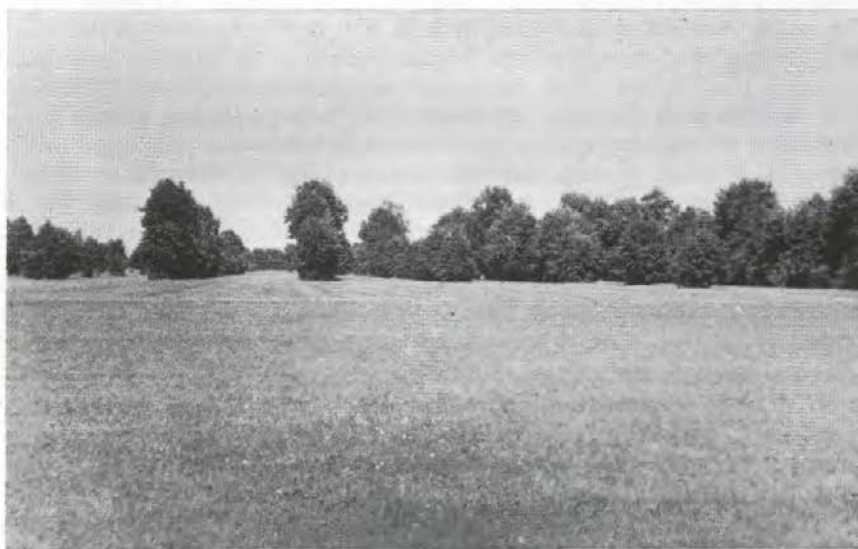
Zaradi nadaljnega naraščanja števila kočarjev ter naseljevanja nekmečkega elementa se je površina travnega sveta od leta 1900 do 1963 nekoliko skrčila, spremenilo pa se je tudi razmerje med travniki

in pašniki. Ker so se tamkajšnji kmetje usmerili v živinorejo, so morali povečati skromne travne površine. Pričeli so urejati pašnike in jih spreminjati v travnike, pa tudi na »za vrtilih« so prenehali s pašo.

Tretje področje na južnem delu Zgornjega Dravskega polja obsega poleg prodnega zemljišča severno od naselij tudi celotne mokrotne Čreti. Večino čretnega zemljišča obsegajo travniki, ki so proti jugu vse bolj mokrotni, okrog železniškega tira Pragersko—Medvedce pa zaidemo že v pravo močvirje in grmičevje z gozdom. Poleti se Čreti na severu precej posušijo. Jesensko deževje skoraj povsem onemogoči uporabo travnikov, saj morajo kmetje takrat še na bolj sušnih mestih pohiteti s spravljanjem sena. Največkrat odpeljejo pokošeno travo kar domov in jo sušijo okoli domačije.

Leta 1825 je bilo na vsem tretjem področju 24,9 % travne površine, od tega 15,6 % travnikov in 9,3 % pašnikov. Nekdanje gmajne na severnem robu vaškega zemljišča so bile takrat preorane v njive. Tudi na jugu so njive segale še okrog 100 m dalje kot danes. Delež travnih površin v večini naselij na severnem robu Čretov je bil zato med 30 in 40 %, samo Sp. Jablane so imele skoraj 60 % travnega sveta. Naselja vzhodno od Župečje vasi so imela mnogo manj travnega sveta, Sela in Lancova vas celo pod 10 %, medtem ko je bil delež v Starošincih neznaten.

Na 37,4 % se je povečal delež travnih površin do leta 1900. Od tega je bilo 20,7 % travnikov in 16,7 % pašnikov. Takšno povečanje je bilo posledica zmanjšanja njivskih površin na jugu. Odpadla je

Sl. 5. Prehod s skupnega pašnika (gmajne) v zasebne travniške parcele v Šikolah

potreba po sejanju srakonoge in s tem potreba po oranju slabšega zemljišča, predvsem gmajn. Cela vrsta naselij je povečala svoje travne površine nad 40 %, Sp. Jablane in Šturmovce celo nad 60 %, Pongerce, Strgojnca in Šikole pa nad 50 %. Delež pašnikov je dosegel celo v KO Starošince nad 20 %.

Zaradi zmanjšanja delovne sile ter potreb po obdelovalni zemlji pri velikih in srednjih kmetih se je po letu 1900 še nekoliko povečala travna površina. Večino travniških parcel južno od ceste in zemljišča izven sklenjenih zemljiških prog so pokupili nekmetje za gradbene parcele. Malo kmetov je dobilo gradbene parcele na skupnem vaškem zemljišču.

Leta 1963 je bilo na južnem delu Zgornjega Dravskega polja 36,7 % travnega sveta. Delež travnikov se je povečal na 23,6 %, zmanjšal pa se je delež pašnikov (na 13,1 %). Nad 50 % travnega sveta so imele KO Šturmovce, Zg. in Sp. Jablane, Strgojnca, Pongerce in Šikole, drugod pa je ostal delež približno enak kakor leta 1900.

Gozdovi. Na Zgornjem Dravskem polju se gozd širi samo v enem pasu z začetkom južno od Maribora. Med Rogozo in Miklavžem se vleče proti jugu, kjer doseže med Prepoljami, Starošinci in Njivercami največjo širino do 4 km (5, 298). Od tukaj se nadaljuje proti jugovzhodu do severnega roba zemljišča, pripadajočega vasem na jugu ravnine. Izven tega sklenjenega gozdnega kompleksa so manjši gozdovi v Čretih, v izgonški pokrajini (zlasti velik kompleks na Ješenci) in na livalni ravnini ob Dravi.

Večji del osrednjega pasu gozda je bil še 1825. leta v njivah. Samo tako si moremo razlagati nizek takratni delež gozda v KO Starošince, Prepolje, Marjeta, Pleterje in Gerečja vas, kjer je znašal povsod pod 5 %, največkrat samo po 1 %. Ni sicer dvoma, da je krčenje s kultivacijo in naseljevanjem zajelo sprva samo zemljišča od Drave in od vznožja Pohorja proti sredini polja. Šele povečanje števila prebivalstva ob enakem načinu poljedelstva je zahtevalo povečanje ornih površin, kakršno nam je zabeležil franciscejski kataster iz leta 1825. Z uvedbo krmnih kultur ter z opustitvijo triletnega kolobarjenja so privedli na veliko opuščati njive. Zarasel jih je gozd, ki je bil kmetom potreben za steljo in drva. V njem pa so se ohranili številni ostanki ogonov.

Leta 1825 je bilo na vsem Zgornjem Dravskem polju 13,6 % zemljišča pod gozdom. Največ (nad 50 %) ga je bilo v KO Ješenci, nad 30 % pa v vseh katastrskih občinah pod Pohorjem ter v Dogošah in Zrkovcih. Poleg naselij na prodnem delu polja so imela najmanj gozda še naselja na severnem robu Čretov in najbolj vzhodna naselja izgonske pokrajine.

Do leta 1900 se je površina gozdov na vsem polju povečala na 15,6 %. Najmočnejše se je povečala sredi polja (4,8 % na 11,1 %). Tega leta je bilo v KO Dogoše, Marjeta in Rogoza že nad 30 % površine v gozdu, v Starošincih in Zrkovcih nad 20 % ter v Gerečji vasi, Prepoljah in Miklavžu nad 15 %. Na splošno je porastel delež gozda tudi

povsod na jugu, približno enak je ostal v izgonski pokrajini, v naseljih tik pod Pohorjem pa se je zaradi povečanja njivskih površin zmanjšal.

Do leta 1963 se je delež gozdov povzpел na 18,7 %. V obdravskem področju se je podvojil (na 24,1 %). V KO Marjeti je gozda nad polovico vse površine, v Gerečji vasi, Prepoljah, Dogošah, Starošincih in Rogozi nad 30 %, medtem ko drugje ni bilo večjih sprememb.

V nekaterih naseljih pod Pohorjem je razvito sadjarstvo, vendar nikjer v toliki meri, da bi bilo enakovredno poljedestvu in živinoreji. Sadovnjakov je skupaj 1,8 %, največ (3,9 %) v prvem področju.

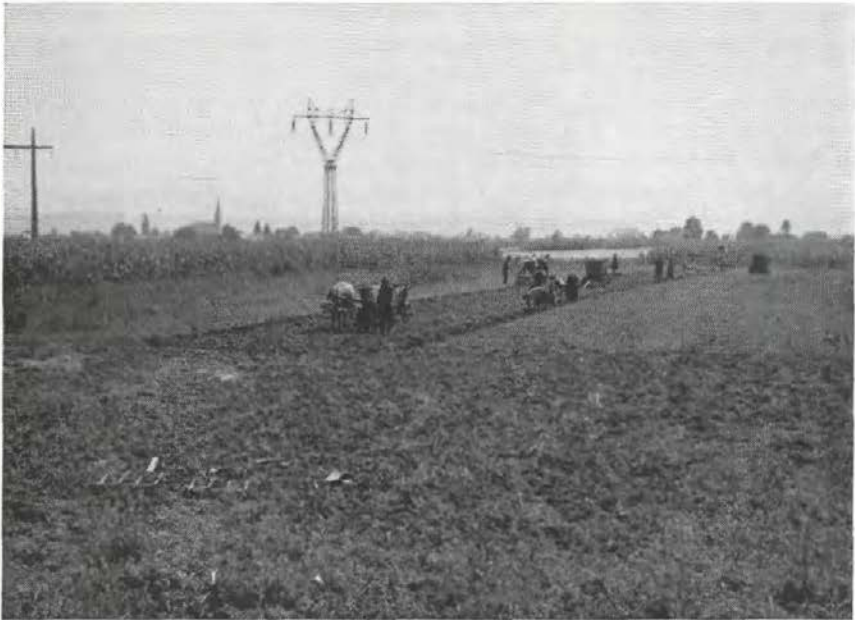
Poljedelstvo

Zgoraj smo spoznali velike komplekse njiv na Zgornjem Dravskem polju, predvsem v naravno najugodnejših predelih. Toda za današnji razvoj tamkajšnjega kmetijstva je značilno, da se tudi posestniki iz naselij z največ njivami usmerjajo v živinorejo, zato se tudi na njihovih njivah veča delež krmnih rastlin; leta 1957 jih je bilo 9,9 %, leta 1960 pa že 11,8 % na njivah zasebnega sektorja. Prav usmeritev v živinorejo je marsikatero njivo rešila ozelenitve. Ozele-nitev se je najbolj razmahnila tam, kjer je najmočnejša deagrari-zacija, torej v obmestnem področju in v izgonski pokrajini. Skoraj pa je ne opazimo na prodnem delu polja z najmočnejšo kmečko strukturo pre-bivalstva.

Deagrari-zacija in urbanizacija sta povzročili v poljedelstvu Zgor-njega Dravskega polja mnogo sprememb. Po eni strani se njive drobijo, po drugi strani pa se najbolj strnjeni kompleksi slabše obdelujejo. Z izjemo krmnih rastlin se vse bolj drži polikultura za dom. Kjer so pogoji za monokulturo, primanjkuje delovne sile. Glavni in skoraj edini tržni pridelek je krompir.

V podrobnem nudijo naravni pogoji na Zgornjem Dravskem polju dokaj različne pogoje za posamezne kulture. Na produ uspeva najbolje krompir, katerega je več kakor pšenice in koruze, zlasti pa rži, ki je bila skupaj s koruzo še pred kratkim najbolj razširjena kultura. O tem pričajo ostanki številnih mlinov pod Pohorjem, kamor so vozili mlet Polanci s skoraj vsega polja (24, 150). Tudi v prejšnjem stoletju so sejali največ rži in koruze, pa manj ječmena (15, 35). Na najslabši zemlji so poprej sejali srakonogo, katere zrnje so dajali perutnini, slamo pa pokrmili ostali živini. Srakonogo so sejali samo leto, dve ali tri, nakar so njive pustili v prahi za toliko časa, da so izčrpali druge komplekse vaškega zemljišča.

Na prvi pleistocenski terasi je prst debelejša in boljša, zato uspe-vajo na njej kulture, ki potrebujejo več vlage, na prvem mestu kuruza. Vendar izbor kultur ni odvisen samo od naravnih pogojev, temveč tudi od potreb posestnikov. Še pred šestimi sedmimi leti so sejali rž zaradi kritja streh, danes pa najdemo veliko detelje in lucerne na produ, kljub pomanjkanju vlage. Cenitve po cenilnih okoliših kažejo,

Sl. 6. V Cirkovcah je kakor povsod na jugu Zgornjega Dravskega polja pospravljanje krompirja najbolj množično kmečko opravilo

da je najboljši pridelek krompirja v cenilnem okolišu Hajdina in Sela in nekoliko slabši v cenilnih okoliših Starše, Rače in Cirkovce. Vzhodno od Drave, na Ptujskem polju, pa delež krompirja močno nazaduje.

Z uvedbo krmnih kultur in krompirja (okoli leta 1770), se je spremenil tudi način izkoriščanja njiv. Enoletno praho v tripoljnem sistemu so zamenjali z deteljo, kasneje pa so predvsem večji posestniki kolobar razširili tudi na 6 let.

V Rogozi na severnem delu polja se je pri velikih posestnikih obdržal petletni kolobar: 1. krompir, 2. koruza, 3. in 4. leto žito, 5. leto detelja. V triletnem kolobarju pa je prvo leto krompir, drugo žitarice ali koruza in tretje detelja ali žitarice. Podoben je kolobar v naseljih južno od tod. V Staršah je opaziti večji delež krompirja ter manj detelje. V naseljih na jugu Zgornjega Dravskega polja prevladujeta triletni in štiriletni kolobar. V Zg. Jablanah npr. raste 1. leto krompir, 2. leto žito ali krompir, 3. leto koruza, ponekod tudi detelja. Bolj redno je detelja uvrščena v štiriletno kolobarjenje. Opaziti je večji delež krompirja ter manjši detelje, ki tukaj neprimerno slabše uspeva, kakor na prvi terasi. Delež krompirja se še stopnjuje sredi prodnega dela polja. Kolobar v Starošinceh je ponavadi takšen: 1. leto krompir, 2. leto krompir, koruza ali žito (največkrat rž), 3. leto žito ali koruza. V štiriletnem kolobarju je četrto leto na vrsti detelja. Družbeni kmetijski

obrati z velikimi zemljiškimi kompleksi imajo vpeljan šestletni kolobar. V njem so zastopane detelja, lucerna, koruza, od žit skoraj vedno ječmen in samo v redkih primerih krompir. Sam kolobar jasno kaže popolno usmerjenost v pridelovanje krme.

Razširjenost in hektarski pridelek posameznih kultur je prikazan za dve leti. Še najbolj točni so podatki popisa za leto 1957. Kasneje so bili podatki zbrani po administrativno postavljenih cenilnih okoliših. Zgornje Dravsko polje je bilo razdeljeno na sedem cenilnih okolišev, od katerih so samo štirje zajeli samo polje. Cenilni okoliši vključujejo naravno različne dele polja, zato podoba hektarskega donosa močno posplošeno prikaže dejansko vrednost ožjega področja. Omenjene pomanjkljivosti so narekovale uporabo popisa iz leta 1960.

Žitne rastline. Žitarice so najbolj razširjeni posevek na Zgornjem Dravskem polju. Leta 1960 je bilo z njimi posejanih 59,6 % njiv, kar je za 3 % več kakor leta 1957. Povečanje gre skoraj v celoti v korist koruze.

Pšenice je bilo leta 1957 26,2 % (15 % vseh njiv) vseh žitaric, do leta 1960 pa se je njen delež povečal na 29,9 %. Tolikšno povečanje površine pod pšenico je posledica spremembe v strukturi žitaric. Predvsem se je zmanjšala površina, posejana z ržjo od 1957. do 1960. leta od 24,6 % na 17 %. Danes je na Dravskem polju zelo malo rži. Delež pšenice se je povečal v drugem in tretjem področju, a je v prvem občutno nazadoval. Z uvedbo novih vrst, posebno italijanke, se je tudi pri kmetih povečal donos od okrog 20 q leta 1957 na 30 q v cenilnem okolišu Starše, na 25 q v cenilnem okolišu Rače, Cirkovce 20 q, Hajdina 20,6 q in Sela 23,3 q. Ta podatek potrjuje domnevo, da zemljišče južno od ceste Hajdina—Lovrenc ni ugodnejše za žitarice kakor prodni del polja. Hektarski donos je nad republiškim poprečkom, ki je znašal leta 1962 21,4 q, vendar je za nekaj q nižji kakor na severnem delu polja. V nižjih legah talna voda pozimi poplavi, zamrzne in povzroči veliko škodo zimskim posevkom. Največ rži se je ohranilo do leta 1960 še v tretjem področju in zelo malo v prvem, kjer je je bilo že leta 1957 samo 190 ha in 3 leta kasneje 38 ha. Zaradi obilice žita, še posebej rži, in primanjkovalja mlatilnic, so že od nekaj hodili kmetom pomagat pri mlačvi Haložani. Posamezni kmetje so imeli toliko rži, da je mlačev trajala tudi do 14 dni. Mlatiči so dobili manjši del omlatenega žita, tako imenovano »zamero«. Kjer so ohranili slamnate strehe še do danes, sejejo rž in jo mlatijo s cepini. Poprečen hektarski donos rži znaša 18 q, kar je za okrog 3 q nad republiškim poprečkom. Pridelek žit je tudi v celotni bivši občini Tezno in občini Ptuj višji, kakor za vso Slovenijo, vendar znatno zaostaja za poprečkom Zgornjega Dravskega polja.

Delež ječmena se je zmanjšal od 6,8 % žitne površine leta 1957 na 6,2 % leta 1960. Najbolj je nazadoval v prvem področju. Podobno je z ovsem, čigar površina se je zmanjšala za 1,9 %. Leta 1957 je bilo ovska že toliko kot ječmena, največ na jugu. Že pred 30 leti je bilo na Zgornjem Dravskem polju največ ovska v vsej takratni Dravski banovini. Več je še ajde, ki jo uporabljajo Polanci za klobase, žganci iz ajdove

Tabela 9

Površine posejanih kultur na kmečkem zemljišču leta 1957 in 1960

Leto	Kultura	Področje			Skupaj		Delež od vsega
		I.	II.	III.	ha	%	
		ha	ha	ha			
1960	pšenica	410	527	511	1 448	29,9	17,7
1957		541	522	544	1 607	26,2	14,9
1960	rž	38	288	501	827	17,0	10,1
1957		190	548	752	1 490	24,4	13,8
1960	ječmen	101	133	67	301	6,2	3,7
1957		170	142	107	419	6,8	3,9
1960	oves	62	71	90	223	4,6	2,7
1957		172	115	122	409	6,7	3,8
1960	koruza	430	778	647	1 855	38,2	22,7
1957		532	722	910	2 164	35,4	20,0
1960	proso	48	54	61	163	3,3	2,0
1957		1	28	5	34	0,4	0,3
1960	ajda	21	40	17	78	0,8	0,5
1957		8			8	0,1	
Zita							
1960		1110	1853	1894	4 857		59,6
%		22,8	38,2	39,0			
1957		1614	2071	2044	6 125		56,6
%		26,3	33,8	39,9			
1960	krompir	456	845	916	2 217	96,9	27,2
1957		720	1194	1473	3 387	96,0	31,3
1960	fižol						
1957		3	10	1	0	0,4	
1960	korenje						
1957		1	2	1		0,1	
1960	čebula	2			2	0,1	
1957		2	9	3	14	0,4	
1960	česen						
1957		1	4	1	6	0,2	
1960	zelje	10	2		12	0,5	
1957		18	24	4	42	1,3	
1960	grah						
1957		2	1	1	4	0,1	
1960	paradižnik						
1957		3	5	2	10	0,3	
1960	paprika						
1957		1	2	1	4	0,1	
1960	kumare						
1957		3	9	1	13	0,4	
1960	ostale vrt.	15	14	28	57	2,5	
1957		2	0	6	8	0,7	
VRTNINE SKUPAJ							
1960		483	861	944	2 288		28,1
%		21,1	37,6	41,3			
1957		756	1277	1494	3 527		32,6
%		21,4	36,2	42,4			

Leto	Kultura	Področje			Skupaj		Delež od vsega
		I.	II.	III.	ha	%	
		ha	ha	ha			
1960	soja			8	8	18,2	
1957							
1960	sladkorna pesa	9	1		10	22,7	
1957			7		7	7,2	
1960	sončnice						
1957			4		4	4,1	
1960	oljna repica	3	2	3	8	18,2	
1957		13	24	17	54	35,7	
1960	hmelj	2			2	4,6	
1957		2			2	2,1	
1960	ostalo		2	14	16	36,3	
1957		1	19	10	30	30,9	
INDUSTRIJSKE RASTLINE							
1960		14	5	25	44		0,5
0/0		31,8	22,3	45,9			
1957		16	54	27	97		0,9
0/0		16,5	55,7	27,8			
1960	lucerna	53	55	34	142	14,7	1,7
1957		55	76	4	135	12,6	1,2
1960	črna detelja	141	127	131	399	41,5	4,9
1957		109	181	75	365	34,1	3,4
1960	travno det.	30	48	12	90	9,3	1,1
1957	mešanica	28	62	14	104	9,7	0,9
1960	pitnik						
1957		41	107	16	164	15,3	1,5
1960	krmna pesa	78	34	28	140	14,5	1,7
1957		57	123	43	223	20,8	2,0
1960	krmno korenje	4	9	8	21	1,9	
1957	grašica						
1960		8	20	1	29	2,7	
1957	druge	68	78	48	194	20,1	2,4
1960							
1957		2		29	31	2,9	
KRMNE RASTLINE							
1960		370	342	253	965		11,8
0/0		38,3	35,4	26,3			
1957		304	578	190	1 072		9,9
0/0		28,3	53,9	17,8			
PRELOG							
1960		41	27	18	86	8,9	
SKUPAJ							
1960		1977	3061	3216	8 154		
0/0		24,2	37,5	39,5			
1957		2510	3980	3655	10 821		
0/0		23,2	36,8	33,8			

moke pa so enako kakor koruzni postali samo obdobja jed. Ajde sejejo več na južnem delu polja, medtem ko se je po pripovedovanju na severu izrodila in tudi mraz jo večkrat pomori.

Napredovanje obdelovalne tehnike v zadnjih 40 letih se zrcali med drugim tudi v hektarskem pridelku koruze. Ta je znašal 1923. leta v mariborski občini samo 14 q. Bivša občina Tezno, ki je obsegala tudi del Pohorja, je imela leta 1962 donos 28 q, občina Ptuj pa 25,6 q na ha. Večji je bil pridelek na samem polju, kjer je znašal v cenilnem okolišju Sela 35 q, Starše 29 q, Cirkovce 43 q, Hajdina 45 q in Rače 60 q. Tudi koruza je usmerjena na potrošnjo, povezana z usmeritvijo v živinorejo; z njo zasejana površina se je povečala od 35,4 % leta 1957 na 38,2 % leta 1960.

Ker je velik del njivske površine v družbeni lasti (EE Turnišče, Kidričevo, Starše, Pragersko, Rače so imele leta 1962 1899 ha njiv), si moramo ogledati njihovo izrabo. Z žitaricami je bilo zasejanih 543 ha, od tega največ v Račah, na Pragerskem in v Kidričevem. Skupaj je bilo posejanih s pšenico 253 ha, ovsem 104 ha, ječmenom 71 ha in korozi 112 ha.

Vrtnine. Leta 1957 je bilo 96 % njiv pod vrtninami posejanih s krompirjem, do leta 1960 pa se je ta delež še povzpел na 96,7 %. Krompir zavzema nekaj manj kakor tretjino vseh njiv. Kakor drugim poljščinam tudi krompirju primanjkuje vode. Zato je ob sušnih letih pridelek majhen. Znaša v cenilnem okolišju Starše 150 q, Rače 150 q, Cirkovce 160 q, Hajdina 210 q, Sela 200 q, kar je povsod nad republiškim poprečkom. Večji posestniki pridelajo letno več vozov krompirja. Kopanje krompirja zahteva veliko delovne sile in priključuje na polja tudi izven kmetijstva zaposlene družinske člane. Spravljanje krompirja je eno najbolj kolektivnih opravil. Največ krompirja sadijo na južnem delu polja, nekoliko manj v osredju, najmanj pa na severu in zahodu, kjer naravni pogoji zanj niso najboljši. Maribor, kamor so kmetje neposredno prodajali krompir, je naravnost vzpodbujal k tej monokulturi. Kljub temu pa je imel vsak kmet vedno tudi obilo drugih kultur na njivah, da bi bil v prehrani čim manj odvisen.

Drugim vrtninam so odmerjene skromne površine. Še največ je zelja, do 0,5 % vseh vrtnin. Pridelujejo jih samo zase, ker zanje ne najdejo ugodnega tržišča.

Krmne rastline. Napredno kmetijsko gospodarjenje in usmerjenost v živinorejo sta vzrok velikega deleža krmnih rastlin, ki zavzemajo na Zgornjem Dravskem polju 11,8 % vseh njiv. Najmanj krmnih rastlin je na prodnem delu polja. Rjava oligotrofna tla, ki pokrivajo vso drugo, tretjo in četrto teraso dajejo slab pridelek detelje in lucerne. Ornica se nahaja tam 15 do 20 cm globoko, zato pride pri oranju skoraj povsod nekoliko proda na dan. Za rast trav je na tej prsti odločilni regulator količina vlage. Le-te pa je poleti tukaj najmanj, često nastopijo suše. Malo je tukaj lucerne, pa več pese in repe, katere zaradi odvečne vlage jeseni obdelujejo še danes v ogonih. Zaradi zaščite pred vlago je zemlja dvignjena tako, da je sredi ogona, ki obsega 4 brazde,

najvišja. Na najbolj vzpetem delu ogona je pridelek največji, kar je pripisati največji insolaciji. Pri okopavanju potegnejo kmetje zemljo proti najvišjemu delu ogona, tako da se ta še poviša. Po pripovedovanju je še pred vojno bila večina njiv obdelanih v ogonih. Zaradi ozkih parcel so to opustili in ogone zamenjali s širokimi parcelami ozarami.

Od krmnih rastlin sejejo največ črno deteljo. Obsegala je leta 1957 34,1 % površine vseh krmnih rastlin, do leta 1960 pa se je njen delež povečal na 41,5 %. Največ detelje je bilo leta 1957 v drugem, obdravskem področju, na zemljišču naselij, kjer primanjkuje trave in so se močno usmerili v živinorejo. Zato se po letu 1960 delež detelje tam ni povečal, pač pa v izgonški pokrajini in v južnem delu Zgornjega Dravskega polja; tam je površina z deteljo že obsežnejša kakor v drugem, obdravskem področju. Podobne tendence širjenja opazimo tudi pri drugih krmnih rastlinah. Leta 1957 jih je bilo v prvem področju 304 ha, v drugem 578 ha, v tretjem 190 ha, leta 1960 pa v prvem 370 ha, v drugem 342 ha in v tretjem 253 ha. Kmetje so se pri izbiri krmne baze naslanjali v zadnjih letih bolj na krmne kulture na njivah tudi tam, kjer je veliko travnega sveta. Delno so razlog temu mnogo ugodnejše talne razmere.

Na drugem mestu po zasejani površini je na Zgornjem Dravskem polju lucerna. Njena površina se je povečala predvsem na južnem delu polja, zato se je njen delež dvignil od 12,8 % leta 1957 na 14,7 % leta 1960. Z lucerno posejana površina je obsegala takrat v prvem področju 53 ha, v drugem 55 ha in v tretjem 34 ha. Enako kakor za deteljo je tudi donos lucerne največji v cenilnih okoliših Rače in Starše (lucerna 60 q, republiški popreček za leto 1962 je 53,4 q, detelja 55 q, republiški popreček je 50,6 q na ha). Pridelek je najmanjši v cenilnem okolišu Sela, kjer znaša za lucerno samo 45 q, za deteljo pa 40 q na ha.

Več njiv je posejanih tudi s travno deteljno mešanico, katere je bilo leta 1957 9,7 %, tri leta kasneje pa 9,3 % krmnih rastlin. Nekaj je še drugih krmnih mešanic, največ grašice. Njihova površina je narastla na 17,2 %, torej na 20,1 % vseh krmnih rastlin.

Prst in podnebje sta na Zgornjem Dravskem polju v določenih predelih ugodna za okopavine. Zato je tukaj veliko krompirja in koruze, pa mnogo manj krmne pese in korenja. Krmne pese je bilo leta 1957 20,8 % vseh krmnih rastlin, leta 1960 pa še samo 14,5 %. Kaže, da je prst zanjo tu le nekoliko preveč prodnata, v manj sušnih delih polja pa pretežka. Največji pridelek daje krmna pesa v cenilnem okolišu Starše (450 q na ha), v cenilnem okolišu Hajdina (360 q) ter v cenilnih okoliših Rače in Cirkovce (300 q).

Veliko je krmnih rastlin na njivah družbenih kmetijskih obratov. Z njimi je posejanih kar 836 ha ali 48,9 % površine EE Turnišče, Kidričevo, Starše, Pragersko in Rače. Največ je detelje (167 ha), za tem silazne koruze (140 ha), dokaj manj je bilo raznih mešanic (94 ha), medtem ko je bilo kar 443 ha posejanih z drugimi krmnimi rastlinami. Površina teh krmnih rastlin po posameznih obratih pokaže njihovo proizvodno usmeritev. Krmnih rastlin je največ na EE Kidričevo in

Pragersko, ki sta najmočnejše usmerjeni v živinorejo. V EE Rače je krmnih rastlin 146 ha, v EE Turnišče in Starše pa manj kot 100 ha.

Industrijske rastline. Pod industrijskimi rastlinami je bilo leta 1957 0,9 %, leta 1960 pa samo še 0,5 % vseh njiv. Padeč od 97 na 44 ha v treh letih je največ posledica opuščanja oljne repice. Zaradi usmerjenosti v pridelovanje krompirja in krmnih kultur industrijske rastline niso nikoli našle svojega mesta. Sadili so jih največ blizu potrošnikov. Tako je domače surovine uporabljala Oljarna v Framu ter v prejšnjem stoletju tovarna kavnih surogatov v Račah. Maribor je pospeševal samo nasade hmelja, ki pa so bili last pivovarinarjev. Tako so tu že v prejšnjem stoletju gojili hmelj grof Brandis ter Čeligi in Jurko, vsega skupaj na 3000 hmeljevkah. Okrog četrh hektarja ga je bilo tudi v Turnišču (18, 73).

V družbenem sektorju nasade hmelja povečujejo. Tako ima EE Kidričevo 12,6 ha, Pragersko 8,5 ha in Rače 20 ha hmeljnikov, najdemo jih pa tudi v Rogozi, Slovenji vasi in Vidmu. Kljub dobremu pridelku pa ni verjetno, da bi se njihova površina občutno povečala. Kmetijstvo je usmerjeno drugam, obsežnejši hmeljniki pa bi porabili preveč delovne sile, katere pa že tako primanjkuje, ne samo na družbenih obratih, temveč tudi pri zasebnikih; saj doteka stalna ali sezonska delovna sila celo iz drugih republik, največ iz Hrvatske.

Preusmeritve v poljedelski proizvodnji. Zgornje Dravsko polje obdajajo za poljedelstvo kaj malo primerne gričevnate in hribovite pokrajine. Njihovo kmetijstvo je močno usmerjeno v živinorejo (Pohorje, Kozjak) ali v kombinacijo vinogradništva in sadjarstva ter živinoreje in poljedelstva, s poudarkom na prvih dveh (Slovenske gorice, Haloze, Dravinjske gorice). Tem dragocenejšje je bilo sosedsstvo Zgornjega Dravskega polja, ki je bilo v nasprotju z omenjenimi pokrajinami zelo primerno za intenzivno poljedelstvo. Le-to ni preskrbovalo s poljedelskimi pridelki samo domačinov, temveč tudi kmete iz sosednjih pokrajin. Večji kmetje od tam so v nižini celo nakupovali njive, najrevnejši pa hodili ob delovnih konicah opravljat na polje kmečka opravila, za kar so dobili kot plačilo samo žito. Izraz te poljedelske usmerjenosti so bili tudi številni mlini pod Pohorjem in pod prvo dravsko teraso, pa tudi velik mlin v Mariboru. Močna rast prebivalstva v Mariboru je potrebo po poljedelskih pridelkih le še povečala.

Vendar pa je s časom prišlo v usmerjenosti poljedelske proizvodnje do značilnih sprememb. Zaradi močne konkurence vojvodinskega žita in razmeroma slabšega pridelka žita na polju samem so Polanci (kakor se imenujejo prebivalci velike večine ravnine) preusmerili svoje poljedelstvo od žitnih rastlin v krompir, s katerim so zalagali tudi bolj oddaljena tržišča. Trenutne potrebe so za krajši čas narekovale še pridelovanje drugih sadežev: cikoriije (pri Račah), hmelja (18, 72, 73), konoplje, lanu in tobaka. Najvažnejša in komercialno najdonosnejša kultura pa je postal krompir. Pri velikih kmetih je tudi še zdaj glavni vir dohodkov. Kjer pa je veliko malih posestnikov in nekmetov, pa so se s krompirjem zasajene površine že spet močno zmanjšale. Tam se

kmetje usmerjajo v proizvodnjo vsega, kar lahko najhitreje prodajo v vasi sami. Prav posebno še izpodrivajo krompir krmne rastline. Vse kaže, da se bodo njihove površine še hitreje večale. Na njivah Agro-kombinata Ptuj, ki se bodo od 1400 ha leta 1964 povečale na 5100 ha leta 1970 in katerih velik del pripada Zgornjemu Dravskemu polju, bodo krmne rastline predvidoma takrat zavzele 32 % obdelane zemlje, žitne rastline 47,5 %, krompir in koruza skupaj 10 % in industrijske rastline skoraj 10 % (v Pesniški dolini).

Vsekakor nam naraščajoča vloga krmnih rastlin na polju lepo označuje pomembnosti živinoreje v naši pokrajini.

Živinoreja

Živino so svojčas gojili na gornjem Dravskem polju samo zaradi dela na polju in zaradi mesa za domače potrebe, le malo pa za prodajo. Za oskrbo Maribora in drugih manjših mest so dovolj živine producirale sosednje pokrajine. Schmutz (33) nam za čas okrog leta 1822 navaja za živino po vaseh Dravskega polja doka nizke številke: za Hajdino 63, Lovrenc 43, Mihovce 31, Orehovo vas 30, Prepolje 31, Zgornjo Polskavo 46, Spodnjo Polskavo 74, za Pleterje in Slivnico po 40 glav goveje živine. Svinj je bilo tudi malo, več pa konj, ki so jih potrebovali za delo na polju. Še Slekovec nam nekaj več kot 60 let pozneje poroča, da so bili glavna in skoraj edina hrana Polancev žganci z zeljem, meso pa je bilo na mizi samo ob velikih praznikih in dogodkih, ne pa vsako nedeljo (15, 30). Občutno se je število živine povečalo v drugi polovici preteklega stoletja, z razdelitvijo gmajin in povečanjem obdelanega sveta (v osrednjem delu polja in v izgonški pokrajini) ter z uveljavljanjem hlevskega načina reje goved in konj. Po Slekovcu je bilo leta 1955 v Apačah že 40 konj, 82 krav in 9 parov volov, v Lovrencu 79 konj, 119 krav in 19 parov volov, v Župečji vasi 51 konj, 58 krav in 11 parov volov ter v Pleterjah 75 konj, 84 krav in 19 parov volov (15, 39). Številke so torej precej višje kakor leta 1822. V Lovrencu so bili takrat že štirje živinski sejmi na leto, na katerih se je ukvarjalo s prekupčevanjem živine kar 28 ljudi iz navedenih štirih vasi.

Za vzpon živinoreje so bili seveda važni zelo ugodni naravni pogoji z že znanimi nam velikimi travnimi površinami v večini izgonške pokrajine, Čretov in aluvialne ravnice ob Dravi. Spoznali smo že, kako je bilo leta 1825 na vsem polju 23,1 % površine pod travo, kako se je ta delež do leta 1900 povečal na 29,2 % in do leta 1963 na 29,8 %.

Konji. Konji so bili do pred nekaj leti na kmetijah skoraj edina delovna živina. Za konec prejšnjega stoletja omenja Slekovec sicer še vole, ki pa so bili verjetno pitanci, saj jih za delo na ravnem polju takrat niso več uporabljali. Vsak gruntar ali polgruntar je imel po dva konja ali več. Z njima je bilo mogoče obdelati 8 do 9 ha zelmjišča (18, 48), kmetje pa so orali tudi kočarjem, ki so jim zato pomagali ob delovnih konicah, zlasti ob pobiranju krompirja in spravljanju

sena. Največ konj pa ni bilo tam, kjer je bilo zanje največ primerne krme, v izgonski pokrajini. Veliko jih je bilo v vaseh z močno posestno strukturo.

Leta 1900 je bilo na vsem Zgornjem Dravskem polju 250 konj, od tega 757 ali 30,2 % v prvem (obmestno-izgonskem) področju, 729 ali 29,1 % v drugem (obdravskem) in 1022 ali 40,7 % v tretjem (čretskem) področju.

Do leta 1955 je na prvem področju število konj nazadovalo za kar 43,1 %, odtlej do 1960 pa še za nadaljnjih 4,6 %, čeprav gre za svet z najboljšo krmo za konje. Toda odločeval je gospodarski račun kmeta: Gruntarjev z več kot enim parom konj je zelo malo, zaradi pomanjkanja delovne sile pa niti ne bi imel kdo z njimi ravnati. Razen tega se je posest po agrarni reformi skrčila, posamezne njive so opustili, živinorejo pa preusmerili v mlečno govedorejo. K temu je zadnji čas prišla še prepoved vožnje s konji po glavni cesti v neposredni bližini Maribora. Prav zato tudi imajo na primer v Rogozi samo še trije kmetje konje. Potreba po konjih se je zmanjšala tudi z ustanavljanjem odkupnih kmetijskih zadrug.

V drugem področju se je od leta 1900 do leta 1955 število konj zmanjšalo za 5 %, do leta 1960 pa še za nadaljnjih 7,2 %, to iz istih vzrokov kakor v prvem, le da jim lahko dodamo še pomanjkanje krmne baze. Tudi ne smemo prezreti, da so bili v letih 1960 do 1964 po vaseh na Dravskem polju že posamezni traktorji v kmečki lasti.

V tretjem področju se je število konj od leta 1900 do leta 1955 povečalo za 9,5 %, šele nato je do leta 1960 padlo za 6,2 % in hitro pada še nadalje. Da je še dolgo po letu 1900 naraščalo, je vzrok v oddaljenosti od urabnih središč, v ugodni posestni strukturi z zadostno delovno silo in v močni krmni osnovi v Črelih.

Goveda. Leta 1957 je bilo na vsem Zgornjem Dravskem polju (v zasebnem sektorju) posejanih s krmnimi rastlinami 9,9 % njiv. Od tega jih je največ odpadlo na drugo področje (53,9 %). Do leta 1960 se je celotni delež krmnih rastlin na polju dvignil na 11,8 %. Tedaj pa je že največ površine odpadlo na prvo (obmesnto-izgonsko) področje (38,3 %); drugo, obdravsko, je obsegalo 35,4 % in tretje 26,3 % vse s krmnimi rastlinami posejane zemlje na Zgornjem Dravskem polju. Gre torej za močno okrepljeno krmno bazo, od katere zavzemajo dve tretjini (65,5 %) detelja, travnodeteljna mešanica in lucerna. Ob njej in ob močnem pridelku sena je imela govedereja najboljše pogoje za razvoj.

Leta 1900 je bilo v vsej obravnavani pokrajini 8717 glav goveje živine, leta 1955 9357 in leta 1960 10 146. Ta hitra rast nam lepo kaže preusmerjanje iz poljedelstva v živinorejo. Število mlečne in mesne goveje živine bo nedvomno še dalje močno naraščalo.

Razmerje v številu goved med posameznimi področji Zgornjega Dravskega polja se ni od leta 1900 do danes bistveno spremenilo, razen da je prvo (obmestno-izgonsko) področje precej oslabilo svoj

Tabela 10
Število in delež živine po področjih za leta 1900, 1955 in 1960

Vrsta živine	I. področje			II. področje			III. področje			Skupaj			
	1900	1955	1960	1900	1955	1960	1900	1955	1960	1900	1955	1960	
Konji	štev.	757	431	441	729	693	644	1022	1 082	1 015	2508	2 206	2 070
	%	30,2	19,5	19,9	29,1	31,4	31,1	40,7	49,1	49,0			
Goveda	štev.	2349	2 501	2 414	2738	2 929	3 417	3630	3 927	4 333	8717	9 375	10 164
	%	26,9	26,7	23,7	31,4	31,3	33,6	41,7	41,9	42,6			
Svinje	štev.	2577	4 661	4 235	2945	5 318	6 023	4225	6 852	7 421	9747	16 831	17 679
	%	26,4	27,6	23,9	30,2	31,6	34,1	43,4	40,7	42,0			
Perutnina	štev.		16 216	10 281		16 160	14 928		20 230	16 705		52 606	14 914
	%		30,8	24,5		30,7	35,6		38,5	39,9			
Ovce	štev.	22	135	51	7	46	36	3	64	35	31	245	122
Koze	štev.		141	41		70	18		60	14		271	73
Čebele	štev.		316	423		326	248		568	412		1 210	1 119
	%		25,3	37,3		26,9	25,4		47,8	36,9			

delež. Leta 1960 mu je pripadalo 23,7 % vse goveje živine na Zgornjem Dravskem polju, kar pomeni zmanjšanje njegovega deleža v primerjavi z letom 1900, ko je znašal 26,9 %. Vendar je tudi tu v razdobju 1900—1955 število goveje živine še narastlo za 2,8 %. Rastlo je pač kljub močni deagrarizaciji in težavam s spravljanjem sena z mokrotnih travnikov izgonskega sveta zaradi možnosti neposredne oddaje mleka v Maribor. Po prepovedi te oddaje je število začelo nazadovati (od 1955 do 1960 za 3,5 %). Nazadovalo bi še bolj, če se ne bi pojavil v naseljih samih kupec mleka — nekmet. Zato se je v najbolj deagrariziranih vaseh oziroma naseljih z močnim deležem novih priseljencev število goveje živine celo povečalo: v Hotinji vasi od 164 na 181, v Rogozi od 77 na 97, v Račah od 309 na 353.

Drugo (obdravsko) področje je leta 1960 močnejše, s 33,6 %, udeleženo na skupnem številu goveje živine Zgornjega Dravskega polja, kakor je bilo leta 1900 s 23,7 %. Posebno močan je bil najnovejši porast, med 1955 in 1960, ko je znašal kar 16,7 %. To pa v predelu, ki ima nekaj več travnikov le na obdravski aluvialni ravnici, cela vrsta vasi na prodnem polju (Dobrovci, Skoke, Dravski dvor, Marjeta, Prepolje, Trniče, Gerečja vas) pa jih skoraj sploh nima. Tam so predvsem njive krmna osnova. Vse to nam dokazuje izrazito preusmeritev kmetijstva v živinorejo. Med letoma 1955 in 1960 se je število glav goveje živine povečalo v Slovenji vasi za 54, v Skorbi za 68, na Loki za 31 ter celo v povsem na produ stoječih naseljih Skoke, Dravski dvor, Dobrovce skupaj 21 glav, v Prepoljah in v Trničah za 59 ter v Kungoti, Gerečji vasi in Njivercah za 89 glav. Kmetje še nadalje opuščajo žitarice, ki jim ne prinašajo veliko ter namesto njih sejejo deteljo. Krompir pa v tem delu polja še zdaleka ne pomeni toliko kakor v naseljih južno od tod.

Največ goveje živine premore t r e t j e področje (42,6 %). Leta 1900 je bilo tukaj 3630 glav goveje živine, do leta 1955 se je to število povečalo za 8,2 % in do leta 1960 za nadaljnjih 10,3 %. Kar $\frac{2}{3}$ vsega goveda so krave, drugo pa v glavnem teleta in le malo volov. Leta 1964¹ je bilo v južnem delu Zgornjega Dravskega polja, ki spada pod občino Ptuj (in nekoliko presega obseg tretjega področja) 3545 krav, 3494 telet in 278 volov. Do odvzema gmajn leta 1961 so živino v veliki meri pasli, saj se je vse dotlej ohranila ponekod skupna paša. Vas je najela skupnega pastirja, ki je vsako jutro gnal živino na pašo v Čreti. Upravitelji gmajn so bili voljeni gmanjski župani, ki so se menjavali vsaki dve leti. Na koncu leta so polagali račun pred vso sosesko, prodajali sečnjo živih mej na gmajni, pašo ob izgonih itd. Še danes nam številna imena jasno kažejo poti (izgone), po katerih so gnali živino posameznih vasi na pašo (gmajno).

Svinje. Za svinjerejo ima Zgornje Dravsko polje ugodne osnove. Na njivah je precej krmne pese, veliko je drugih strniščnih posevkov,

¹ Podatki za leto 1964 so iz popisa mešanih in kmečkih gospodinjstev v občini Ptuj.

koruze in ne nazadnje tudi krompirja, ki ga v južnem delu polja veliko pokrmijo prašičem. Nekoč so gonili prašiče skupaj z govedom na gmajne.

V prvem področju je porastlo število svinj od leta 1900 do leta 1955 za 80,9 % torej najmočnejše na vsem polju. Leta 1955 je prvo področje premglo skoraj tretjino vseh svinj na Zgornjem Dravskem polju (27,6 %). Posebno mnogo so jih pred vojno gojili v naseljih blizu Maribora, od koder so neposredno prodajali mast in meso. Od leta 1955 do 1960 pa je število svinj nazadovalo za 9,2 %. Tega leta je obsegalo še 23,9 % svinj na Zgornjem Dravskem polju.

Tudi v drugem področju je od leta 1900 do leta 1955 število svinj porastlo za preko 80 %, kar je povezano z naglim večanjem deleža krmnih rastlin na njivah. Daleč največjo rast pa beležimo tu med letoma 1955 in 1960 (15,1 %). Leta 1960 je bila tu dobra tretjina (34,1 %) vseh svinj na Zgornjem Dravskem polju.

Zaradi velikega števila svinj že pred vojno je bil procentualni porast v tretjem področju od leta 1900 do 1955 najmanjši. Do leta 1960 se je število svinj še dvignilo za 8,3 % in mu pripada še vedno daleč največji delež (42 %) svinj na Zgornjem Dravskem polju.

Drobnica, perutnina, čebelarstvo. Iz prvih desetletij prejšnjega stoletja slišimo precej o ovcah na Dravskem polju. Gojili so jih predvsem veleposestniki, saj kmet ni zmozel tolikšnega števila, da bi se mu izplačalo, razen tega pa je bil usmerjen v poljedelstvo in rejo drugih vrst živine. V Mariborskem okrožju je bilo leta 1923 14 148 ovac (18, 131). Največ jih je bilo v Turnišču, graščina Ebensfeld je imela pri 14 951 oralih skupne površine 1200 ovac. Danes ovce ne pomenijo ničesar; nekaj jih imajo starejši kočarji.

Pomembno postavko v gospodarstvu kočarjev in nekmečkih gospodarstev je v preteklosti pomenilo gojenje čebel. Še pred slabimi desetimi leti je bilo daleč največ čebelnih panjev v južnem delu polja, kjer je bilo jeseni veliko ajde, poleti pa so odšle čebele na pašo v sosednje Haloze. Padec števila panjev prav v tretjem področju gre na račun zmanjšanja površin ajde. Samo v prvem področju se je število panjev od leta 1955 povečalo, kar pa ne pomeni izključno dodatnega vira dohodkov, kakor v drugih delih polja, temveč predvsem razvedrilo nekmečkemu prebivalstvu.

Perutnina je na Zgornjem Dravskem polju pomenila mnogo več kakor danes, zlasti za domače porabo. Poleg kokoši so gojili veliko vodne perutnine na osnovi lokev (5, 308); zato jih še danes goje največ v izgonški pokrajini in na severnem robu Čretov. Na vsem polju je število perutnine padlo od 52 606 leta 1955 na 41 914 leta 1960 (za celih 21,3 %). Na vsej ravnini ni mogoče najti kmečkega gospodarstva, ki bi se resneje ukvarjalo z rejo perutnine. Jajca prodajajo po vaseh samih, viške pa kmetijskim zadrugam. Izgubil se je stik z neposrednim potrošnikom-meščanom, zato marsikje proizvodnja ne gre v smeri njegovih potreb.

Živinoreja na družbenih kmetijskih obratih. Zgornje Dravsko polje je v okviru kmetijskih kombinatov Ptuj in Maribor namenjeno živinorejsko-poljedelskemu gospodarstvu z močnim poudarkom na živinoreji. Največje obrate so doslej zgradili v južnem delu polja na zemljišču bivših zadrug. Še pred nekaj leti so kmetijski strokovnjaki iskali najboljšo obliko, ki bi bila proizvodno najlažje izvedljiva ter ekonomsko rentabilna. Treba si je bilo zagotoviti krmno bazo, ki je bila dotedaj le v okviru manjših in nezadostno urejenih pašnikov ter manjših travnikov. Težnja po pridobivanju krmil je pripeljala do tega, da ima vsaka ekonomska enota velike površine njiv posejane z žitarcami in krmnimi rastlinami. Samo za farmo bekonov v Dražencih bo treba zagotoviti Tovarni močnih krmil (ta stoji na Bregu) letno 802 vagona ječmena.

Na družbenih kmetijskih obratih so gojili predvsem krave molznice ter pitano mlado govedo. Le-to je prevladovalo na obratih v Kidričevem, na Pragerskem, v Staršah, Račah, Rogozi in Miklavžu. Do leta 1963 so zgradili za krave molznice v Račah 100, Podovi 100, Slivnici 90, Framu 45, Rogozi 100, Zrkovcih 160, Staršah 50, Vidmu 32, Kidričevem 388 in na Pragerskem 108 stojišč. Za pitano mlado govedo je bilo zgrajenih v Kidričevem 100, na Pragerskem 30, v Staršah 150, Miklavžu 120, Hočah 80, Račah 60 in Dobrovcih 100 stojišč. Na koncu leta 1967 je bilo krav v Staršah 50, na Pragerskem 55, v Kidričevem 95, v Račah 175, skupno 377. Telet je bilo skupno 183. Največ je bilo pitancev — 1296, od tega skoraj polovica na Pragerskem in nekaj več v Kidričevem. Vse to govedo je vezano tudi na pašo na travnih površinah najbolj vzpetega dela polja, največ v okolici Kidričevega.

Manj družbenih obratov se bavi z gojenjem svinj. Bekone redijo v Turnišču in Kidričevem ter manjše število v Rogozi. Še nedograjena je farma bekonov v Dražencih, kjer bo znašala kapaciteta hlevov 50 000 repov.

Pred leti so gojili konje v Turnišču, kjer je krmna baza in kvaliteta konj že zgodaj pripeljala do te specializacije. Zaradi nerentabilnosti so jih prodali.

Na aluvialni ravnini na Bregu pri Ptujju je ptujsko podjetje »Perutnina« zgradilo farmo za rejo piščancev (brojlerjev). Zaradi velikih potreb so zgradili v letu 1965 še nove objekte v Selah, s kapaciteto 1 milijon brojlerjev in sto tisoč kokoši letno. Z gojenjem kokoši se bodo osamosvojili v proizvodnji jajc. Tolikšna proizvodnja je narekovala gradnjo klavnice.

Moderno organizirano in mehanizirano delo z živino zahteva sorazmerno malo delovne sile. Veliko več jo potrebujejo družbeni kmetijski obrati za delo na njivah. Zanje morajo redno iskati sezonsko delovno silo, na primer obrat v Račah letno 40 Hrvatov. Na vseh obratih ptujskega Agrokombinata (Kidričevo, Pragersko, Starše, Turnišče) je bilo konec leta 1963 185 zaposlenih in v Račah 63. Skupno je za tako močno poseljeno pokrajino v družbeno-kmetijskih obratih izredno malo delovnih mest, pa vendar niti zanje ni dovolj delovne sile v bližini.

Sl. 7. Na zemljišču katastrske občine Sela je bila 1955 zgrajena farma brojlerjev kot nadaljevanje farme na Bregu pri Ptujju. — Zgornje Dravsko polje je bilo še pred kratkim znano po svoji ajdi. Po nekajletnem nazadovanju ta posevek v zadnjih petih letih zopet zavzema večje površine

Dohodki delavcev so odvisni od doseženega uspeha v mlečnosti, prirastku mesa in proizvodnji gnoja. Samo v južnem delu Zgornjega Dravskega polja, kjer je oddaljenost od zaposlitvenih središč velika, je v določenem obdobju višek ženske delovne sile, ki se želi zaposliti na kmetijskih obratih.

Izraba gozdov

Gozdovi so leta 1825 pokrivali 13,6 % vsega Zgornjega Dravskega polja, do leta 1963 pa se je njihova površina povečala na 18,7 %. Skoraj vsi gozdovi so na naravno najmanj ugodnih predelih in so močno razparcelirani. Nad $\frac{3}{4}$ gozdov je v zasebni lasti. V družbeni lasti so samo gozdovi bivših nekmetov, ki so imeli tukaj obsežne gozdne komplekse. Do leta 1945 so imeli Herbersteini v Pleterjah, Lovrencu, Župečji vasi in Gerečji vasi 324 ha gozdov, Hunker Marija v Apačah, Trnovcu, Gerečji vasi, Hajdini in Selah 144 ha, Ljubljanska posojilnica v Lovrencu 90 ha in še nekateri drugi.

Za pretežni del z gozdom zarastlih tal so značilna peščeno-glinasta tla. So povečini plitka, izprana, zakisana in osiromašena, poleg tega

pa močno izčrpana zaradi nekdanjega ekstenzivnega poljedelstva, ki je zajelo večji del sedanje gozdne površine. Degradacijo tal še močno pospešuje pretirano steljarjenje. Zasebni gozdovi so izredno razparcelirani ter izkoriščeni za drva in steljo. Današnji gozd je povečini borov, samo na skrajnem severu in jugu prodnega polja opazimo ostanke verjetno prvotnega gozda, s sestoji hrastovja in belega gabra. Stoodstoten borov gozd je v Starošincah, Cirkovcah in Župečji vasi. Le nekoliko manj (okrog 90 %) ga je v ostalih katastrskih občinah na osredju polja. Površine pod gozdom so se širile vse do pred nekaj leti, danes pa jih v okviru družbenih obratov zopet krčijo. Razen za kurjavo in steljo je služil gozd za hlode in železniške pragove, v letih 1947—52 pa so v njih tudi smolarili.

V glavnem so gozdovi mladi; zato napravi pozimi v njih veliko škodo mraz in sneg. V zimi leta 1946—47 in 1947—48 je bilo uničenega okrog 30 % starejšega drevja. Okrog Kidričevega nekako na površini 150 ha povzroča škodo v gozdovih plin.

Drugačni so talni pogoji za rast gozda na aluvialni ravnini, v izgonški pokrajini in v Čretih. Zaradi skrajno vlažnega zemljišča, vlažni ostanejo ti gozdovi ponekod tudi preko celega leta, nikoli niso zorali njiv, zato imamo marsikje ohranjene prvotne gozdne sestoje. Takšen je mešan gozd hrasta in belega gabra v Čretih in izgonški pokrajini. Ker takšnih gozdov v Čretih ni več, najdemo njihove ostanke pokopane v mokrotnih tleh. Velikokrat uporabljajo kmetje za podporo brajdam zelo dobro ohranjene izkopane hrastove hlode.

Povsod v izgonški pokrajini, kjer so nekoč krčili gozd in urejali travnike, pa so te ponovno pustili zarasti, so nastali logi s prevlado jelševja. Mnogokrat so jelše zasajene na robovih izgonov in vodnih jarkov ter dajejo značilno podobo pokrajini vse od Pragerskega na jugu, do Hoč in Bohove na severu. Kmetje jih vsako leto sekajo nekaj zaradi potrebe po lesu poprej pa je to spadalo k rednemu in temeljitemu čiščenju izgonov. Tudi ob Dravi imamo loge, samo da prevladujejo tam topoli in vrbe. Zlasti prvi dajejo kmetom z roba dravske terase obilo kurjave; popolnoma pa tam primanjkuje stelje. Zato ni nenavadno, če je Herberstein oddal iz svojih gozdov kmetom tudi do 500 vozov stelje letno.

Ker so že tla sama po sebi na Zgornjem Dravskem polju za rast gozda neugodna, ter še poslabšana z intenzivnim steljarjenjem, tamkajšnji gozd nima večjega gospodarskega pomena. Daleč največ pomenita kmetu stelja in les za kurjavo. V zadnjih letih se je zaradi številne divjadi močno razvilo lovstvo. Po vsem polju so številne aktivne gramoznice, večina v zasebni lasti. Zaradi intenzivne gradnje opuščene gramoznice ponovno oživljajo in zmanjšujejo obdelovalne površine. Posebno veliko gramozna potrebujejo družbena gospodarstva za utrjevanje poti, ki so brez gramoznega posipa za traktorje skoraj neprevozne. Danes odpirajo gramoznice tam, kjer je zemlja najslabša, to je po gozdovih.

NEAGRARNE GOSPODARSKE PANOGE

Na Zgornjem Dravskem polju vse do prvih let tega stoletja ni bilo gospodarske dejavnosti, ki ne bi bila tesno povezana s kmetijstvom. Meščani — trgovci in obrtniki — so dosegli prepoved nekmečke dejavnosti, ki bi jim konkurirala v širši agrarni okolici. Samo mlini so nastajali na robu polja in na jugu, kjer je bilo vode dovolj. Skromno je bilo število žag, saj je šla večina lesa iz Dravske doline po Dravi proti vzhodu. Žage so žagale samo za potrebe Polancev samih.

Obilne zaloge dobre ilovice in glinice so v prejšnjem stoletju privedle do gradnje zidanih namesto pokanih hiš. Potrošnja zidakov so povečali številni požari v naseljih s slamo kritimi hišami, nakar so nove hiše zidali. Kopica poljskih peči in sledov manjših opekarn je ostanek te nekoč močno razširjene dejavnosti. Opekarništvo v malih obratih ni propadlo zaradi zmanjšanja potreb, temveč zaradi konkurence. Že leta 1824 je v Račah obratovala tovarna kavnih surogatov, ki se je navezala na pridelovanje cikoriije v okolici. Tudi ta tovarna je po nekaj letih dela propadla (18, 48).

Večjo živahnost je v gospodarstvo Zgornjega Dravskega polja prinesla železnica. Po njej so jeli odvažati kmetijske pridelke, zlasti živino. Na Pragerskem je bilo več klavnic. Tam je bilo že v prejšnjem stoletju več kakor 10 gostiln, saj je bila to močna prestopna železniška postaja.

V dobi industrijskega razvoja je bilo Zgornje Dravsko polje dolgo časa samo rezervoar delovne sile za Maribor in Ptuj. Šele v predvojnih letih in po njej so nastale na podlagi surovin nekatere delavnice in tovarne v večjih naseljih ob železnici ali cesti.

Zdaj je Zgornje Dravsko polje mestoma že urbanizirano, medtem ko je deagrarizacija zajela več ali manj prav vsa naselja. Skromna pa je na polju industrializacija. Razen manjših tovarn v Hočah, Račah, Framu in na Pragerskem imamo samo veliko Tovarno glinice in aluminija v Kidričevem. To je povsem nov element v popolnoma agrarni pokrajini, ki kljub velikemu številu zaposlenih ne vpliva močneje na agrarno okolico. Nov element je tudi že zgrajeni kanal velikega hidroenergetskega sistema Srednja Drava I, ki bo močno vplival na spremembo podobe Zgornjega Dravskega polja.

Industrija in obrt in v njih zaposleno prebivalstvo

Kljub svojemu sorazmerno poznemu nastanku je danes industrija na Zgornjem Dravskem polju poleg kmetijstva najvažnejša gospodarska panoga, ki je potisnila v ozadje obrt in trgovino. Pokazalci njene vloge nista samo število in gospodarski potencial obstoječih industrijskih podjetij, temveč predvsem število zaposlenih v industriji. Osnovno žarišče industrijskega vpliva na Zgornjem Dravskem polju je seveda Maribor. To je treba podčrtati še tem bolj, ker ljudje z Dravskega polja,

kakor že poprej, tudi sicer iščejo v Mariboru vsaj dodatnega zaslužka ter se tam tudi v marsičem oskrbujejo.

Primerjali bomo podatke za prebivalstvo, zaposleno (skupno) v industriji in obrti za oba zadnja popisa prebivalstva, leta 1953 in 1961. V tem sicer kratkem razdobju so nastale velike spremembe kot posledica pospešene potrebe Maribora in Ptuja po delovni sili, pa tudi pričetki obratovanja tovarne v Kidričevem, kjer se je število zaposlenih od okrog 400 leta 1954 povečalo na skoraj 2000. V naseljih na severnem delu polja je bila večina nekmetov zaposlenih v industriji, medtem ko je delež v obrti zaposlenih velik v južnem in jugovzhodnem delu polja, zlasti v okolici Ptuja.

Leta 1953 je znašal delež v industriji in obrti zaposlenih 20,3 % vsega aktivnega prebivalstva Zgornjega Dravskega polja; do leta 1961 se je povečal za 12,8 %. Nad 40 % je znašal leta 1953 v Zg. in Sp. Hočah, Miklavžu, Hotinji vasi, Rogozi in Razvanju, torej v naseljih na južnem obrobju Maribora, ki so že vključena v predmestno ali ožje obmestno področje. V Zg. in Sp. Hočah ter Razvanju se je razvila industrija, ostala naselja pa so že takrat dobila največ priseljenega nekmečkega prebivalstva, ki je od tukaj hodilo dnevno na delo v Maribor.

Razen v omenjenem obmestnem področju ter na Zg. Bregu pri Ptuju je znašal delež v industriji in obrti zaposlenih leta 1953 nad 30 % še samo v tistih izgonskih naseljih, ki so neposredno vezana na železniško progo proti Mariboru (Zg. Polskava, Ješenca, Rače, Orehova vas, Dobrovce, Skoke, Fram). Razen v Račah in Framu tukaj ni niti večjih obrtnih delavnic. Močna je meja pri Pragerskem, odtod na vzhod namreč delež močno pojema. V okolici Ptuja je bil delež večji samo na Sp. Bregu in Sp. Hajdini ter v Kidričevem, kjer je bila še večina aktivnih prebivalcev leta 1953 zaposlenih pri gradnji tovarne kot gradbeni delavci (34, 52). Naselja južno od Pragerskega, Marjete in Rošnje so imela pod 20 % aktivnega prebivalstva zaposlenega v industriji in obrti, Lancova vas, Sela, Barislovce, Zg. in Sp. Jablane, Mihovce, Pongerce, Pleterje, Pobrežje, Šturmovec, Slovenja vas, Starošince, Prepolje in Gorica pa celo manj kot 10 %. Največ zaposlenih izven kmetijstva je bilo do leta 1953 v naseljih z največjim številom kočarjev in malih kmetov.

Bistveno se je podoba spremenila do leta 1960. Razen v Mariboru so ljudje sedaj našli zaposlitev še v Ptuju, Kidričevem in nizu manjših obrtno-industrijskih delavnic. Zato se je delež v industriji in obrti zaposlenih povečal po vsem Zgornjem Dravskem polju. Najmočneje je narastel v naseljih v bližini Maribora, ki jih je urbanizacija zajela šele po letu 1953.

V Hotinji vasi, Dravskem dvoru, Miklavžu, Kidričevem, Sp. Hočah in Rogozi je ta delež narastel preko 60 %. Prekvalifikacija prebivalstva in priseljevanje iz okolice in iz mesta je na primer v Rogozi ta delež povečalo že na 72,1 %. Naselja z več kot 30 % v industriji in obrti zaposlenega prebivalstva leta 1953 so delež povečala v glavnem nad 40 %. Samo v Podovi, Slivnici in Sp. Polskavi se je ta delež povečal za več

kot 10 %, medtem ko je v Dogošah porastel od 29 % na 53,5 %. Povsod na jugu polja je odstotek ostal pod 20 %. Še najmočnejše se je dvignil v vaseh blizu Kidričevega, ki so imela že pred tem velik delež kočarjev in malih kmetov (Apače, Zgornje Jablane, Šturmovce) ali so krajevna središča (Lovrenc, Cirkovce).

Na Zgornjem Dravskem polju izven samega Maribora ločimo dvoje področij industrije. Prvo je izgonska pokrajina, kjer se vrstijo industrijski obrati od Maribora do Pragerskega. Tovarne v Hočah (naslonile so se na mleko s polja, na les ter na železnico), v Razvanju (na glino), Framu (na buče), v Račah (smolo iz dravsko-poljskih gozdov) in Pragerskega, kjer so nastale opekarne ob velikih količinah gline. Drugo področje industrije pa predstavlja Kidričevo samo ter nekateri obrati na Bregu s Tovarno močnih krmil, ki spadajo že pod mesto Ptuj.

Za drobno neagrarno dejavnost zahodnega področja je bilo med drugim važno, da so potoki s Pohorja nanесли obilo ilovnato glinenega gradiva, ki je naložen v dokaj različni debelini in kakovosti vse od Pekar na severu do Polskave in Pragerskega ter še dalje do Črete. Na te zaloge gline so se že v prejšnjem stoletju naslonile številne poljske peči in manjše opekarne. Posebno veliko jih je bilo bolj na vzhodu, kjer je plast gline debelejša in ni pomešana s prodom ter peskom. Tako pri Račah tudi na globini 8 m niso zadeli na sklenjene plasti proda (35, 11), v opuščeni opekarni v Požegu pa so nanj naleteli šele v globini 10 m (35, 31). Najboljše in največje zaloge ilovic so v najstarejšem dolinskem dnu okrog Pragerskega, dalje pri Račah ter v smeri proti slivniškemu vršaju (35, 37).

Največja je bila potreba po opeki v Mariboru, zato je bilo pred prvo svetovno vojno prav blizu njega kar 20 poljskih peči. Bile pa so poljske peči in opekarne tudi južno od tod v Radizlu, Slivnici, Hotinji vasi, Strgojnci, Sp. Gorici, Ješenci, Požegu (ta je še sedaj dobro vidna) in Račah. Večkrat se je vezalo na takšne obrate tudi lončarstvo. Poljske peči in opekarne so izdelale letno do 200 000 kosov opeke; nekatere so zaposlile tudi do 5 ljudi. Večina jih je propadla že do prve svetovne vojne, ostale pa do druge. Njihov propad so povzročili pomanjkanje ilovice, vse večja konkurenca in pomanjkanje delovne sile (35, 18). Na najugodnejših mestih ob železnici so nastale nove velike opekarne, ki zalagajo z opeko Maribor in okoliške vasi. Do danes so se ohranile 4; dve večji in dve manjši v širšem mestnem področju Maribora, ki še obratujeta samo zaradi nenehno naraščajočih potreb.

V neposredni bližini Maribora sta se ohranili še dve opekarni — v Radvanju in Razvanju. Proizvodnja prve znaša preko 2 milj. kosov, druge pa nad 1 milj. kosov letno. Gradivo za izdelavo opeke ni najboljše, opekarna v Razvanju pa zaradi majhnih količin ilovice sploh še komaj obratuje. V Maribor gre iz obeh opekarn preko 80 % vse opeke. Zaradi sezonske narave dela in zaradi možnosti donosnejše zaposlitve v Mariboru so težave z delovno silo. Tako npr. opekarna v Košakih tedensko vozi domov delovno silo s svojim kamionom, ker je vsa iz Sl. goric. Nič boljše ni v omenjenih opekarnah. V Radvanju je

bilo 1958. leta zaposlenih največ 83 ljudi, od tega 53 sezoncev (35, 8). V opekarni v Razvanju pa je bilo zaposlenih 51 delavcev.

Opekarni v Račah in na Pragerskem sta še iz prvih let tega stoletja. Opekarna v Račah se je razvila leta 1904 iz dveh manjših opekarn. Velike zaloge dobre ilovice in dobra prometna povezava so tukaj proizvodnjo iz leta v leto stopnjevale. Danes izdelujejo tu do 3 milijone kosov opeke letno (35, 25). Predvidena je proizvodnja 7 milijonov kosov; zanjo bi bilo ilovice dovolj še za 70 let.

Sezonskost dela (z delom pričnejo 1. aprila, žgejo pa opeko vse do januarja) spreminja število zaposlenih v opekarnah v Račah tekom leta. Tako je bilo zaposlenih 1958. leta od januarja do marca 50, aprila 88, maja 96, junija 100, julija 99, avgusta 101, septembra 99, oktobra 95, novembra 66, decembra 56 delavcev (35, 27).

Opekarno na Pragerskem so predali v pogon leta 1902, ko so tu izdelovali tudi keramične in lončene predmete. Zaradi izredno obilnih zalog najboljše ilovice je bila opekarna že po I. svetovni vojni po proizvodnji tretja v Sloveniji. Leta 1920 je izdelala 4 milj. kosov opeke, to proizvodnjo je zaradi poškodb med vojno presegla šele leta 1954. Leta 1959 je bilo zaposlenih 196 delavcev, od tega nekoliko več žensk kakor moških, večinoma doma iz sosednjih naselij in s Savinskega ter iz Dravinjskih goric (35, 33), s Pragerskega 42, s Sestrž 16, Poljčan 16, Sp. Polskave 9, Sele, Medvedcev, Starega Loga in Cirkovec po 8.

Že leta 1886 je pričela obratovati Tovarna bučnega olja v Framu, ki je ena najstarejših oljarn v državi. Naslonila se je na surovinsko bazo, zato je dolgo časa proizvajala na podlagi zamenjave s kmeti. Le-ti so v tovarno nosili bučno seme in dobili v zameno olje. Danes dobiva tovarna surovine iz vse države skupno 12 500 ton letno; iz njh pridela okoli 500 ton bučnega olja in nekoliko več oljnih pogačic. Tovarna zaposluje 33 delavcev, ki so doma iz Frama (17) in iz najbližjih naselij.

Tudi tovarna »Pinus« iz Rač se je naslonila na surovine iz okolice. To je kemična tovarna, ki je ob nastanku v začetku tega stoletja delala le kvas, leta 1936 pa je pričela z destilacijo borove smole iz okolice. Z letom 1950 so pričeli proizvajati zaščitna sredstva za rastline, kar znaša danes 80 % vse proizvodnje. V tovarni je zaposlenih 72 delavcev, od katerih jih je kar 31 iz Rač. Vsi drugi prihajajo na delo z Zgornjega Dravskega polja, samo 9 uslužbencev se dnevno vozi iz Maribora. V glavnem so to tehniki kemične stroke.

V Hočah sta od treh industrijskih podjetij nastali dve na podlagi surovinske baze. Les s Pohorja in Zgornjega Dravskega polja je pričela leta 1906 izkoriščati tovarna za impregnacijo lesa, ki je nastala ob sami železniški postaji Hoče. Ta tovarna, ki impregnira električne drogeve, železniške pragove, kocke za tovarniške delavnice in ladijska tla, zaposluje redno 145 delavcev, poleti pa še 30 do 40 sezoncev. Kot druga industrijska podjetja z izjemo Kidričevega dobiva delovno silo iz najbližje okolice, največ iz Sp. Hoč 57, Rogoze 12, Frama in Morja po 11, Hotinje vasi 10, Maribora 9 itd.

»Sana« iz Hoč je nastala po prvi svetovni vojni iz združne mlekarnarne, ko so jo spremenili v tovarno čokolade. Njena glavna surovina je mleko, katerega je v okolici dovolj, zato so jo po požaru leta 1932 znova postavili. Pred vojno je bilo zaposlenih okrog 50, med vojno se je njihovo število povečalo, ker so proizvodnjo razširili na umetni led in bonbone. Po rekonstrukciji leta 1956 se je povečalo število zaposlenih na 250, od tega večino žensk. Število zaposlenih po naseljih je bilo takole: Sp. Hoče 95, Rogoza 31, Pivola 18, Zg. Hoče 17, Maribor 13 itd.

Livarna in tovarna strojev Hoče se je razvila iz obrtnega podjetja, ki je zaposlovalo pred vojno 5 ljudi, po vojni so ji priključili še livarno zvonov, ki je bila prej v Račah, ter ji močno razširili dejavnost. Leta 1961 je zaposlovala 204 delavcev, največ iz Sp. Hoč — 29 in Slivnice 30.

V izgonski pokrajini se je naselilo 9 industrijskih obratov, v katerih so se kočarji že dokaj zgodaj zaposlili. Kolikor se je domača delovna sila usmerila k Mariboru oziroma je dohodek premajhen (v opekarnah) hodijo sem na delo iz bolj oddaljenih krajev, v južnem delu polja predvsem iz Dravinjskih gor.

Povsem neodvisno od okolice je na jugovzhodu Zgornjega Dravskega polja nastala Tovarna glinice in aluminija (v nadaljnjem TGA v Kidričevem). Tam kjer so pred vojno borovi gozdovi obdajali grad Sterntall (Strnišče), stoji danes največji aluminijski kombinat v državi. Tovarno je pričel graditi okupator z namenom, da bi izkoriščal madžarski boksit, električno energijo dravskih elektrarn, premog iz zasavskih rudnikov in prisilno delovno silo. Zaradi začetih del in zaradi ugodne lokacije glede na izrabo električne energije, se je gradnja tovarne po osvoboditvi nadaljevala. Danes dovažajo boksit iz Drniša (440 km) in iz Labina (320 km). Edino, kar izkorišča tovarna na samem polju, so velike količine talne vode (47, 11).

Tovarna je pričela obratovati leta 1954, do leta 1958 pa so izgradili še tretji obrat, tovarno anodne mase. Do leta 1958 je proizvodnja narastala na 43 790 ton glinice in 17 196 ton aluminija. Leta 1961 se je pričela rekonstrukcija tovarne, nadaljevala leta 1962 in 1963, tako da je bila po njej proizvodna zmogljivost 90 000 ton glinice in 40 000 ton aluminija.

Posebno zanimivi so učinki TGA na okolico. Večino investicij sta vložila za izgradnjo tovarne občina Ptuj in bivši ptujski okraj. Predvidena je bila združitev naselja v Kidričevem s Ptujem ob cesti, ki vodi danes skozi Hajdino in povezuje obe naselji. Vendar Ptuj, ki je v razvoju močno zaostal ni mogel razširiti svojega zazidalnega območja daleč navzven, saj je še danes mesto komaj v sklenjeno zazidani zvezi s kolodvorom, ki je v neposredni bližini. Ker so gradnjo naselja v Kidričevem ustavili, gradi TGA že nekaj let svoja stanovanja v Ptujju in s tem veča dnevno potovanje delovne sile med tema dvema naseljema, ločenima z nekaj km širokim pasom kmetijskega in gozdnega zemljišča.

V TGA je bilo leta 1960 zaposlenih 1672 ljudi, od tega jih je v naselju Kidričevo stanovalo samo 440. Torej se jih je 1232 ali 73,1 %

vozilo na delo dnevno iz bolj ali manj oddaljenih naselij. Preko njih je TGA vplivala na kmetijsko gospodarstvo podeželja. Največ zaposlenih je prihajalo na delo z Zgornjega Dravskega polja (479 ali 38,8 %), dalje iz Ptuja (209 ali 16,9 %), iz Slovenskih goric (180 ali 14,6 %), s Ptujskega polja (165 ali 13,4 %), iz Haloz (139 ali 11,4 %) in iz drugih krajev 60 (3,6 %).

Obrt ima na Zgornjem Dravskem polju močno tradicijo. Do danes se je ohranilo mlinarstvo in žagarstvo pod Pohorjem, na potokih na jugu polja vse do izliva Polskave v Dravinjo in na studenčnicah pod prvo dravsko teraso. Številni mlini in žage na teh potokih so mleli žito in žagali les prav za vso pokrajino. Tako so mleli mlini na Razvanjskem potoku za kmete iz Razvanja, Rogoze, Miklavža, Dogoš in celo iz Slovenskih goric, mlini na Reki za kmete iz Dobrovec, Skok, Zlatoličja, Dupleka, Cirkovec, Razvanja in Slivnice. Dalje mlini na Framskem potoku, ki teče skozi Ješenco za kmete iz Rač, Orehove vasi, Zlatoličja, Starš, Marjete, Rošnje in Prepolja. Tudi mlini na Polskavi so mleli za široko področje Zgornjega Dravskega polja vse do Ptuja. Zaradi mnogo ugodnejšega vodnega stanja in močnejšega toka potokov so imeli veliko večje zmogljivosti mlini, ki so nastali na izgonih pod Pohorjem. Njihovo delovno področje je bilo mnogo širše, medtem ko so mlini od Strgojnec proti vzhodu mleli za manjše število kmetov iz najbližje okolice, njihova zmogljivost pa je znašala okrog 200 kg v 24 urah. Tudi na studenčnicah so zaradi potreb nastali mlini, ki so pa imeli še manjšo storilnost, kakor tisti v Čretih.

Največja ovira delu v mlinih je bilo poletno pomanjkanje vode. Ker so takrat kmetje veliko vode odvajali na travnik je ni ostalo v strugah potokov v najnižjih delih polja nič ali zelo malo, zato je delo v mlinih obstalo. Na Razvanjskem potoku je bilo nekoč enajst mlinov, pa so vsi propadli, ko so preusmerili vodo pri izvirku za graščino Pohorski dvor. Tudi zaradi kopanja novih vodnih jarkov, ki so odvajali vodo iz izgonov na travnike, je prenehal obratovati marsikateri mlin. Več mlinov se je preusmerilo v pridelovanje olja, zlasti pozimi. Tudi konkurenca velikih mlinov je polagoma uničevala manjše zlasti tam, kjer jih je bilo več na majhni razdalji. Leta 1950 je na vsem Zgornjem Dravskem polju obratovalo samo še 22 mlinov, od katerih so trije izdelovali olje. Od teh je bilo 9 mlinov v izgonski pokrajini, 11 v Gorici, Strgojnici in vzhodno od tod ter 2 na Studenčnici na Pobrežju. Večina jih je do danes prenehala z delom, posebej še tisti v naseljih na severnem robu Čretov. Eden večjih Pirčev mlin v Seli pri Polskavi — pa dela sedaj močna krmila.

Tudi število žag se je do danes močno zmanjšalo. Dela jih še šest, dve v Spodnjih Hočah in Framu ter po ena v Zgornjih Hočah in Zgornji Polskavi.

Od nekdanj močno razvite keramične obrti sta se do danes ohranila lončarja v Račah in v Dravskem dvoru. Zadnji dovažata ilovico in glino iz izgonske pokrajine.

Večje obrtne delavnice pripadajo družbenemu sektorju. V Lovrencu je večja mizarska delavnica, v Hajdini žaga, v Cirkovcah delavnica kovinske stroke, v Hočah, na Pragerskem, v Framu, Orehovi vasi in Kidričevem pa klavnice. Sam Agrokombinat Ptuj ima na svojih obratih razvito seveda tudi terciarno dejavnost; v Turnišču sta kovaška in kolarska delavnica, v Kidričevem kovaška in mizarska delavnica ter zgoraj naštete klavnice. Od obrti, ki so v porastu moramo omeniti še mehanične delavnice, ki so se ob povečanju števila avtomobilov razvile iz kovačij (Rače, Sp. Poljskava).

Nekaj industrijskih obratov se je v zadnjih letih naselilo na Bregu pri Ptuj. Tukaj imamo obrat alkoholnih pijač in sadnih sokov »Pevotovia« ter obrat Avtoopreme.

Na splošno obrt na Zgornjem Dravskem polju nazaduje, kar je posledica dnevne migracije delovne sile. Na eni strani se vozači poslužujejo terciarnih obrtnih dejavnosti v mestu, po drugi strani pa se tudi bivši obrtniki raje zaposlijo tam. Obrt se razvija le v okviru kmetijskih obratov in v krajevnih središčih, kjer je dovolj delovne sile in vedno več nekmečkega prebivalstva.

Promet in deagrarizacija

Zgornje Dravsko polje je imelo v vseh časih zelo ugodno prometno lego in tudi temu ustrezno promento funkcijo. Več kot znano je to za rimsko dobo, ko so Rimljani zgradili nekako mimo današnjega Pragerskega in Šikol cesto proti takrat nad vse pomembnemu Ptuj in dalje proti vzhodu. Rimske poti so vodile tudi pod Pohorjem, kjer je svet višji in varen pred poplavami, in ob robu prve dravske terase. Deloma so se istih smeri držale tudi srednjeveške poti. Ker pa je že takrat, še veliko bolj pa pozneje, pričel Maribor v tedanjem prometu od juga proti Podonavju prehitovati Ptuj, se je čedalje bolj krepila vloga podpohorske ceste. Vendar se je neposredno nanjo naslonila od starih vaških naselij samo Slivnica. Celo pozneje, v dobi merkantilizma, ko se je vse tja do železniške dobe, močno razmahnil vozniški promet, je bilo ob tej cesti zgrajenih razmeroma malo hiš. Manj je pomenila cesta iz Maribora v Ptuj, popolnoma v senci obeh teh dveh poti pa je ostala smer glavne rimske ceste iz Pragerskega proti Ptuj, ki je, kakor vemo, šele v zadnjem času sploh doživela asfaltiranje. To je pač izraz odločne prometne prednosti, ki jo je že dolgo časa nazaj dobil Maribor pred Ptujem, razvijajoč se v močno, tudi tranzitno važno prometno, križišče, medtem ko je ostal Ptuj le središče svoje agrarne okolice.

Od starih, predželezniških prometnih sredstev, ki so se dotaknila tudi Zgornjega Dravskega polja, lahko splavarstvo omenimo samo mimogrede. Z gospodarstvom samega Dravskega polja ni imelo kaj prida zveze. Le iz Dogoš, kjer so pristajali splavi in šajke, je bilo doma precej splavarjev (24, 142).

Tudi za Zgornje Dravsko polje je pomenila seveda železniška doba močno spremembo. Glavna, leta 1846 zgrajena železnica od Maribora proti Celju, je seveda še okrepila dotedanjo prednost podpohorske prometne smeri, ne samo v tranzitnem, temveč tudi v regionalno-lokalnem prometu. Vse do najnovejšega prodora avtomobilizma je imela na svojo okolico neprimerno močnejši vpliv kakor cesta zahodno od nje. Ob njej sta nastali obe veliki opekarni na Pragerskem in v Račah ter še nekatera druga podjetja (tovarna za impregniranje lesa). Do železniške proge so se že pred zadnjo vojno razširila tudi nekatera naselja (Ješenca, Slivnica). Po vojni pa se je to stopnjevalo v taki meri, da lahko danes v Račah, Spodnjih Hočah, Orehovi vasi in na Pragerskem govorimo že o močno urbaniziranih obželezniških delih naselja. Na Pragerskem se je število hiš samo med letom 1948 in 1953 povečalo za 301, v Ješenci za 104, v Hotinji vasi za 364 in v Račah za 324. Podobno so se povečala in urbanizirala samo še naselja v neposrednem južnem obmestju Maribora v Rogozi, Hočah, Dogošah in Miklavžu. V tem času avtomobil k tej rasti še ni prispeval, pač pa razen železnice verjetno precej še kolo in motor.

V nasprotju z glavno železnico pa železnica s Pragerskega proti Ptujtu ni pritegnila k sebi močnejše gradbene dejavnosti, razen kolikor je sodelovala pri rasti Pragerskega kot križišča. Še manj je seveda glede tega pomenila okrog leta 1900 zgrajena proga Pragersko—Medvedce, po kateri so vse do ukinitve rudnika pred nekaj leti vozili samo premog.

Železniška doba je seveda potisnila v ozadje dotedanji promet po obeh večjih cestah naše pokrajine, podpohorski in obdravski. Takrat je celo železniška zveza med Mariborom in Ptujem čez Pragersko vkljub svojemu neprikladnemu ovinku pomenila vse kaj drugega kakor pomeni danes. Krajevni promet po stranskih cestah je tekel po starem naprej. Če izvzamemo nekaj avtomobilizma po obeh glavnih cestah in seveda hiter razmah kolesarstva v medvojni dobi, je bilo glavno vozilo po teh poteh kmečki voz; služilo je kmetu za pot na njivo, za vse vrste opravkov in še posebno za prevoz pridelkov v mesto. Ceste so bile slabe, skoraj vse so vodile k obema glavnima, potekajočima na obrobju polja. Ponekod v najnižjih delih izgonske pokrajine in v Čretih jih tako rekoč ni bilo. Še vse do danes so od krajevnih cest nekaj boljše cesta od Slivnice in Frama na Rače in dalje skoz Brezulo in Podovo do Šikol na cesti Pragersko—Ptuj, cesta Miklavž—Prepolje—Kungota—Kidričevo, cesta Breg—Videm in cesta Breg—Lovrenc—Ptujaska gora.

Potniški promet je šel pred vojno in tudi še nekaj časa po njej tako rekoč ves po železnici. Tudi danes je še močan, posebno v zvezi z dnevnim vozaštvom, ki je tudi v naši pokrajini tako značilen spremljevalec deagrarizacije podeželja. Saj so še leta 1960 prodali na Pragerskem 917, v Račah 290, v Slivnici 716, v Hočah 289 in v Kidričevem 101 mesečnih vozovnic. Tudi tovorni promet na železnici še vedno raste. Od leta 1945 do leta 1960 se je tovor na odseku Maribor—Pragersko od 2 milijonov povečal na 3,9 milijone bruto registrskih ton.

Seveda je najnovejši razmah avtomobilizma pričel železnici v krajevnem, pa tudi v regionalnem prometu že prepričljivo konkurirati. Res so sicer še leta 1953 avtobusi vozili samo v treh smereh, iz Maribora proti Celju, Ptuju in Zagrebu. Od takrat pa se je stvar bistveno spremenila. Tako AP Maribor, kakor tudi številne tovarne so silno razpredle avtobusno omrežje. Že leta 1960 je bilo med Mariborom in Slovensko Bistrico 44 avtobusnih zvez na dan, od tega jih je 37 vodilo naprej do Celja in 34 do Ljubljane. Med Mariborom in Ptujem je bilo takrat 29 zvez na dan, s Ptuja se nadaljujejo proti Zagrebu ali v številne kraje Ptujskega polja, Slovenskih goric, Pomurja in Haloz. Več zvez je še med Mariborom in Kidričevim, med Ptujem in Kidričevim ter med Pragerskim in Lovrencom. Vendar se zdi, da je železnica v dnevnem pretakanju delovne sile ter s tem v deagrarizaciji še vedno nosilka osnovnega ožilja.

Kako je železnica, tudi tista iz Pragerskega proti Ptuju, prinesla že zgodaj značilno železničarsko primes v zaposlitveno strukturo naselij v svoji bližini, smo omenili že na drugem mestu. Pas, ki ga je zajela ta začetna, posebna faza »deagrarizacije«, se pozna še danes ali je celo okrepljen, saj se je število na železnici zaposlenih med letom 1953 in 1960 še povečalo kljub razširjenim možnostim zaposlitve v mariborski industriji. Čeprav je vedno več Polancev zaposlenih tudi v avtobusnem in tovornem cestnem prometu, je vendar odstotek prebivalstva, zaposlenega v prometu, še vedno daleč največji v omenjenem pasu. Leta 1960 je bilo več kot 20 % zaposlenih v prometu v Starem logu in na Pragerskem, več kot 10 % v Strgojnci, Seli in Bohovi, več kakor 5 % prometnih zaposlencev pa so imela še naselja Cirkovce, Pongerce, Starošince, Šikole, Zgornje Jablane, Zgornja in Spodnja Polskava, Zgornje Hoče, Fram, Hotinja vas, Ješenca, Požeg, Rače in Rogoza.

Z najnovejšim silnim razmahom cestnega, tudi turističnega prometa, se je v problematiki prometnega omrežja na Zgornjem Dravskem polju seveda marsikaj spremenilo. Najmočnejšo spremembo je doživela cesta Maribor—Ptuj, ki je z avtobusnim in tovornjaškim prometom ne samo nenavadno mnogo pridobila na svojem krajevno-regionalnem pomenu, temveč je dobila tudi širši regionalni in celo medrepubliški značaj. Vse to je še posebno važno v zvezi s projektom hitre ceste Sentilj—Gorica ter s približevanjem nove avtomobilske ceste iz Zagreba čez Haloze proti Zgornjemu Dravskemu polju.

DEAGRARIZACIJA V LUČI POPULACIJSKIH PROCESOV

Če zasledujemo razvoj prebivalstva na Zgornjem Dravskem polju od popisa leta 1869 do danes, se nam v njem začrtata dve glavni razdobji: razdobje od leta 1869 do druge svetovne vojne in povojno razdobje. V razdobju od leta 1869 do druge svetovne vojne je prebivalstvo na vsem Zgornjem Dravskem polju v glavnem enakomerno in to

zmerno naraščalo. Maribor še ni bil industrijsko tako močan, da bi močneje vplival na svojo okolico, drugih činiteljev, ki bi ustvarjali izrazitejše razlike v prebivalstveni rasti na podeželju pa ni bilo, kmet je živel še samo od svoje zemlje. Edino železnica je nudila zaposlitev delu prebivalstva brez zemlje, zato je bilo tudi Pragersko eno redkih naselij z nekaj močnejšo rastjo.

Šele z močnejšo industrializacijo Maribora, ki je prišla do razmaha predvsem po vojni, je pričel postajati prebivalstveni razvoj na Zgornjem Dravskem polju raznoličnejši. Pozneje se je vplivu Maribora pridružil še vpliv Kidričevega ter v manjši meri tudi Ptuja, ki je dobil nekaj industrije. S tem je vse Zgornje Dravsko polje zajela deagrari-zacija, ki jo spremlja ponekod, bliže industrijskim središčem, hitra rast prebivalstva, povsod pa spremembe v njegovi poklicni sestavi, v odstotku kmečkih gospodinjstev, v številu ljudi na hišo in v starostni strukturi, kar se vse veže tudi z dnevno migracijo delovne sile. Najmočnejša je deagrari-zacija v naseljih, ki so najbliže Mariboru, kjer ne raste samo domače prebivalstvo, temveč se tja doseljujejo ljudje tudi iz bolj oddaljenih agrarnih predelov. Tam gre že za pravo urbanizacijo prebivalstva. Z oddaljenostjo od Maribora pa deagrari-zacija slabi ter se nekoliko okrepi le okoli Ptuja, Kidričevega, Hoč in Rač. Posegla je tudi izven starih glavnih prometnih poti, močno tudi v naselja, kjer je bila doslej šibkejša, bodisi zaradi njihove oddaljenosti od teh poti ali pa zaradi ugodne in zato zoper njo odpornejše posestne strukture.

Rast prebivalstva

Prebivalstvo Zgornjega Dravskega polja se je od leta 1869 do leta 1961 skoraj enkrat povečalo (indeks rasti z ozirom na leto 1869 je znašal tega leta 198), od 15 713 na 30 699. Ker razvoj ni bil skozi vseh 90 let enakomeren in tudi ne enak po vseh naseljih, si ga je potrebno ogledati nekoliko podrobneje po naših treh področjih in po krajših obdobjih, v glavnem po desetletjih (gl. karto 11 v prilogi VII). Razdobje 1910—31 ustreza seveda dvem desetletjem in kaže zato močnejšo rast.

Od leta 1869 do leta 1890 je znašal indeks rasti prebivalstva za vso pokrajino 112 (od leta 1869 do 1880 105). Posebno v prvem desetletju je bila rast največja v drugem obdravskem področju (indeks 109), v naseljih ob cesti Maribor—Ptuj pa ob železniški progii med Pragerskim in Ptujem. To so naselja z največjimi njivskimi površinami in z največjimi kmetijami, ki so potrebovale veliko delovne sile. Nasprotno je rast prebivalstva v tem obdobju zaostajala v prvem, obmestno-iz-gonskem področju, kjer je znašal indeks 112, podoben poprečku za vso pokrajino.

V stagnaciji števila prebivalstva v prvem področju *med letoma 1890—1900* vidimo že učinke Maribora. Ljudje brez zemlje, katerih je bilo tukaj največ, so se odselili. Železnica je sicer preživljala del teh

nekmetov, ki pa so bili zgled ostalim pri opuščanju dela na tujih kmetijah. Najmočnejše je v tem obdobju narastlo število prebivalstva v drugem področju (za 7,2 %), zelo malo pa tudi v tretjem (za 3,1 %).

Število prebivalstva na vsem Zgornjem Dravskem polju je močno narastlo v razdobju 1900—1910 (za 7,7 %). Prvič se je tokrat najmočnejše povečalo v prvem, obmestno-izgonskem področju, kar za 10 %. Močnejši kakor v prejšnjih desetletjih, je bil porast prebivalstva tudi v tretjem, črtnem področju (za 6,44 %), medtem ko kaže drugo, obdravsko področje zastoj. Najbolj je prebivalstvo narastlo v Sp. Hočah in Miklavžu, torej v naseljih z neugodno posestno strukturo in blizu Maribora. Vedno več je bilo nekmečkih družin, saj so številni mali kmetje in kočarji prav radi prodajali svojo zemljo nekmetom za gradnjo in se sami zaposlili v mestu. Malo je narastlo prebivalstvo v tistih naseljih blizu Maribora, kjer je bila posestna struktura ugodna (Dogoše, Slivnica, Zrkovci). Kmetje se niso poklicno preseljavali, niso prodajali zemlje in zato tudi ni bilo priseljevanja. Drugod je število prebivalstva najmočnejše narastlo v naseljih, ki so že poprej izkazovala najmočnejšo rast, tako na Pragerskem in v Kungoti.

V razdobju 1910—31, je prebivalstvo na vsem polju narastlo za 11,3 %. Najhitreje so napredovala v teh dvajsetih letih naselja ob železnici (Orehova vas, Hotinja vas) ter še nadalje Miklavž in Razvanje. Močno je narastlo prebivalstvo v Dogošah, kjer se je prav takrat pričela drobiti velika kmečka posest. Kmečki otroci so odhajali v tovarne, zlasti dekleta v tekstilne tovarne, ki so tedaj nastale v Mariboru; zato se niso izselili iz domačega kraja. Drugo žarišče hitre rasti je bilo Pragersko, kjer se je prebivalstvo v tem obdobju podvojilo (od 384 na 767). Iz tega časa so številne delavske hiše v naseljih blizu Maribora in Ptuja ter ob železnici, kjer so nastajale cele delavske četrti.

Kljub vojnim letom se je v razdobju 1931—1948 število prebivalstva povečalo za 10,6 %. Največji prirastek je bil v naseljih z najboljšo socialno strukturo, kjer so prevladovalе velike kmetije. Zato se je prebivalstvo najbolj povečalo v drugem, obdravskem področju (za 14,5 %). Industrija od tod ni tako pritegovala ljudi v mesto, še posebno ker so lahko tja neposredno prodajali svoje pridelke. Posebno močno je narastlo prebivalstvo v Staršah, Zlatoličju, Brunšviku in Rošnji. Ne mnogo šibkejša rast je zajela tudi prvo, obmestno-izgonsko področje (11,7 %), predvsem naselja bližnjega obmestja (Spodnje Hoče 42 %, Rogoza 50 %, Razvanje 25 %, Rače 30 %, Hotinja vas 13,4 %; tudi Slivnica in Zrkovci, kjer je prebivalstvo dotlej stagniralo ali nazadovalo, sta po vojni narastla). To je bil pač čas, ko so v Mariboru po vojni rastli novi industrijski objekti, ko se je na ruševinah gradilo mnogo novega, in ko se je z zakonom o odpravi viničarskih odnosov sprožil dotok delovne sile iz Haloz in Slovenskih goric proti Mariboru in Zgornjemu Dravskemu polju. Tudi v okolici Ptuja so nekatera naselja močno narastla (Spodnji Breg, Skorba, Spodnja Hajdina).

Tako je prišlo v tem obdobju glede rasti prebivalstva do izrazitejše razlike med severom in jugom Zgornjega Dravskega polja. Zakaj na jugu, v tretjem področju, je v tem razdobju prebivalstvo narastlo samo za 5,6 %. Ponekod tam pa je prišlo celo do zastoja ali nazadovanja v številu prebivalstva. Tako je bilo v naselju z najneugodnejšimi naravnimi pogoji in neugodno posestno strukturo (Šturmovec, Pongerce, Trnovec, Dragonja vas, Njiverce, Pleterje, Župečja vas, Pobrežje). Od tam so se prebivalci močno odseljevali. Podobno velja za nekatera naselja pod Pohorjem (Zgornja Polskava, Morje). Ljudje so tudi tam odhajali z malih posestev, kupovali pa so jih priseljenci s Pohorja.

Razlike v rasti prebivalstva med severom in jugom so se v kratkem razdobju med štetjem 1948. in 1953. leta nedvomno oblikovale še naprej v istem smislu. Na vsem polju se je prebivalstvo v tem času povečalo za 9,8 %. Verjetno se je še nadalje kopičilo zlasti na prvem področju. Pravilno primerjavo med področji pa nam onemogoči takratna vzrast Kidričevega, saj je samo zaradi njega v tretjem področju prebivalstvo narastlo kar za 15,5 %.

Pač pa lahko razvojne tendence, kakršne smo zabeležili za razdobje 1931—1948, zasledujemo normalno naprej v razdobju med popisoma 1953 in 1961. Na vsem polju je v tem času prebivalstvo narastlo za 10,1 %, morda nekoliko manj kakor v prejšnjem razdobju. Najmočnejša je bila še dalje rast v prvem področju (15,3 %), kjer se je skoraj v vsa naselja doseljevalo prebivalstvo. Povsod, kjer je bila na razpolago zemlja, so jo do zdaj že zazidali z nekmečkimi hišami (Rogoza, Miklavž). Prav tako so nastale nove nekmečke hiše povsod, kjer se je pojavil kakršni koli večji obrtni ali industrijski obrat (Spodnje Hoče, Rače). Nadaljevalo se je tudi še doseljevanje v bližino železniških postaj (Slivnica, Hotinja vas, Orehova vas, Ješenca, Rače, Pragerško). Zato kažejo najmočnejšo rast prebivalstva naselja Dogoše za 51 %, Hotinja vas za 28 %, Ješenca za 18 %, Miklavž za 32 %, Pragerško za 16 %, Rače za 14 %, Razvanje za 15 %, Rogoza za 38 % in Spodnje Hoče za 22 %. Naselja ob cesti med Mariborom in Slovensko Bistrico v tem času še nekoliko zaostajajo, še posebno tista, ki so najdalje od Maribora (Zgornja in Spodnja Polskava, Fram, Morje, Slivnica). Manjšo rast beležijo naselja pod Pohorjem. Sem je najmočnejše poseglo razseljevanje Mariborčanov, ki jim bolj ustreza bližina ceste kakor železnice.

Kako je s stopnjevanjem procesa deagrarizacije čedalje izrazitejši vpliv oddaljenosti od Maribora, se vidi iz tega, da je prebivalstvo celotnega drugega, obdravskega področja v tem času narastlo samo za 6,5 % in tretjega za 6,2 %. Kidričevo samo je sicer v tem razdobju močno narastlo, toda v celotnem številu južnega področja se to ne pozna. Cela vrsta naselij na jugu kaže že zastoj ali celo nazadovanje v številu prebivalstva (Župečja vas, Pleterje, Lovrenc, Pongerce, Strgojnca, Barislovci, Pobrežje in druga).

Razvoj poklicne usmerjenosti

Deagrarizacija in urbanizacija sta se tudi na Zgornjem Dravskem polju najprej in najmočneje pokazali v velikih spremembah poklicne sestave prebivalstva. Pregledali jih bomo na osnovi podatkov o zaposlenosti v primarnih, sekundarnih in terciarnih dejavnostih ter o razmerju med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom iz popisov za leti 1931 in 1961 (tabela 11). Obdobje je dovolj dolgo, da se spremembe nazorno pokažejo. Za leto 1931 imamo podatke samo po takratnih občinah, ki so obsegale tudi nekatera naselja izven Zgornjega Dravskega polja.¹ Teh naselij pa ni veliko, pa tudi majhna so in demografski razvoj v njih ni bil bistveno različen od razvoja v bližnjih naseljih na Dravskem polju.

Poklicna struktura leta 1931. Leta 1931 je bilo na Zgornjem Dravskem polju (v takratnem občinskem mejam prilagojenem obsegu) zaposlenih v primarnih dejavnostih (kmetijstvu in rudarstvu) 8912 ljudi ali 72,9 % vseh aktivnih prebivalcev. Dejansko so bili skoraj vsi zaposleni v kmetijstvu, saj jih je bilo v gozdarstvu zaposlenih le nekaj iz obrobni naselij pod Pohorjem. V prvem, obmestno-izgonskem področju je bilo v primarnih dejavnostih zaposlenih 61 %, v drugem, obdravskem 80,5 % in v tretjem, južnem 83,5 % vseh aktivnih prebivalcev. Njihov delež se je torej večal od severa proti jugu in od zahoda proti vzhodu.

V sekundarnih panogah je bilo takrat na vsem polju zaposlenih 14,3 % vseh aktivnih prebivalcev. Stevilka se nam zdi še kar visoka, če pomislimo, da na samem polju razen opekarn takrat ni bilo večjih industrijskih obratov. Polanci so bili povečini zaposleni v krajih na robu polja, največ v mariborskih železniških delavnicah in tekstilnih tovarnah. Zato je bil delež zaposlenih v sekundarnih dejavnostih največji v prvem, obmestno-izgonskem področju (22 %), precej manjši v drugem, obdravskem (9,8 %) in še manjši v tretjem, južnem (7,17 %), od koder so hodili na delo predvsem v Ptuj in Majšperk. Delež zaposlenih v terciarnih dejavnostih (promet, trgovina, storitvene obrti, uprava) je znašal na vsem polju 8,1 %. Bil je tudi najvišji v prvem področju (12,5 %), zelo nizek (4,1 %) v drugem, v tretjem pa, verjetno zaradi železnice, nekoliko višji (5,5 %).

Pregled podatkov po takratnih občinah nam tudi bolj v podrobnem pokaže najvišji delež neagrarnih dejavnosti v krajih najbliže Maribora in v izgonski pokrajini, kjer je bilo malo njiv in so bile kmetije zato kljub svoji velikosti manj donosne. V Ješenci je bilo zaposlenih 19,5 % v sekundarnih in 11,7 % v terciarnih dejavnostih, za Spodnjo Polskavo so ustrezne številke 22,5 % in 27,1 %, za Miklavž 32,8 % in 14 %. Najmanj zaposlenih v sekundarnih dejavnostih je bilo v naseljih z močnim deležem velikih kmetij na vzhodnem obrobju polja ter sploh v oddaljenih vaseh (Lancova vas 6,4 %, Lovrenc 7 %, Sela 5,6 %). Najvišje odstotke v terciarnih dejavnostih zaposlenih pa si lahko tolma-

¹ Za obseg takratnih občin gl. str. 304.

čimo z bližino železnice (Spodnje Hoče 20,2 %, Šikole 13 %, Spodnja Polskava 27,1 %).

Razvoj poklicne sestave v razdobju 1931—1953. Ustreznih podatkov popisa za leto 1948 ni mogoče v celoti uporabiti, zato razvoja v tem prvem, povojnem času pospešene deagrarizacije, ko so odhajali na delo v mesta kmečki ljudje z malo zemlje ali brez nje, seveda kot nekvalificirani delavci, ni mogoče osvetliti. Pomagamo si lahko šele s podatki za leto 1953 (prim. karto 12 v prilogi VIII).

Delež zaposlencev v primarnih dejavnostih se je od 72,9 % iz leta 1931 zmanjšal do leta 1953 kar na 47,7 %, kar pomeni za dotedanjo povsem kmečko pokrajino kar močan deagrarizacijski tempo. Takrat so obratovali že vsi današnji industrijski obrati na samem polju razen Kidričevega; pa tudi tam je bilo že zaposlenih pri gradnji veliko ljudi, ki so se pozneje prekvalificirali v industrijske delavce.

Izredno (na 29,5 %) je seveda padel delež zaposlenih v primarnih dejavnostih v prvem, obmestno-izgorskem področju. Pa tudi njihovo absolutno število se je tam zmanjšalo skoraj za polovico (od 3163 na 1803). Takratni občini Rogoza in Sp. Hoče sta imeli samo še okrog 20 % zaposlenih v primarnih dejavnostih, pa tudi v Framu in Račah je bil delež pod poprečkom. Visok delež (poprečno okrog 50 %) pa se je držal še v Dogošah, Bohovi, Morju, Ješenci, Slivnici, Zg. Hočah in Zg. Polskavi.

V drugem, obdravskem področju se je zmanjšal delež od 80,5 % v letu 1953 na 62,7 %, število samo pa od 2713 na 2554 in v tretjem področju od 83,5 % na 58 % ter število od 3036 na 2857. Na južnem delu polja je k močnemu zmanjšanju prispevalo največ Kidričevo, zato je znašal delež v primarnih dejavnostih zaposlenih v občini Lovrenc samo 42,8 %, medtem ko se je v nekaterih močno kmečkih občinah obdržal izredno visoko (Cirkovce 80,7 %, Sela 86,9 %, Pobrežje 71,2 %, Lancova vas 82,9 %). V tem obdobju stopi ta dejavnik oddaljenosti od Maribora močno v ospredje, še zlasti v primerjavi z vplivom Ptuja in Kidričevega. Ptuj je bil v glavnem krajevno središče trgovskega značaja. V njem so se za okoličane odpirala predvsem nekvalificirana delovna mesta, na katera so se priglašali nekmetje, največ iz Slovenskih goric.

Zaradi Kidričevega se je na južnem delu polja najmočneje povečal delež zaposlenih v sekundarnih dejavnostih; povečal se je od 7,7 % na 23,2 % in postal višji kakor na obdravskem področju (19,9 %); na prvem področju je delež tudi krepko porastel, od 22 na 35 %. Tam je absolutno število v sekundarnih panogah zaposlenega aktivnega prebivalstva že daleč preseгло število delovnih mest v industrijskih obratih na samem polju. V občinah Ješenca, Miklavž, Zg. Hoče, Lovrenc, Orehova vas, Rače in Razvanje je delež že presegl 40 %, v Sp. Hočah se je dvignil nad 50 % in v Rogozi na 61,1 %. Majhen je ostal delež v občinah na jugu (Sela 6 %, Cirkovce 9,4 %, Lancova vas 8,3 %) ter tam, kjer je bilo veliko ljudi zaposlenih na železnici. Tudi naselja drugega področja so zaradi ugodne posestne strukture kljub bližini ceste Maribor—Ptuj, deloma tudi Maribora ter na jugu Ptuja in Kidričevega,

Tabela 11
Poklicna struktura prebivalstva po skupinah dejavnosti

Področja	Primarne		Sekundarne		Terciarne				skupaj		Aktivno prebivalstvo št.
	št.	%	št.	%	gospodarske		negospodarske		št.	%	
					št.	%	št.	%			
1931											
I.	3163	61,0	1141	22,0	528	81,7	118	18,3	646	12,5	5 208
II.	2713	80,5	330	9,8	105	76,5	32	23,5	137	4,1	3 368
III.	3036	83,5	279	7,7	150	74,2	52	25,5	202	5,5	3 635
Skupaj	8912	72,9	1750	14,3	783	79,5	202	20,5	985	8,1	12 211
1953											
I.	1803	29,5	2140	35,0	574	47,5	635	52,5	1209	19,8	6 108
II.	2504	62,7	805	19,9	154	33,5	306	66,5	460	10,8	4 034
III.	2857	58,0	1144	23,2	234	42,4	318	57,6	552	11,2	4 922
Skupaj	7164	47,4	4089	27,0	962	43,3	1259	56,7	2221	14,6	15 064
1961											
I.	1394	18,6	3396	45,3	742	50,7	722	49,3	1464	19,5	7 498
II.	2025	48,8	1284	30,9	156	39,2	242	60,8	398	9,6	4 152
III.	2664	51,0	1534	29,4	268	48,7	282	51,3	550	10,5	5 220
Skupaj	6083	36,0	6214	36,8	1166	48,3	1246	51,7	2412	14,3	16 870

obdržala precej nizek delež sekundarnih zaposlencev (Starše 19,3 %, Slovenja vas 17,4 %, Hajdina 24,9 %, Loka 27,4 %, Marjeta 17,6 %).

Število zaposlenih v terciarnih dejavnostih je na vsem polju narastlo od 8,1 % leta 1931 na 14,6 % leta 1953. Zanimivo je spreminjanje razmerja zaposlenih v gospodarskih in negospodarskih terciarnih dejavnostih, to je v prometu in obrti na Zgornjem Dravskem polju samem. Leta 1953 se je zaradi povečane zaposlitve v Mariboru povečal delež zaposlenih v negospodarskih terciarnih dejavnostih na 56,7 %. Največ jih je s severnega dela polja, kjer je vključeno tudi veliko ženske delovne sile. Prevladuje mlada delovna sila, ki je v času zadostnega števila kmečke delovne sile hodila v šolo, se nato zaposlila in predstavlja danes pretežni del dnevnih migrantov. Najizrazitejši primer za to sta občini Sp. Polskava in Fram, kjer je preko 35 % aktivnega prebivalstva zaposlenega v terciarnih dejavnostih.

Razvoj poklicne strukture v razdobju 1953—1961. V tem razdobju se je delež v primarnih panogah zaposlenih še nadalje manjšal, vendar za vse polje samo do 36 %. Po letu 1953 je vpliv Maribora močnejše posegel tudi dalje na jug in v naselja z ugodno posestno strukturo na drugem obdravskem področju. Absolutno število ustreznih zaposlencev je sicer še vedno najmočnejše nazadovalo (za 22,1 %) na prvem, obmestno-izgonskem področju, pa tudi odstotek deleža od vseh zaposlencev je tam še močno padel (od 29,5 % kar na 18,6 %). Toda tudi v drugem, obdravskem področju je absolutno število zaposlencev v primarnih dejavnostih skoraj prav tako močno padlo (za 19,1 %), njihov delež od vseh zaposlencev pa se je zmanjšal od 62,7 na 48,8 %. V tretjem področju deagrarizacija seveda še naprej zaostaja. Absolutno število zaposlencev v primarnih panogah je tam nazadovalo do leta 1961 samo za 6,7 %, njihov delež od vseh zaposlencev pa od 58 na 51 % (gl. karto 13 v prilogi IX).

Podrobnejše navedbe nam pokažejo, da se je ustrezni delež znižal pod 20 % v predvojnih občinah Rogoza, Sp. Hoče, Rače ter Miklavž, samo malo nad tem pa je ostal v Orehovi vasi, Slivnici, Sp. Polskavi, Dogošah, Razvanju in Zg. Hočah. V vzhodnem delu drugega, obdravskega področja je zaradi že omenjenega prilagajanja kmetijstva potrebam mariborskega trga ostal povečini še nad 50 % (v obsegu predvojnih občin Starše 63,9 %, Slovenja vas 59,9 %, Marjeta 55,1 % in celo Hajdina 52,8 %). Bolj proti zahodu so številke nižje (Loka 41,2 %, Skoke 36,3 %). Na jugu se je preslojeno prebivalstvo močnejše odseljevalo, zato je ostal odstotek še vedno visok, ponekod je celo rahlo narastel (Lancova vas 47 %, Gorica 53,2 %, Pobrežje 66,2 %, Šikole 66 %, Cirkovce 65,4 % in Sela 81,4 %).

Vzporedno se večata delež in število zaposlenih v sekundarnih dejavnostih. Njihovo absolutno število je približno enako narastlo v prvem in drugem področju (za 59 do 60 %). V tretjem je narastlo samo za 36,9 %. Delež vseh zaposlencev pa je narastel v prvem od 35 na 45,3 %, v drugem od 19,9 na 30,9 % in v tretjem od 23,2 na 29,4 %. Največji je bil delež v širšem obmestju Maribora (Rogoza 78,2 %, Spod-

nje Hoče 65,1 %, Dogoše 56,4 %, Razvanje 61,6 %, Miklavž 67 %). Tu je torej populacijska deagrarizacija dokončna in ni naključje da so ta naselja tudi po gospodarski strukturi in po zunanjem videzu močno urbanizirana. Po drugi strani pa nekoliko preseneča, da je delež nekaj nižji (46,6 %) v Račah, kjer se je razvilo manjše industrijsko podjetje.

Prav tako nas na prvi pogled preseneča, da se je v obdobju 1953 do 1961 nekoliko (od 14,6 na 14,3 %) zmanjšal na Zgornjem Dravskem polju delež zaposlencev v terciarnih dejavnostih. Zmanjšal se je precej enako v vseh treh področjih. Gre pač za to, da se ob hitri deagrarizaciji in urbanizaciji krajevni zaposleni v teh dejavnostih odseljujejo, oziroma da se ljudje s podeželja, ki so dnevno zaposleni v Mariboru in drugih industrijskih središčih poslužujejo storitev v krajih zaposlitve, s katerimi so v vsem svojem dnevnem življenju bolj povezani kakor s krajem bivanja.

Razmerje med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom leta 1931.

Za popolnejšo razumevanje deagrarizacije in urbanizacije so še posebno koristni podatki o kmečkem prebivalstvu; od preslajanja tega prebivalstva zavisi intenzivnost izrabe kmečkega zemljišča, njegovo prehanjanje v nekmečke roke ali družbeno posest.

Leta 1931 je bilo na vsem Zgornjem Dravskem polju od vsega prebivalstva še 69,5 % kmečkega (popreček za takratno Dravsko banovino 60,3 %). Maribor je tedaj že imel precej industrije, zlasti tekstilne, zaradi česar je pritegoval delovno silo iz najbližje okolice; za dotok bolj oddaljene takratna prometna sredstva še niso zadoščala. Zato je že takrat padel delež kmečkega prebivalstva pod 50 % predvsem v nekaterih vaseh najbližje mariborske okolice (takratne občine Zrkovci 46,1 %, Razvanje 45,6 %, Spodnje Hoče 46,6 %, Miklavž 32 %), precej nizek je bil v nekaterih drugih naseljih prvega obmestno-izgonskega področja, zlasti ob železnici (takratne občine Rače 51,7 %, Fram 55,3 %, Spodnja Polskava 37,3 %, Orehova vas 57,2 %, Ješenca 54,3 %). Večji odstotek so obdržale vasi, ki so sicer še blizu mesta, toda vstran od prometnih poti in z obsežnimi ornimi površinami (takratne občine Dogoše 59,7 %, Rogoza 62,1 %, Bohova 70,1 %, Morje 78,7 % in Slivnica 70,6 %).

V drugem, obdravskem področju je bil takrat delež kmečkega prebivalstva (79,9 %) še zelo visoko nad slovenskim poprečkom. Skoraj povsod tam se je držalo trdno kmečko gospodarstvo. Takratna občina Skoke je imela 75,7 %, Loka 90,6 %, Marjeta 85,6 %, Starše 80,1 % in Slovenja vas 88,9 % kmečkega prebivalstva. Samo blizu Ptuja je bil delež nekaj manjši (takratna občina Breg 43 % in Hajdina 57,9 %).

Daleč najbolj kmečko je bilo tretje področje, ki je nekaj delovne sile oddajalo le na železnico, največ iz takratne občine Šikole. Gospodarstvo je bilo tam čisto kmečko, posestna struktura ugodna, nekmečke hiše niso nastajale. Delež kmečkega prebivalstva se je gibal okrog 90 % in več. Lovrenc in Cirkovce kot tržni središči sta imeli najnižji delež (okrog 85 %). Gorica, ki leži ob železnici proti Mariboru, je imela 69,5 %, takratni občini Pobrežju (79,2 %) pa se je poznalo, da

je samo 6 km od Ptuja. V Podovi je bilo 83,2 %, v Lancovi vasi 90,6 % in v Trnovcu 92,3 % kmečkega prebivalstva.

Delež kmečkega prebivalstva leta 1953. Delež kmečkega prebivalstva na Dravskem polju je bil leta 1953 (45,5 %) še vedno nad slovenskim poprečkom (41 %), absolutno število tega prebivalstva pa se je zmanjšalo od 16 074 leta 1931 na 12 814 leta 1953. Da je to predvsem posledica vpliva Maribora in manjših industrijskih obratov na polju samem, kaže zmanjšanje števila kmečkega prebivalstva v naseljih, ki so imeli najmanjši delež že pred vojno. Pri tem pa ne smemo prezreti Kidričevega, ki je s svojimi okrog 1500 prebivalci, od tega le 1,8 % kmečkimi, vnesel veliko spremembo v poklicno strukturo prebivalstva celotne pokrajine.

Prvo, obmestno-izgonsko področje je imelo leta 1953 26,9 % kmečkega prebivalstva. Od 5345 leta 1931 se je zmanjšalo njegovo število na 3341. Pod 20 % kmečkega prebivalstva so imele Sp. Hoče, Hotinja vas in Rogoza. Sp. Hoče so dobile v tem obdobju več industrijskih obratov, ostali dve naselji pa sta postali spalni naselji Maribora. Prav isto velja tudi za naselja z deležem kmečkega prebivalstva med 20 in 30 %. Sem spadajo Razvanje, Miklavž, Slivnica, Zg. Hoče, Rače, Ješenca. V ta naselja so se močno priseljevali iz oddaljenih naselij, še posebno veliko s Pohorja. Številne nove hiše so postavljali tudi otroci domačih kmetov. Kjer je bilo zaradi ugodnih posestnih razmer kmetovanje donosno, se je kljub bližini železnice in ceste ohranil delež kmečkega prebivalstva nad 30 %. Takšna naselja so bila Zg. Polskava, Dogoš, Orehova vas in Fram. Nad 40 % kmečkega prebivalstva pa so imele Sp. Polskava, Sele, Požeg, Morje in Bohova. Toliko ga je bilo tudi v Zrkovcih, ki pripadajo danes že mestu Maribor.

Delež kmečkega prebivalstva v drugem, obdravskem področju je znašal leta 1953 55,5 %, kar še dalje kaže na trdno kmečko gospodarstvo v osrednjem delu tega področja, ki je najbolj oddaljen od obeh urbanih središč. Samo Zg. Breg beleži tega leta še samo 9,4 % in Sp. Breg 23,4 % kmečkega prebivalstva. Delež med 30 in 40 % ima Sp. Hajdina. Skoke, Njiverce, Rošnja in Dobrovce imajo med 40 in 50 %, med 50 in 60 % pa Gerečja vas, Hajdoše, Zg. Hajdina, Marjeta, Starše, Loka in Brunšvik. Zaradi posega tovarne v Kidričevem se je občutno zmanjšal delež kmečkega prebivalstva v Gerečji vasi in Hajdošah. V skupino naselij s 50 do 60 % kmečkega prebivalstva štejemo Skorbo, Slovenjo vas in Zlatoličje, ki ležijo ob cesti, vendar bližje Ptuju. Še večji delež imajo najbolj v sredino polja pomaknjena naselja Kungota s 47,9 %, Trniče s 70,5 % in Prepolje z 72,2 %.

V tretjem področju je bil delež kmečkega prebivalstva (74,1 % brez Kidričevega) mnogo večji kakor v drugem, Tudi s Kidričevim je delež še vedno 63,8 %. Obe naselji Kidričevo (1,2 %) in Pragersko (8,2 %) imata zelo malo kmečkega prebivalstva. Med 40 in 50 % kmečkega prebivalstva imajo naselja Strgojnca, Apače, Lovrenc, Sp. Gorica in Podova, Videm pa celo samo 36,5 %. To so bila naselja z najmanjšim deležem že leta 1931. V skupino naselij s 50 do 60 % spadata Brezula

in Šikole, med 60 in 70 % ali več kot 70 % pa imajo že najbolj odmaknjene vasi kot so Trnovec, Pongerce, Starošince, Lancova vas, Sela, Barislovci, Mihovce.

Delež kmečkega prebivalstva leta 1961. Po letu 1953 se je število kmečkega prebivalstva na Zgornjem Dravskem polju še hitreje manjšalo kakor poprej; leta 1961 je znašal njegov delež samo še 31,3 %. V pokrajini, ki je za kmetijstvo tako ugodna, je to malo, zlasti še v primerjavi z okrog 66 % kmečkega prebivalstva v vsej ptujski občini z manj ugodnimi Halozami in agrarno prenaseljenim Ptujskim poljem vred.

V prvem področju se je delež kmečkega prebivalstva še nadalje močno zmanjšal, na 16,9 %. Tolikšen padec sta povzročila zelo močna deagrarizacija in urbanizacija nekaterih naselij, ki so kljub bližini Maribora do tedaj ostala nekako ob strani. Najnižji odstotek pod 10 % kmečkega prebivalstva imata naselji Sp. Hoče in Rogoza. Sp. Hoče in njegovo domače, nekdanj kmečko prebivalstvo je še naprej krepko preoblikovala industrializacija, Rogozo pa razen tega še močan dotok nekmečkega prebivalstva iz Mariboru bolj oddaljenih naselij. Močno se je povečala skupina naselij z 20 do 30 % kmečkega prebivalstva. Sem spadajo Razvanje, Hotinja vas, Miklavž, Rače, Slivnica in Dogošje, ki so bile še 1953. leta močno kmečke, zaradi neposredne bližine mesta pa se je njihovo prebivalstvo preslojilo v kratkem času toliko hitreje. Še leta 1953 močno agrarno naselje Bohova je prešlo v skupino z 20 do 30 % kmečkega prebivalstva, podobno Fram, Ješenca, Morje, Orehova vas in Zg. Hoče. Še najbolj kmečke so ostale od Maribora oddaljene vasi Sp. Polskava, Brezula in Požeg, kjer je znašal delež kmečkega prebivalstva 51,5 %. Iz mestu bližnjih naselij se preseljeno prebivalstvo ni odseljevalo, sem so se še celo selili iz bolj oddaljenih področij.

Drugo področje je imelo leta 1961 še 42,5 % kmečkega prebivalstva. Zmanjšanje v primerjavi s 55,5 % leta 1953 ne pomeni veliko, saj so k temu precej prispevala naselja v okolici Ptuja, kamor se je priselilo veliko nekmetov. Za bolj oddaljena naselja pa se privlačnost Ptuja ni močno povečala. Vsa naselja z izjemo Dravskega dvora imajo kmečkega prebivalstva nad 30 %. Od 30 do 40 % imajo Dobrovce, Marjeta, Skoke, Njiverce, Rošnja, Brunšvik, Sp. Hajdina, torej naselja v bližini Maribora in Ptuja. Med 40 in 50 % imajo Hajdoše, Skorba, Slovenja vas ob cesti Ptuj—Maribor ter Gerečja vas, Kungota, Zg. Hajdina, kar kaže na neznamenit vpliv Kidričevega na deagrarizacijo okolice. Starše in Zlatoličje z nad 50 % kmečkega prebivalstva spadajo z navedenimi naselji vred med dokaj trdna kmečka naselja, katerih prebivalci so prilagodili kmetijsko proizvodnjo trgu.

Zelo močno, od 74,1 na 43,7 % se je zmanjšal med letoma 1953 do 1961 delež kmečkega prebivalstva v tretjem področju. Toda če izvezemo iz računa prebivalstvo Kidričevega in Pragerskega, ostane delež kmečkega prebivalstva še vedno dokaj visok (53,7 %).

Še najmanj, med 40 in 50 % kmečkega prebivalstva imajo Apače, Cirkovce, Draženci, Videm, Šturmovec, Lovrenc, v glavnem tržna sre-

dišča s priseljevanjem prebivalstva, z majhnimi obrtnimi delavnicami, s šolo in sedeži kmetijskih zadrug. Samo Draženci so močneje izpostavljeni urbanim vplivom Ptuja, Šturmovec pa ima neugodne naravne pogoje in posebno strukturo. Prebivalci Pobrežja, Starošinec, Strgojnce, Šikol in Sp. Jablan imajo delež kmečkega prebivalstva 50 do 60 %. Kmečka posest je tu ostala nerazdeljena in šele širjenje družbenih obratov v tem delu polja prinaša spremembe tudi na tradicionalne kmetije. Med naselja s 60 do 70 % kmečkega prebivalstva spadajo Mihovce, Dragonja vas, Pongerce, Sp. Jablane, Župečja vas, Lancova vas in Barislovci. Nad 70 % kmečkega prebivalstva so imele Pleterje, Sela in Pongerce, kjer se kmetijsko gospodarstvo kaj malo spreminja. Ljudje se odseljujejo, delovne sile primanjkuje.

Ponekod se je do leta 1961 kmečko prebivalstvo skrčilo že za toliko, da je sprožilo vprašanje možnosti obdelave zemlje. V izgonski pokrajini je bila prva posledica opuščanje in zaraščanje vzdrževanih travnikov. Marsikje pa se utegnejo zaradi pomanjkanja delovne sile zmanjšati celo njivske površine ali pa jih bodo obdelovali mnogo bolj površno, kar lahko pripelje do socialnega preloga.

Ob vsem tem se torej odpira kočljivo vprašanje delovne sile za kmetijstvo na Zgornjem Dravskem polju. Pri tem bi se dotaknili mišljenja Šmalclja (14, 14), po katerem je potreba po delovni sili na tem polju 2 128 000 delovnih dni. Ker pa je razpoložljivih 2 596 000 takih dni, bi obstajal tu višek 468 000 dni ali 18 %. Če vzamemo 250 delovnih dni na leto, bi se po tem računu lahko z južnega dela polja prekvalificiralo še 1800 do 1900 aktivnih kmečkih prebivalcev v druge poklice. Temu mišljenju se ne moremo v celoti pridružiti, ker vemo, da morajo zaposlovati vsi družbeni kmetijski obrati na Zgornjem Dravskem polju delovno silo iz drugih republik ali iz drugih v razvoju zaostalih slovenskih predelov. Še posebno pa nam ob tem vzbuja dvome poznavanje starostne strukture kmečkega prebivalstva v obravnavani pokrajini, od katere so tudi tu, kakor povsod, odvisne intenzivnost izrabe zemlje, perspektive prihodnjega razvoja kmetijstva, pa tudi možnosti njegove socializacije.

Starostna struktura prebivalstva

Popis prebivalstva za leto 1961 prinaša tudi starostno strukturo prebivalstva, vendar skupno za kmečko in nekmečko, zato bi si podrobneje ogledali le starostno strukturo prebivalstva nekaterih občin.¹ Prebivalstvo je razdeljeno na štiri starostne skupine. Prva skupina od 0 do 19 let nam pokaže svoj smisel šele v zadnjih letih, ko kmečki sinovi več ne ostajajo na kmetijah ali jim je kmetijstvo stranska zaposlitev. Do 19. leta obiskujejo šolo in predstavljajo vzdrževano prebivalstvo. Od 20 do 45 let staro prebivalstvo je tisti sloj, ki se še prekvalificira.

¹ Podatki za starostno strukturo celotnega polja so iz popisa prebivalstva leta 1961, podatki za naselja Starošince, Zg. Jablane, Starše, Slivnico in Rogovo pa iz ankete leta 1963.

V Starošincih je bilo leta 1963 od vsega prebivalstva 36,9 % aktivnega kmečkega, kar ni presenetljivo, saj je to eno najmočnejših agrarnih naselij na južnem delu polja; 30 od 55 družin je še popolnoma kmečkih. Skupini od 20 do 45 let starosti je pripadalo 44,6 % aktivnega kmečkega prebivalstva (37), od 45—64 let starih je 43,4 % in nad 65 let 12 % (10). Ker je gospodinjstev manj kakor aktivnega kmečkega prebivalstva in posebno še čistih kmečkih, so v to število zajete verjetno tudi žene vozačev. Podoba na velikem številu kmetij je naslednja. Na kmetiji delajo starši, ki so največkrat stari že nad 45 let ali pa se tem letom približujejo. Največ dela opravi mlada gospodinja, medtem ko hodi mladi gospodar na delo v tovarno. Tako je pri vseh gospodinjtvi, kjer je gospodar še zelo mlad. Samo tam, kjer so gospodarji stari okrog 40 let, otroci pa še nepreskrbljeni, je gospodinjstvo čisto kmečko. Kako majhna je pripravljenost kmečkih otrok za delo na zemlji, pa nam pove 147 učencev s Ptujkega polja in Slovenskih goric, ki so obiskovali eno od osemletk v Ptuj. Od vseh, predvsem kmečkih otrok, je samo 5 pripravljenih po opravljeni osemletki delati na kmetiji (to pomeni v kmetijstvu).

Starost med 45 in 65 letom daje le malo možnosti prekvalifikacije kmečkega prebivalstva, pa čeprav v okviru socializacije kmetijstva. Zmanjšanje posesti takšnega kmeta pomeni že socialni problem, saj lahko postane iz kmeta (čigar socialni položaj bi lahko primerjali s položajem kvalificiranega delavca) samo nekvalificirani (poljski) delavec.

Nad 65 let staro kmečko prebivalstvo predstavlja pri vsaki obliki podružbljenja zemlje socialni problem. Ker se je z Zgornjega Dravskega polja veliko mlade delovne sile odselilo, imamo primere da obdelujejo male, srednje ter celo velike kmetije samo ljudje te starostne skupine. Intenzivnost obdelave se manjša, rešitev pomanjkanja delovne sile je predvsem v izboru kultur in podružbljenju zemljišča z istočasno rešitvijo njihovega socialnega vprašanja. Tudi na kmetijah z mlajšimi zaposlenimi izven kmetije, je vprašanje obdelave zemlje pereče. Zemljo obdeluje sicer več ljudi, predvsem žena zaposlenega, vendar se zopet pojavlja vprašanje intenzivnosti obdelovanja.

Starostna struktura aktivnega kmečkega prebivalstva v Zgornjih Jablanah je podobna kot v Starošincih. Čistih kmečkih gospodinjstev je tukaj še 22 od skupno 27. Od 22 do 45 let starega aktivnega kmečkega prebivalstva je 35,8 % (nekmečkega 72,9 %), v naslednji starostni skupini jih je 39,6 % in nad 65 let starih 24,6 %. Torej je še vedno precejšnje število srednje starega aktivnega kmečkega prebivalstva; vendar ni niti enega, ki bi se že pred 20. letom odločil ostati na kmetiji.

Nekoliko ugodnejša je struktura aktivnega kmečkega prebivalstva v Staršah, kjer se je ohranila ob veliki posesti še dokaj trdna kmečka struktura. Od 95 aktivnih kmečkih prebivalcev so v prvi starostni skupini 4, v drugi jih je 38, v tretji 32, nad 21 kmetov pa je starih nad 65 let. Čim bolj gremo proti severu v bližino Maribora, tem manj je mlajših aktivnih kmečkih prebivalcev in prevladujejo stari nad 65 let.

V Ješenci je v drugi starostni skupini 12 kmetov, v tretji 24, nad 65 let starih pa je 13. V Slivnici je aktivno kmečko prebivalstvo razporejeno v starostne skupine takole: v prvi skupini 2, v drugi 11, v tretji 7, in v četrti 14. V populacijsko najbolj urbaniziranem kmečkem naselju na Zgornjem Dravskem polju, v Rogozi, pa kmečkega prebivalstva skoraj ni več, vsega 26; od teh so v prvi starostni skupini 3, v drugi jih je 5, v tretji 6 in v četrti 12, pri čemer so trije najmlajši samo začasno doma na kmetiji.

Na vsem Zgornjem Dravskem polju torej primanjkuje kmečke delovne sile. Opušča se intenzivno vodno gospodarstvo na izgonih, zaradi česar se slabša krmna baza in manjša število živine. Veliko njiv, zlasti na zahodnem delu polja, je spremenjenih v travne površine, na njivah pa čedalje bolj goje krmne rastline in druge kulture, ki zahtevajo najmanj delovne sile. Specialnih kultur razen krompirja ni, kar nas preseneča v neposredni bližini tako velikega potrošnega središča, kakor je Maribor. Deloma je temu krivo pomanjkanje delovne sile.

Pregled starostne strukture vsega prebivalstva Zgornjega Dravskega polja po popisu iz 1961. leta nam seveda pokaže mnogo ugodnejšo podobo, kakor zgoraj navedeni primeri, kjer gre le za kmečko prebivalstvo. Iz njega vidimo, da se proti severnemu delu polja večja delež mlajšega prebivalstva, v obratni smeri pa delež starejšega (tabela 12).

Tabela 12

Število in delež prebivalstva Zgornjega Dravskega polja po starostnih skupinah leta 1961:

	0—19	%	20—44	%	45—65	%	nad 65	%
I. področje	5 194	37,1	4 942	35,4	2941	21,0	906	6,5
II. področje	3 137	38,3	2 845	34,8	1571	19,2	621	7,7
III. področje	3 714	38,5	3 358	34,8	1890	19,6	680	7,1
Skupaj	12 045	37,9	11 145	35,0	6402	20,2	2207	6,9

Samo v prvi starostni skupini je narobe, saj so kmečka in delavska gospodinjstva na južnem delu polja večja kakor na severnem. Zato je delež do 19 let starih največji in sicer 40 % vsega prebivalstva v Brunšviku, Šturmovcu, Gerečji vasi, Lancovi vasi, Selah, Slovenji vasi, Framu, Skokah in Barislovcih. Že naslednja starostna skupina pa je močnejša v Bohovi, Kidričevem, Dogošah, Zrkovcih, Račah in Rogozi. Povsod tod se giblje njen delež okrog 40 %. Nad 65 let starega prebivalstva je preko 10 % v Zgornjih Jablanah, Župečji vasi, Mihovcah, Zg. Polskavi, Selah, Strgojnci, Šikolah, Požegu, Cirkovcah, Staršah in Slivnici.

Dnevna migracija delovne sile

Zgornje Dravsko polje je področje izredno živahne dnevne migracije delovne sile. Ljudje se priseljujejo iz oddaljenih področij v naselja bliže Mariboru, odkoder dnevno potujejo na delo. Gre za eno tistih slovenskih pokrajin, kjer so dnevne migracije aktivnega prebivalstva iz posameznih področij v njihova središča, kot tudi med področji različnih centrov najintenzivnejša (38, 295). To se lepo pokaže tudi na naših kartah o dnevni migraciji za leti 1951 in 1961 (karti 14 in 15).

Zaposlitev v domačem kraju in drugod po podatkih iz leta 1961.

Po podatkih popisa prebivalstva leta 1961 je bilo zaposlenih v krajih bivanja na vsem polju 55,3 % aktivnega prebivalstva, v drugih krajih iste občine 23,4 % in v drugih občinah 21,3 %.

Tabela 13

Mesto zaposlitve aktivnega prebivalstva Zgornjega Dravskega polja leta 1961:

	v istem kraju		v drugih krajih iste občine		v drugi občini	
	število	%	število	%	število	%
I. področje	2690	40,6	1733	26,2	2198	33,2
II. področje	2388	57,9	1151	27,8	589	14,3
III. področje	3638	72,5	817	16,3	560	11,2
Skupaj	8716	55,3	3701	23,4	3347	21,3

Po posameznih področjih nastopajo razlike zaradi različnega števila delovnih mest in zaradi različnega števila aktivnega kmečkega prebivalstva, ki je vedno daleč najbolj zaposleno v kraju bivanja. V prvem, obmestno-izgonskem področju je bilo zaposlenih v kraju bivanja dokaj malo (40,6 %), kljub vrsti industrijskih obratov, ki zaposlujejo (leta 1966) skupno 886 ljudi. Majhen je bil tudi delež zaposlenih v drugih krajih iste občine (26,2 %), pač pa je bilo kar 33,2 % zaposlenih v drugih občinah. Maribor sam je bil razdeljen na tri občine, od katerih je obsegala občina Tezno velik del Zgornjega Dravskega polja. V Tezenski občini so največja mariborska podjetja kovinske stroke TAM, Metalna, Elektrokovina ter Svila, Teksta, Tovarna pohištva in Mariborska mlekarna, razen tega pa še podjetja v Hočah, Račah, Razvanju in Framu. Pa vendar je bilo zaposlenih veliko ljudi v ostalih dveh občinah, kar je tudi posledica železnice, ki odloži vsak dan veliko delovne sile v središču mesta.

Dokaj večji (57,9 %) je bil delež zaposlenih v kraju bivanja v drugem, obdravskem področju. Velik je bil tam tudi delež za-

poslenih v drugih naseljih iste občine, vključno Maribor in Ptuj, dokaj manjši pa v naseljih drugih občin (14,3 %). Ljudje hodijo na delo predvsem v tista mariborska podjetja, ki so jim najhitreje dosegljiva, kar velja še posebej za nižje kvalificirano delovno silo. To so podjetja na Teznu, ki imajo številne lastne avtobuse za prevažanje delovne sile prav od Ptuja in iz vasi v osredju polja.

Odnos med delovnimi mesti v isti ter v drugi občini se na južnem delu polja nekoliko izravna. V Ptujju je malo zaposlenih iz bolj oddaljenih naselij, samo Kidričevo je tukaj velik zaposlitveni center. V njem je zaposlenih več kot četrtnina iz naselja samega. Delež zaposlenih v domačem kraju v tretjem področju je izredno visok (72,5 %), medtem ko znaša delež zaposlenih v drugem kraju iste občine 16,3 % in v krajih drugih občin 11,2 %. Med te kraje moremo šteti razen Maribora še Majšperk in Slovensko Bistrico.

Kratek podrobnejši pregled po naseljih potrди to splošno podobo. V Mihovcah in Trnovcu znaša delež doma zaposlenih preko 80 %, prav toliko pa še v Kidričevem in na Bregu, kjer so industrijski in obrtniški obrati v samem naselju. Nad 70 % je doma zaposlenih še v Cirkovcah, Dragonji vasi, Pobrežju, Pongercah, Selah, Sp. Jablanah, Strgojnci, Župečji vasi, Lovrencu, Zg. Jablanah, Barislovcih ter v nekoliko severneje ležečih naseljih Trničah in Skorbi; najmanj (pod 40 %) jih je v Miklavžu, Razvanju, Dogošah, Dravskem dvoru, Hotinji vasi, Rogozi in Slivnici. Delež izven naselja zaposlenih je torej v obratnem razmerju z deležem kmečkega prebivalstva.

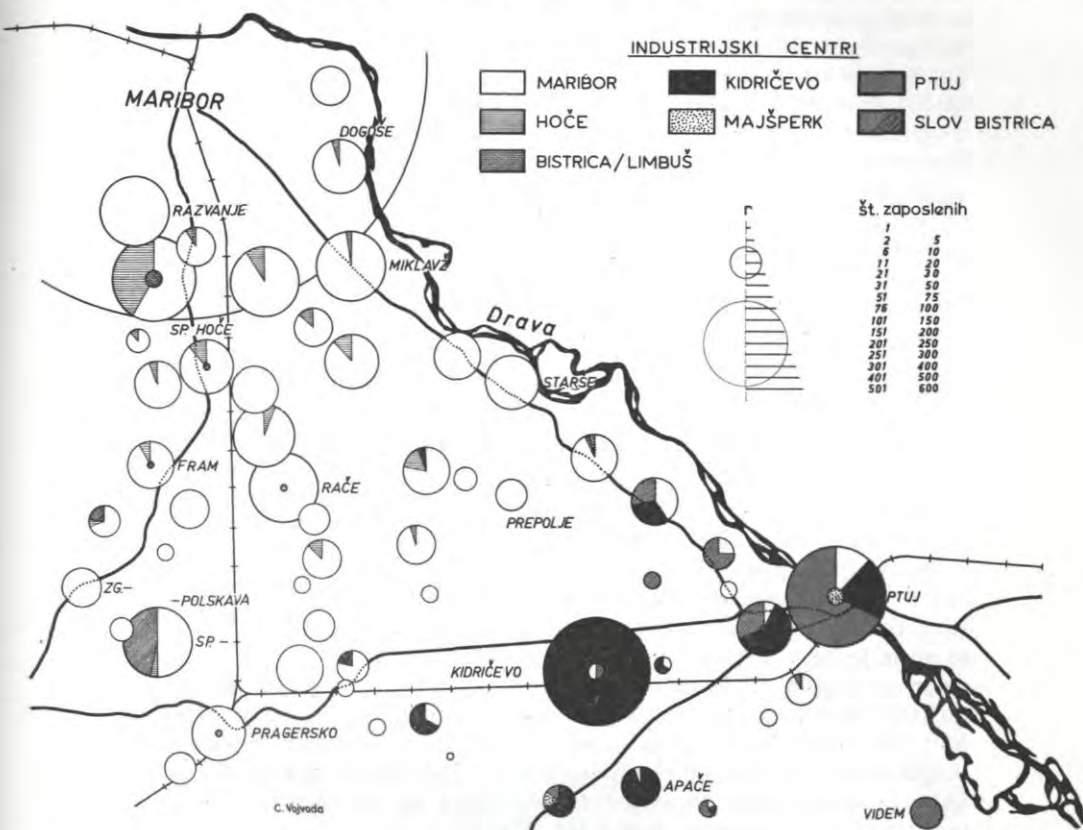
Industrijski obrati na Zgornjem Dravskem polju sicer zaposlijo odvečno delovno silo iz istega naselja, vendar dela v njih tudi veliko delovne sile iz sosednjih vasi, precej pa je hodi iz teh krajev na delo drugam. V Kidričevem, Hočah, na Pragerskem, v Razvanju in Framu je bilo 1961 leta zaposlenih v industrijskih obratih skupaj 2820 ljudi, število aktivnega prebivalstva — zaposlenega v industriji pa je znašalo v navedenih naseljih samih 1629; delež domačih zaposlencev od vseh je bil najmanjši v Kidričevem (25,4 %). Več kot 1191 zaposlenih se vozi v ta naselja na delo od drugod. Povsod, razen v Kidričevem, je v industriji zaposlenega aktivnega prebivalstva več kakor ga lahko zaposlijo lastna podjetja. Zato odhaja presežek delovne sile drugam. K temu pa moramo še prišteti razliko med številom delovnih mest in številom v industriji zaposlenih prebivalcev teh naselij. Tako hodi 858 ljudi iz naselij z lastnimi industrijskimi obrati dnevno na delo v druga naselja.

Dnevno potovanje industrijske delovne sile leta 1951. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani je zbral podatke o dotoku delovne sile v industrijska središča z nad 200 zaposlenimi v industriji za leti 1951 in 1961.¹ Po teh podatkih so bili leta 1951 prebivalci Zgornjega Dravskega polja zaposleni v šestih industrijskih središčih z nad 200 zaposlenimi: v Mariboru, Ptujju, Kidričevem, Hočah, Slovenski Bistrici in

¹ Za gradivo, ki sem ga v Inštitutu dobil na razpolago, se na tem mestu zahvaljujem.

Karta 14

DNEVNA MIGRACIJA V INDUSTRIJI ZAPOSLENEGA PREBIVALSTVA L. 1951

Majšperku. V te kraje je hodilo iz drugih naselij na delo skupno 3289 ljudi od tega z Zgornjega Dravskega polja več kakor polovica — 1885. Zgornje Dravsko polje je bilo torej tedaj zaradi svoje dostopnosti in majhne oddaljenosti glavni izvor delovne sile za ta središča. K navedenemu številu moramo še prišteti 502 človeka zaposlena in stanujoča v Hočah ter Kidričevem, pa dobimo vse aktivno prebivalstvo Zgornjega Dravskega polja, zaposleno tedaj v navedenih industrijskih središčih.

V Maribor je leta 1951 hodilo na delo z Zgornjega Dravskega polja 1618 ljudi, od tega 1038 iz naselij, oddaljenih do pol ure, 436 od pol do ene ure in 144 iz naselij, ki so bila oddaljena več kakor 1 uro. Ta časovna oddaljenost od Maribora je bila odvisna od prometnih

sredstev, ki so jih vozači uporabljali in od oddaljenosti njihovega prebivališča do teh prometnih sredstev. Pri določanju oddaljenosti posameznega naselja je bil upoštevan čas, ki ga porabi večina tamkajšnjih vozačev. Največ delovne sile v industrijska podjetja Maribora so oddajala naselja Rače (110), Razvanje (106), Rogoza (101) ter Zg. in Sp. Hoče (107), torej naselja z mnogo prebivalstva in z največjim deležem nekmečkega prebivalstva, saj se vanje najmočneje priseljujejo ljudje iz oddaljenih krajev. Druga skupina naselij z največ dnevnimi migranti so Miklavž 86, Pragersko 74, Starše 67 in Hotinja vas 64. Področje najintenzivnejše dnevne vožnje delovne sile se torej ujema s prvim, obmestno-izgonskim področjem; nekoliko se podaljša samo ob cesti Maribor—Ptuj. Od 1764 dnevnih migrantov jih je kar 1120 iz prvega področja.

Da je bila leta 1951 železnica tista, ki je odločala o oddaljenosti in intenzivnosti dnevne migracije delovne sile, ni dvoma. Ker avtobusni promet takrat še ni bil razvit, je bilo drugo glavno prevozno sredstvo kolo. Zaradi oddaljenosti ni hodil iz naselij Zgornjega Dravskega polja na delo v Maribor nihče peš, razen iz Razvanja. Še danes se veliko ljudi, predvsem nekvalificiranih delavcev, vozi na delo s kolesi.

V skupino naselij, iz katerih je leta 1951 potovalo na delo v mariborsko industrijo nekako po 50 ljudi, štejemo Dobrovce, Dogošje, Fram, Slivnico, Rošnjo, Sp. Polskavo in Hotinjo vas, pa še Ptuj, ki pač nima na voljo delovnih mest v industriji. Od 20 do 40 ljudi se dnevno vozi v industrijska podjetja Maribora iz Zrkovec, Zlatoličja, Orehove vasi, Marjete, Loke, Ješence, Brunšvika, Zgornje Polskave, Sel in Strgojnec. Preseneča zelo nizko število industrijskih vozačev iz Zrkovec, saj je to naselje že v neposrednem obmestju Maribora. Preseneča nas tudi, da v tej skupini ni nekaterih naselij ki so bliže Mariboru kakor zgoraj našeta (Bohova, Morje, Skoke). Toda iz teh naselij je v bližnjem Mariboru zaposlenih veliko ljudi v drugih dejavnostih. Sploh velja pripomniti, da je dejansko vozaštvo na splošno še precej močnejše, kakor nam ga kaže obravnavana statistika, če mu prištejemo še neindustrijske uslužbenke, dijake itd. Vendar nam v glavnih potezih že sami podatki o industrijskih zaposlenih dobro pokažejo medsebojno soodvisnost številnih procesov v sklopu deagrarnizacije in obmestne urbanizacije: preseljevanja, prekvalifikacije, rasti naselij itd.

Drugo najmočnejše središče dnevnega dotoka industrijske delovne sile je bilo leta 1951 *Kidričevo*, kamor se je vozilo na delo 195 od vseh 408 zaposlenih. Ker gre za mlado industrijsko središče, ki je bilo tedaj celo še v gradnji in je bila večina zaposlena v gradbeni dejavnosti, je prihajalo tja največ delovne sile s skrajnega južnega obrobja polja. Ker so tamkajšnje vasi najbolj daleč od dotodanjih industrijskih središč, so imeli ljudje dotlej najmanj možnosti, da se zaposle izven kmetijstva. Zato jih je Kidričevo hitro pritegnilo; število zaposlenih iz njih v novo zgrajeni tovarni se je hitro povečalo in preseгло dotodanji dotok delovne sile iz naselij vzhodno in severno od nove industrije. Največ se jih je dnevno zaposlilo iz Ptujja (65),

Hajdine (33), Apač (27), Slovenje vasi (13) ter Lovrenca in Cirkovec (po 10). Kakor ta, so tudi vsa ostala naselja Zgornjega Dravskega polja, iz katerih so se ljudje zaposlili v Kidričevem, dosegljiva s kolesom v manj kakor pol ure.

Ves jugozahodni del polja je bil že leta 1951 glede zaposlitve močno navezan na Slovensko Bistrico. To velja predvsem za naselja v Čretih ob cesti pod Pohorjem. Vseh dnevnih vozačev v Slovensko Bistrico je bilo 72; skoraj vsi so bili iz obeh Polskav in sicer 78 iz Spodnje in 7 iz Zgornje.

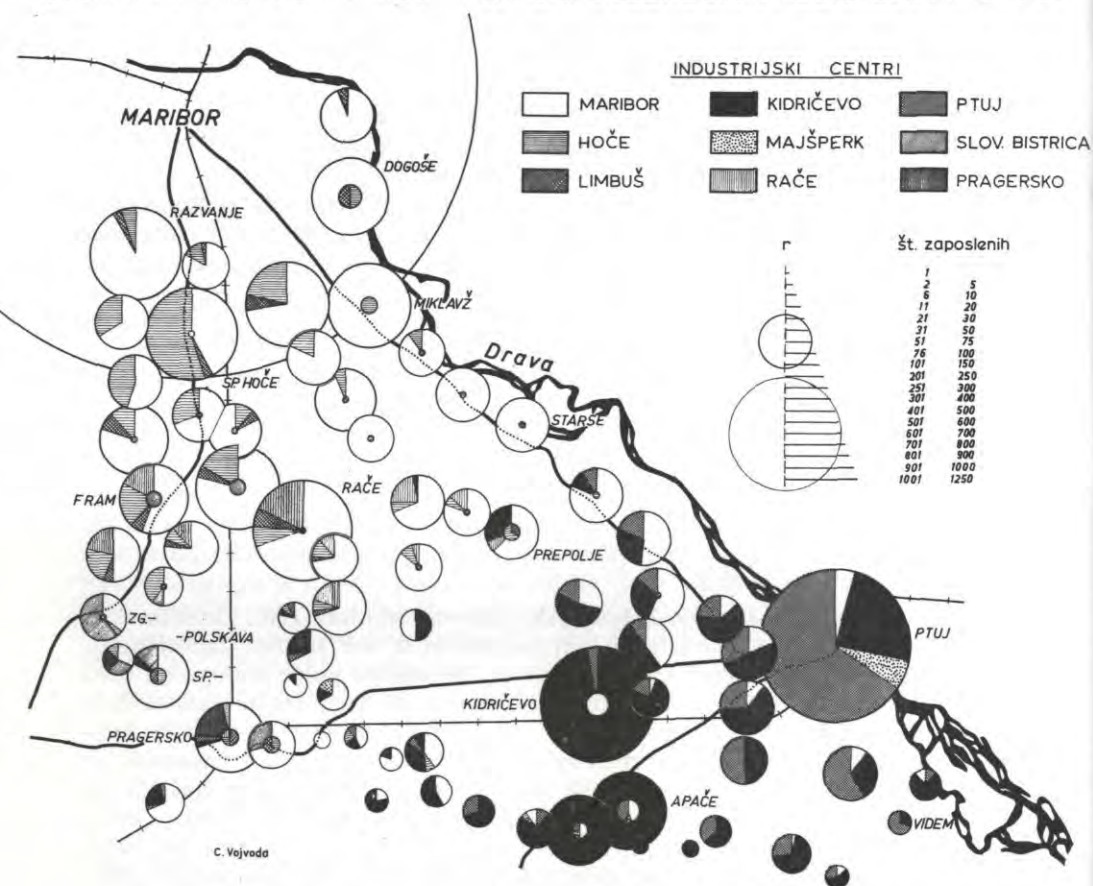
Manjši je bil leta 1951 dnevni dotok delovne sile z Zgornjega Dravskega polja v Ptuj, Hoče in Majšperk. Od 183 vozačev jih je hodilo 35 v Ptuj, 55 v Hoče (od tega presenetljivo malo, samo 9 s Pohorja), v Majšperk pa samo 4 (od skupaj 291 vozačev). Ker se v Ptujju industrija ni razvijala, se njegov vpliv ni širil; tja so se vozili na delo le iz najbližjih naselij (Hajdina 15, Slovenja vas 11, Videm 11, Gerečja vas 4, Hajdoše 3 in Lovrenc 2). Bili so to skoraj vsi nekvalificirani delavci, kvalificirani so se vozili v Maribor. Intenzivnejši je bil dotok delovne sile v Hoče. Hoče so samo 6 km od Maribora, zato so se vozili ljudje največ na delo v Maribor, iz Maribora pa je prihajal v Hoče visoko kvalificirani kader. Veliko naselij je sem oddajalo delovno silo. Iz Hoč samih je bilo zaposlenih 96 ljudi, iz Maribora 23, manj pa iz Rogoze (9), Dobrovec (7), Marjete in Slivnice (po 6) ter še iz 12 drugih vasi.

Dnevno potovanje industrijske delovne sile leta 1961. Do leta 1961 se je dosedanjim industrijskim središčem z več ko 200 zaposlenimi, kamor so hodili prebivalci Zgornjega Dravskega polja dnevno na delo (Mariboru, Kidričevemu, Ptujju, Slovenski Bistrici, Majšperku in Hočam) pridružilo še nekaj manjših, predvsem Rače, Pragersko in Razvanje. Število dnevnih vozačev se je od 1885 leta 1951 povečalo na 4234, torej za 179 %. Pri novih središčih gre v glavnem za naselja, ki so imela že poprej zelo veliko nekmečkega prebivalstva, zato je ostal odtok delovne sile iz njih nespremenjen. Ker gre pri njih razen tega predvsem za opekarniško delo, imamo opravka predvsem z nekvalificirano, deloma tudi sezonsko delovno silo, ki prihaja iz bolj oddaljenih krajev, iz bližjih pa predvsem ženske.

Močno se je po letu 1951 povečal dnevni dotok delovne sile v sam Maribor. Industrija v Mariboru se je nadalje močno razvijala, dotok sproščene, nekoč viničarske delovne sile iz Haloz in Slovenskih goric je do leta 1961 že nekoliko ponehal, Maribor je vedno močneje posegal na jug, kjer je bilo največ delovne sile, od koder je bil dostop najlažji in kjer je bilo zato več kvalificiranega kadra kakor v sosednjih pokrajinah. Vrh tega se je v tem času bistveno spremenil način prevoza na delo. Razmahnil se je avtobusni promet, industrijska podjetja so uvedla za svoje delavce avtobusne linije prav do Haloz na jugu. Razen tega je Zgornje Dravsko polje še posebno znano po velikem številu mopedov, ki se jim pridružuje čedalje več osebnih avtomobilov.

Karta 15

DNEVNA MIGRACIJA V INDUSTRIJI ZAPOSLENEGA PREBIVALSTVA L. 1961

Število dnevnih migrantov v Maribor se je povečalo od leta 1951 do 1961 za 3542 ljudi, s samega Dravskega polja pa od 1618 do 2870. Največ jih prihaja iz naselij, ki so oddaljena iz mesta samo pol ure (2026), iz oddaljenosti od pol do ene ure 741 in iz še bolj oddaljenih naselij 103 ljudi. Ta oddaljenost je seveda povsem odvisna od prometnih sredstev. Največ delovne sile oddajajo v Maribor ista naselja kakor leta 1951, samo da se je število vozačev močno povečalo, zlasti iz najbolj oddaljenih naselij, odkoder se pred leti še niso vozili na delo. Ododod so se zaposlili mladi, predvsem že kvalificirani, srednja in starejša generacija pa je ostala v kmetijstvu, medtem ko se je v Mariboru bližnjih naselij zaposlila izven kmetijstva tudi delovna sila srednje starosti. Iz oddaljenih krajev se ljudje tudi raje zaposle po manjših bližnjih središčih ali pri železnici.

Nad 200 ljudi hodi dnevno na delo v mariborska industrijska podjetja iz Razvanja, Miklavža, Rač. Rače in Razvanje imata sama industrijo, pa kljub temu oddajata največ delovne sile drugam, kar je posledica priseljevanja. Nad 100 ljudi dajejo Dogoše, Hotinja vas, Rogoza, Sp. Hoče, od 50 do 100 Dobrovce, Fram, Orehova vas, Skoke, Starše, Zlatoliče, Zrkovce, Rošnja, Pragersko in Sp. Polskava.

Veliko aktivnega nekvalificiranega prebivalstva z južnega dela polja se je po letu 1954 po zgraditvi tovarne, zaposlilo v Kidričevem ter si polagoma pridobilo kvalifikacijo, v kolikor ni zaposleno pri prevozu rude in premoga. Od 1672 zaposlenih v Kidričevem se je leta 1961 vozilo dnevno na delo 1293, kajti v naselju Kidričevo z okrog 2000 prebivalci je prebivalo samo 441 zaposlenih. Največ jih prihaja na delo iz Ptujja, kjer je tovarna zgradila nekaj blokov. To niso samo Ptujčani, niti prebivalci Slovenskih goric, temveč v veliki meri ljudje, doma z Zgornjega Dravskega polja, zaradi česar je nekoliko zmanjšan dotok iz neposredne okolice. Sicer pa prihaja iz Ptujja (do pred nekaj leti pa tudi iz Maribora) v glavnem kvalificirana delovna sila, ki se je priselila v Ptuj iz krajev s sorodno industrijo. Naselja, iz katerih hodi v Kidričevo največ ljudi na delo, so še Apače (93), Zg. Hajdina (64), Gerečja vas (28), Lovrenc (51), Pobrežje (25), Njiverce (30), Župečja vas (24), Draženci (22), Kungota, Slovenja vas in Lancova vas (po 19) itd. Skoraj vsa delovna sila prihaja z južnega dela polja (513), iz oddaljenosti več kot pol ure pa samo 13. Kidričevo je zaradi poznega nastanka postalo zaposlitveno središče tudi za številne prebivalce iz pokrajin, ki so bolj oddaljene od Maribora in se je zato v njih začela kmečka struktura pozneje razkrajati. Ker je Kidričevo po letu 1954 potrebovalo še veliko nekvalificirane delovne sile, je leta 1961 hodilo sem na delo iz Slovenskih goric 184 ljudi, s Ptujskega polja 156, iz Haloz 189, iz Dravinjskih goric 63 in še 23 iz bolj oddaljenih naselij. Tovarna vzdržuje v teh smereh avtobusne zveze Kidričevo—Leskovec, Kidričevo—Nova Cerkev (oboje v Halozah), Kidričevo—Stojnci (na Ptujskem polju) in Kidričevo—Ptuj.

Število dnevniških vozačev v industrijo Ptujja se je od leta 1951 do leta 1961 povečalo na 690; med njimi jih je bilo 188 z Zgornjega Dravskega polja. Takrat se je močno povečalo podjetje Avtooprema, kjer je zaposlenih največ Polancev. Sicer pa dnevna migracija delovne sile v Ptujju tega leta ni segala daleč na zahod. Iz oddaljenosti do pol ure v tej smeri je prihajalo 165 migrantov, le 23 se jih je vozilo iz bolj oddaljenih naselij, od tega 4 iz Maribora. Pobrežje je dajalo 30 zaposlenih, Draženci 17, Zg. Hajdina 14, Kidričevo 13, Slovenja vas 11, Lancova vas in Gerečja vas po 8 itd.

Močno se je povečalo v tem desetletju tudi število dnevniških migrantov v Hoče. Iz oddaljenosti do pol ure je prihajalo leta 1961 tja na delo 171 ljudi, iz bolj oddaljenih naselij pa samo 7. Zaradi lege pod Pohorjem je razumljiv močan dotok s Pohorja (98 ljudi). Z Zgornjega Dravskega polja je prihajalo iz Hotinje vasi 30, Rogoze 48,

Frama 21, Maribora 29, Zg. Hoč 23, Slivnice 17, Razvanja 12, Požega 10, Skok 11 ljudi itd. To so naselja, ki oddajajo veliko delovne sile tudi Mariboru.

Dnevni dotok delovne sile v ostala središča je dokaj manjši, ker je tam manj delovnih mest. Z naraščanjem števila delovnih mest se večja število priseljenega prebivalstva, pojača deagrarizacija, ki sprosti še več delovne sile. V Račah je v industrijskih podjetjih zaposlenih 316 ljudi, od tega se vozi iz drugih naselij sem kar 81, in sicer 75 iz sosednjih, 5 s Pohorja in 1 iz Dravinjskih goric. Samo iz Marjete (14), Podove (10), Morja (8), Hotinje vasi (7) in Ješence (6) dobivajo Rače nekoliko več delovne sile, iz vseh drugih vasi pa je dotok manjši. Pet ljudi hodi na delo iz Maribora, kar kaže na to, da je bivališče vodilnega in strokovnega kadra vezano na terciarne dejavnosti. Le-te so, kakor bomo videli, še vedno na vsem polju pomanjkljive, polje samo tudi sicer ni privlačno za bivanje tistih, ki lahko stanujejo v Mariboru. To je eden od zelo važnih razlogov, da se sele v mesto tudi iz Mariboru bližjih naselij, saj se ne želi mlada delovna sila v mestu samo zaposliti, temveč tam tudi prebivati. Delež odseljenih nam najlepše pokaže število osebnih avtomobilov, ki stoje ob nedeljah pred hišami na vsem severnem delu polja. To je ena od vezi z domačijo, največkrat zvezana z nabavo kmetijskih pridelkov.

Skupno število dnevnih vozačev na Pragersko znaša 89, od tega z Zgornjega Dravskega polja 38, pa preko 20 iz Haloz in Dravinjskih goric. Vsi so zaposleni v opekarni. V Slovensko Bistrico je hodilo leta 1961 na delo največ ljudi iz Zg. Polskave 56, Sp. Polskave 19, s Pragerskega 20 in Morja 12. Kaže, da se pri obeh Polskavah srečata gravitacijski področji Maribora in Slovenske Bistrice, medtem ko je Pragersko samo manjše lokalno gravitacijsko področje v mejah dveh večjih. V Razvanje je hodilo na delo leta 1961 iz drugih naselij vsega 12 ljudi, od tega z Zgornjega Dravskega polja 6; samo nekaj več jih je hodilo v Fram.

Zgornje Dravsko polje je eno izmed področij Slovenije z najbolj intenzivno dnevno migracijo delovne sile. Posledice teh migracij se poznajo v kraju zaposlitve, na poteh (gradnja novih cest in izboljšanje starih), še prav posebno pa v naseljih, kjer migranti bivajo. Kopičenje zaposlenih izven kmetijstva je za kmete same velika ugodnost. Neposredno lahko prodajo veliko svojih pridelkov, zlasti mleka, jajc in podobnih pridelkov; zato se v proizvodnji radi specializirajo. V Rogozi, Miklavžu in drugod zato niso čutili posledic prepovedi neposredne dostave mleka v Maribor. Ob tej ozki, intenzivni specializaciji pa lahko kmetujejo tudi starejši kmetje, saj potrebujejo zanjo manj obdelovalnih površin. Po drugi strani pa kljub urbanizaciji takšnih naselij izgublajo v njih nekatere obrti na pomenu. Ljudje kupujejo in se poslužujejo storitev v kraju zaposlitve. Samo določene obrti, za katere v mestu ni prostora, se lahko obdrže tudi v teh urbaniziranih naseljih.

Selitve

Zgornje Dravsko polje je področje intenzivnega odseljevanja v bližnja industrijska središča, pa doseljevanja iz oddaljenih krajev v bližino mest in industrijskih središč, ponekod tudi iz mest v okolico. Vse prebivalstva, (za leto 1961 in za nekatere posebej preučene primere te selitve lahko do neke mere preučimo iz podatkov o rojstnem kraju za leto 1964) ter iz podatkov o odseljevanju za desetletje 1953—1963.

Prebivalstvo po rojstnem kraju. Popis iz leta 1961 nam nudi podatke o rojstnem kraju po petih skupinah: doma rojeni, rojeni v drugih naseljih iste občine, rojeni drugje v SRS, rojeni v drugih republikah SFRJ in rojeni v inozemstvu. Ker je takšna opredelitev pomanjkljiva za tehtnejšo analizo in marsikje ne pokaže prav regionalne vrednosti trajnih migracij, smo za nekatera naselja kot sonde posebej raziskali poreklo prebivalstva po rojstnem kraju za leto 1964.

Od vseh prebivalcev Zgornjega Dravskega polja jih je bilo na polju samem rojenih 39,3 %. Nadaljnjih 28,5 % se je rodilo v drugih naseljih iste občine (bivše občine Maribor-Tezno in občine Ptuj), v ostalih krajih Slovenije je bilo rojenih 28,1 % in v drugih republikah 4,1 %. Za pokrajino, ugodno za kmetijstvo, je delež izven nje rojenih izredno visok, še zlasti v nekaterih neagrarnih krajih, tako v Kidričevem (38,5 %) in na Pragerskem (59 %). Seveda moramo sem prišteti tudi del tistih, ki so rojeni v isti občini, toda v njenih krajih izven polja, pa odšteti tiste, ki so rojeni v občinah, segajočih še na Zgornje Dravsko polje.

Najmanj rojenih v kraju bivanja ali v isti občini je v prvem, obmestno-izgonskem področju. Kar 40,8 % znaša tam delež rojenih v drugih občinah SRS, pa tudi delež rojenih v drugih republikah je precej visok (5,2 %). Gre pač za območja intenzivnega priseljevanja, zlasti v naselja blizu Maribora, kjer prebivalstvo zato najbolj narašča. V prvem naselju tega področja, ki smo ga podrobneje raziskali, v Rogozi, je živelo leta 1964 samo 29,3 % avtohtonega prebivalstva. Tja se je največ (185) ljudi priselilo iz Maribora zaradi cenениh gradbenih parcel. Samo 154 se jih je doselilo iz drugih naselij Zgornjega Dravskega polja, ki so spadala pod občino Tabor. Bližina industrijskega središča je sem pritegnila veliko ljudi. S Pohorja se jih je priselilo 33, iz Haloz 38, iz Slovenskih goric 62 (največ iz naselij južno od Pesnice), iz Hrvatske 25 in iz ostalih krajev Slovenije 44. Sem se je priselilo tudi 51 Ptujčanov, medtem ko je priseljencev z južnega dela polja sorazmerno malo (25). Primer Rogoze v ožjem obmestju Maribora jasno kaže smeri in intenzivnost priseljevanja v bližino večjega urbanega središča. Sem se selijo prav od povsod, kar še stopnjuje nižja cena zemljišča.

Ostala tri naselja prvega področja, ki smo jih kot sonde podrobneje raziskali, izkazujejo manjši delež priseljenega prebivalstva: Slivnica 55,2 %, Ješenca 50,1 % in Požeg 47,1 %. V Slivnici zaradi mokrot-

nosti zemljišča ni na razpolago obsežnejših gradbenih zemljišč. Največ (72) se je v Slivnico priselilo ljudi iz drugih naselij severnega dela polja, kar 40 ljudi pa z bližnjega Pohorja. Iz Slovenskih goric se jih je priselilo 37, iz Maribora pa 18. Priseljenci iz naselij v bližini Maribora ali iz samega mesta so zaposleni v neagrarnih panogah in gradijo zato neprimerno lepše hiše kakor priseljenci iz gospodarsko manj razvitih področij, katerim pomeni preselitev večkrat hkrati prekvalifikacijo. Tudi v Požeg in Ješenco se največ priseljujejo ljudje iz sosednjih naselij (94), v Požeg pa se je največ ljudi priselilo že med vojno in pred njo iz sosednjih naselij (18). Na splošno se v naselja blizu Maribora močneje doseljujejo ljudje iz Slovenskih goric, iz Haloz, s Pohorja in iz Dravinjskih goric, manj pa iz Prekmurja in s Ptujskega polja.

V drugem, obdravskem področju je bilo 1961 leta največ domačinov (47,4 %). Če dodamo k temu še 30,3 % tistih, ki so bili rojeni v isti občini, torej so se priselili samo iz drugega kraja iste občine, največkrat iz sosednjih vasi, je delež rojenih v bolj oddaljenih naseljih tu močno pod povprečjem za vse Zgornje Dravsko polje, komaj 22,3 %. Še večji je v vaseh, ki so odmaknjena od ceste Maribor—Ptuj v notranjost polja (Prepolje 36,4 %, Marjeta 28,1 %, Dobrovce 30,8 % in Skoke 41,3 %). Tam je alohtonega prebivalstva celo več kakor v naseljih ob cesti, neprimerno manj pa je priseljencev iz sosednjih naselij. Podrobneje se to vidi iz podatkov za Starše. Domačinov po rojstvu je bilo tam leta 1964 302 (56,4 %). Priseljencev je bilo največ iz sosednjih naselij iste občine (Tezno) in iz sosednje občine (Ptuj); saj ležijo Starše na meji med obema občinama. Iz ptujski občini pripadajočega dela polja se je priselilo kar 51 ljudi, iz sosednjih Slovenskih goric 22, iz Haloz 16, iz Maribora 12 in iz Dravinjskih goric 11.

Nekoliko manj domačinov po rojstvu izkazuje tretje področje (40 %), izredno visok pa je tam delež rojenih v sosednjih naseljih (38,8 %). Zaradi večje oddaljenosti od Maribora je tu samo 20,4 % prebivalstva, rojenega izven občine. Pa še v tem se kažejo predvsem razmere v Kidričevem, kjer je izven občine rojenega prebivalstva kar 38,9 %. Prav pri Kidričevem najdemo izredno velik odstotek (57,9 %) rojenih v drugih naseljih ptujске občine. Pri drugih naseljih so v ta odstotek zajeti predvsem priseljenci iz sosednjih naselij, torej večinoma z Zgornjega Dravskega polja, v Kidričevem pa je teh le 20,5 %, pač pa jih je iz Ptuja 14 %, iz Haloz prav toliko, iz Slovenskih goric 9 %, iz Maribora 9 %, iz Pomurja 3,9 %, s Ptujskega polja 4 %, večje število iz še bolj oddaljenih pokrajin in 7 % iz drugih republik. Iz tega se vidi, da tu ne gre toliko za področje izseljevanja, kakor preseljevanja nekmečkega prebivalstva bliže železnici.

Podatki za naselji Zg. Jablane in Starošince nam gornje trditve potrjujejo. V Zg. Jablanah je 31 % vseh priseljencev z južnega dela polja, nad 10 ljudi pa se je priselilo samo še iz sosednjih Haloz. Še izrazitejši primer so Starošince, kjer je avtohtonega prebivalstva kar 74,5 % in to v neposredni bližini Kidričevega. Iz drugih naselij Zgor-

njega Dravskega polja se je priselilo v Starošince 39 ljudi, od povsod drugod pa le 18, še največ iz Maribora (5), iz Dravinjskih goric (4) in iz Slovenskih goric (5).

Časovno, prostorno in vzročno ločimo dve obdobji priseljevanja. Dokler se niso razvila industrijska središča, najprej na obrobju polja, pozneje tudi na polju samem, je prevladovalo preseljevanje zaradi porok. Odvisno je bilo od socialnega položaja kmetov, medtem ko so se nekmetje selili v bližino delovnih mest. V tej fazi je bilo preseljevanje enako intenzivno na vsem polju. Že pred drugo svetovno vojno in posebno po njej je postalo preseljevanje iz enega naselja v drugo večje kakor priseljevanje iz bolj oddaljenih naselij vse do takrat, ko je tudi srednje in velike kmete zajela demografska deagrarizacija. Obe vrsti selitev sta šli izključno v smeri industrijskih središč in železnice.

Odseljevanje v razdobju 1953—1963. O odselitvah v tem obdobju imamo podatke za vse Zgornje Dravsko polje. Pokažejo nam določene tendence glede na različno poklicno in starostno strukturo odseljenega prebivalstva.

V tem času se je odselilo iz krajev bivanja 8194 ljudi, ne glede ali so se odselili s polja sploh ali preselili v drugo naselje na polju. Ker so podatki zbrani po krajevnih uradih, ki po ozemeljskem obsegu niso enaki, kvantitativna primerjava seveda ni mogoča. Mogoče pa je primerjati intenzivnost po smereh odselitve.

Na posamezna leta, začenši z letom 1953, pride od celotnega števila odseljencev v tem razdobju takle odstotek: 5 %, 8,3 %, 7,6 %, 6,6 %, 7,9 %, 7,3 %, 7,4 %, 12,6 %, 10,6 %, 12,6 % in 9,5 % leta 1963. Število odseljencev je torej vsako leto naraščalo le leta 1963 se je odtok zopet nekoliko zmanjšal. Temu poprečku za vso pokrajino se še najbolj približujejo krajevni uradi Starše, Miklavž, in Zg. Polskava. Nekoliko večje odseljevanje v začetku obravnavanega desetletja beležijo krajevni uradi Fram, Videm, Cirkovce in Hoče, medtem ko je bilo v zadnjih letih odseljevanje daleč najmočnejše iz krajevnih uradov Hajdina in Rače. Zaradi bližine železnice (Rače) ali zaposlitvenega središča (Hajdina, Kidričevo, Ptuj) se je močnejše odseljevanje začelo tu šele po letu 1963, kar je v tesni zvezi z opuščanjem dvojnega poklica (kmeta-delavca) in ozelenitvijo kot njegovega zunanjšega izraza.

Največ odseljenih se je naselilo v Mariboru (26,9 %), veliko pa tudi v obmestnem delu bivše občine Maribor-Tezno. Samo 12,6 % Polancev se je razselilo v naselja občine Ptuj. Če primerjamo površino obeh občin in delež selitev, stopi močno v ospredje Maribor. Samo 6,5 % vseh odseljenih se je naselilo v Ptuj. Zelo malo se jih je odselilo v Kidričevo (11,2 %), več pa v naselja občine Slovenska Bistrica (6,1 %). V druge kraje Slovenije se je odselilo 23,9 % vseh odseljencev.

Največ odseljenih v Maribor in na severni del Zgornjega Dravskega polja je iz naselij krajevnih uradov Miklavž (44,7 % in 17,9 %¹), Hoče (32,3 % in 17,3 %), Rače (32,9 % in 23,9 %), Fram (21,1 % in

¹ Prva številka pomeni povsod priseljenje v Maribor, druga pa priseljenje na severni del polja.

35,5 %), torej iz naselij bliže Maribora. Iz drugih krajevnih uradov se je več ljudi odselilo v Ptuj ali v ptujsko občino (Videm 26,6 % in 25,4 %), Hajdina (24,7 % in 19,6 %) in Cirkovce (3,2 % in 22,4 %). Iz krajevnega urada Polskava se je velik delež odselil v naselja slovenjebistriške občine (27,2 %). Prevladuje torej preseljevanje v naselja, ki so bliže kraju zaposlitve ali v industrijska središča sama.

Velik je tudi odstotek odseljencev v druge kraje Slovenije, največ v bivšo občino Maribor-Center, od koder hodijo dnevno na delo. Številne so bile odselitve tudi v Ljubljano (183), v Celje (63) in v obmorska mesta (skupno 120).

Pregled odseljencev po poklicni strukturi pokaže majhen delež kmetov (6 % v vsem desetletju). Tudi nekvalificiranih delavcev in agrarnih delavcev ni veliko. Naseljenci so se najprej prekvalificirali v kvalificirane delavce, zato je delež le-teh dokaj visok (16,5 %). V Račah je bil delež odseljenih kvalificiranih delavcev 26,5 %, delež kmetov pa samo 3,1 %. Tudi iz Miklavža, Frama ter iz Hoč se je odselil velik delež kvalificiranih delavcev in uslužbencev, podobno kakor na jugu, zato pa nekoliko manj nekvalificiranih delavcev in veliko manj kmetov. Pri odseljencih iz krajevnega urada Cirkovci je znašal delež nekvalificiranih delavcev 16,5 %, delež kmetov pa kar 20,8 %, iz Starš 23 % in 12,5 % ter iz krajevnega urada Videm 45,5 % in 3,3 %. Pred letom 1953 se je z Zgornjega Dravskega polja odselilo veliko več nekvalificirane delovne sile ter kmetov. Starostna struktura odseljencev je le malo odvisna od kraja odselitve. Za vso pokrajino je takale: 0—16 let 22,4 %, 16—25 let 26,3 %, 26—50 let 38,3 % in starejši 8,5 %.

NASELJA IN NJIHOVA URBANIZACIJA

Agrarna naselja pred urbanizacijo

Zgornje Dravsko polje je področje velikih sklenjenih vasi, katerih nastanek in razvoj sta bila tesno povezana z izrabo zemljišča in ki so šele v zadnjih letih ob jačanju nekmečkih vplivov močno spremenila svojo podobo. Povezava nastanka naselij z izrabo zemljišča lepo kaže položaj naselij nad prvo pleistocensko teraso Drave, pod Pohorjem vzdolž vse izgonske pokrajine, na severnem robu mokrotnih Čretov in na najbolj vzpetem osrednjem delu polja. Na samo razmestitev vasi so neposredno vplivali tudi talni pogoji, dalje vodne razmere ter nemalo poti, predvsem trase nekdanjih rimskih cest.

Sklenjen pas največjih vasi na Zgornjem Dravskem polju se vleče od Miklavža na severu do Vidma na jugu. Važna vloga prometa pri nastajanju najstarejših med njimi se pokaže ob dejstvu, da so že Rimljani imeli pri Staršah svoj tabor (39); tudi v okolici Ptuja na Hajdini so znani ostanki naselitve iz rimske dobe. Naselja na robu dravske te-

Sl. 8. Tudi Lovrenc ima posamezne dele pravilne zazidave s čelno stranjo domov proti poti. Mnogo je brajd

rase ločijo polje na zahodu od logov ob reki (5, 299). Zato največkrat niso ob današnji glavni cesti, temveč so pomaknjena na rob terase.

Drugi pas kmečkih naselij je pod Pohorjem od Radvanja na severu do obeh Polskav na jugu. Nekako od Slivnice proti jugu se razdeli na dva dela. Vsa naselja so tukaj vezana na izgone. Fram in Zg. Polskava sta nastala ob izstopu izgonov s Pohorja, Slivnica, Bohova, Orehova vas, Hotinja vas, Ješenca in Sp. Polskava na njihovem srednjem toku, Rače, Brezula, Podova in obe Gorici pa na skrajnem vzhodnem robu izgonske pokrajine.

Tako kažejo vse te vasi prevladujoči vpliv vodnega toka (5, 305). Ležijo ob potokih, katere spremlja pot, na obe strani pa so postavljene hiše. Za hišami so travniki, medtem ko so njive od naselja najbolj oddaljene, na vzpetem ilovnatem ali celo prodnem delu polja.

Vrsta naselij ob meji ilovnatega in prodnega zemljišča se nadaljuje proti jugu in jugovzhodu do Lancove vasi. Na severu so vasi starejše, nastale na za njive zelo primernem prodnem zemljišču. Tudi te vasi vse do Sp. Jablan se na jugu opirajo na izgone. Baš pravi, da je bila Hotinja vas vse do prve polovice 19. stoletja brez rednega vodnega toka, zato so vodo kupili od slivniške gospode iz Radizelskega potoka. Tudi v Ješenco so napeljali vodo takrat, ko so nastale ob železniški progi prve hiše v smeri proti račkememu kolodvoru (12, 330).

Vasi na severnem robu Čretov so mlajša kolonizacijska naselja, nastala ob meji dveh pokrajinskih enot, kar jim je izboljšalo pogoje za večstransko izkoriščanje zemlje (6, 10). Vsa so bila prvotno obcestnega tipa s hišami ob severni strani ceste, hiše na južni strani so povečini mlajše. Domovi so pravilno razporejeni s čelno stranjo proti cesti (razen pri Lovrencu in Apačah). Hiše so na severni strani večje, število oken že na zunaj kaže velikost posesti (2 okni mali kmet, več oken gruntar). Na južni strani ceste stojijo hiše manj pravilno, nemalekkrat tudi s podolžno stranjo proti poti. Nastale so z delitvijo kmetij.

V notranjost Čretov sta se spustili samo razloženi naselji Sp. Leskovec in Stari Log ter v novejšem času nekmečko naselje Pragersko.

Tretji pas naselij v osredju Zgornjega Dravskega polja, se vleče od Rogoze na severu preko Marjete do Dražencev na jugovzhodu. Nastala so v gozdnih krčevinah; v njihovi razvrstitvi ni opaziti takšnega reda kakor pri drugih, vendar se jih večina drži ježe najvišje dravske terase (5, 299). Po nastanku so mlajša in se po virih omenjajo najkasneje — Marjeta 1567 (3, 121) ,Skoke in Dobrovce pa še kasneje, prav tako Brunšvik.

Večina vasi na Zgornjem Dravskem polju stoji ob cesti, oziroma ob glavni vaški ulici, njihova zazidanost na eni ali obeh straneh ceste pa je bila odvisna od naravnih pogojev in od odnosa kmečkih gospodarstev do pripadajočega zemljišča. Dvostranske obcestne vasi nad najnižjo teraso so povsod, kjer je že prvotno zasnovano naselje bilo na obeh

Sl. 9. Mihovce na jugu pokrajine so značilna obcestna (ulična) vas s pravilneje pozidano starejšo, severno stranjo in mlajšo zazidavo na južni strani poti

vas, Hajdoše in Skorba z večjimi kmetijami na zahodni strani poti, od koder imajo skozi ograde prosto pot na svoje zemljišče, ki se začneja z »za vrti«. Ob ježi teras stoje hiše kočarjev, nekmetov in mlini. Ker straneh poti. Tako postavljena naselja so Starše, Zlatoličje, Slovenja so na robu naselja prodajali zemljo nekmetom za gradbene parcele, se marsikje (Pobrežje) iz kmečkega jedra nadaljuje na severu kočarski nekmečki del naselja, ki ga spoznamo na prvi pogled. Tudi v večini ostalih vasi se naselje na enem od svojih koncev nadaljuje s kasnejšimi kmetijami in kočarji.

Tudi naselja na prodnem delu polja so obcestnega (uličnega) tipa s prvotno zazidavo na obeh straneh. V kolikor stoji naselje ob terasi kot Marjeta in Prepolje, je vrsta domačij na ježi, druga pa pod njo. Na severu imamo Rogozo z domovi, postavljenimi okoli osrednjega vaškega prostora, in z novejšimi hišami ob poteh, ki vodijo iz vasi.

Posebno lep primer dvovrstne obcestne ulične vasi v tem delu polja so Starošince. Istočasno zazidavo na obeh straneh poti nam potrjuje razdelitev zemljišča na proge; gre za izjemo, ker se na takšno razdelitev zemljišča vežejo običajno enostranske vrstne vasi (40, 154). Vas leži sredi obdelovalnega zemljišča, njen manjši del pa nastaja na vzhodnem koncu, ki ni razdeljen na proge.

Na vsem Zgornjem Dravskem polju je opazna težnja po ohranitvi sklenjenega zemljišča. Zato so nastajale hiše na robu vasi, pa čeprav kot posledica delitve kmetij. Najmlajša naselja na prodnem delu polja so Skoke, Dobrovce, Dravski dvor, Brunšvik in Kungota. Prvi dve sta

Sl. 10. Koča v Barislovcih, eden maloštevilnih primerov na Zgornjem Dravskem polju; več jih je na sosednjem Ptujskem polju

nastali z naselitvijo Uskokov, Dravski dvor pa je bil vse do prve agrarne reforme samo pristava slivniške gospode (3, II. 120). Po agrarni reformi se je v Dravskem dvoru število hiš povečalo od 1 na 22, v njih stanujejo nekmetje z delovnim mestom v Mariboru. Kungota je po mnenju Levca nastala iz ene same kmetije (3, II. 130), saj je imela še leta 1825 in kasneje zemljišče razdeljeno na bloke.

V izgonski pokrajini so vasi gručaste. Le ponekod na jugu (Brezula in Podova) prevladuje obcestni tip, v Račah se oba mešata, v Razvanju, Slivnici, Orehovi vasi, Hotinji vasi, obeh Polskavah, Ješenci, Požegu, pa so kmečki domovi postavljeni v odvisnosti od vodnega toka. Najmlajše naselje je Požeg, ki je nastal kot gozdna vas in je leta 1953 obsegal vsega 10 kmetij (42).

Vsa kmečka naselja na Zgornjem Dravskem polju so sestavljena nekako iz treh delov, po letu 1900 pa se jim je pridružil še četrti del. V enovrstnih obcestnih (uličnih) vaseh je nastajal predel malih kmetov in kočarjev na drugi strani ceste, drugod pa na enem od koncev vasi.

Tem so se kasneje skoraj povsod pridružile kočice dninarjev in drugih nekmečkih elementov. V Šikolah, kjer se je kočarski del posebno močno izoblikoval, je že sredi 19. stoletja dobil svoje ime »Vorstat«.

Povsem na novo so nastali deli naselij po zgraditvi železnice ter po razmahu industrije v Mariboru; nastali so najčešče ob železnici. Po letu 1950 nastajajo v velikih vaseh na srednjem delu polja povsem nove nekmečke četrti na občinskem zemljišču, v Marjeti od leta 1955 naprej, dalje v Gerečji vasi, Dražencih in v vseh naseljih blizu Maribora. Že po fiziognomiji se te hiše razlikujejo od hiš odseljenih kmečkih otrok.

Razen pod Pohorjem prevladujeta na vsem polju dva tipa domov in sicer dom na vogel in stegnjeni dom. Dom na vogel s čelno stranjo proti ulici je daleč najbolj razširjena oblika. Ob poti stoječi del poslopja je stanovanjski; nadaljuje se v hlev in druga gospodarska poslopja, medtem ko je prečni del samo lesena lopa, ki služi za spravljanje vozov in kmečkega orodja. Lopa je postavljena prečno zaradi lažjega dostopa z vozovi skozi prednja vrata na glavno vaško pot in skozi ograde na vaško polje. Položaj kmečkih domov in posameznih gospodarskih poslopij je prilagojen najbolj smotrnemu dostopu na pripadajoče zemljišče. Poleg svinjskega hleva (štalinke) in koruznjaka najdemo ponekod (v Staršah in na jugu) tudi stegnjeni kozolec.

Domačije kmetov v izgonski pokrajini zaradi razgibanosti površja niso tako pravilne, pri čemer je stanovanjsko poslopje največkrat ločeno od gospodarskih. Kjer je dom postavljen s prečno stranjo na pot, je ta mnogo bolj izrazita in se ponekod javlja tudi dom v ključu. Močno drugačne so seveda povsod domačije kočarjev, malih kmetov in nekmetov.

Učinki deagrarnizacije in urbanizacije v agrarnih naseljih

Rast naselij, spremembe v njihovi gospodarski strukturi ter stopnjo deagrarnizacije in urbanizacije nam lahko do neke mere osvetli pregled rasti števila hiš.

Rast naselij. Neposredno nam rast naselij kaže rast števila hiš. Na vsem Zgornjem Dravskem polju se je število hiš od leta 1869 do 1961 skoraj podvojilo, saj je znašal indeks rasti 194, absolutno pa je narastlo število hiš od 3212 na 6240. Močnejši porast je zabeležen od leta 1900 naprej. Od tega leta do 1910 je znašala rast 8,7 %, od leta 1910 do leta 1931 10,9 %, do leta 1948 10,2 %, od tega leta pa do leta 1953 8,2 % in do leta 1961 14,2 %.

Pregled po naseljih kaže visok porast števila hiš predvsem tam, kjer je bilo prvotno naselje majhno. Tako imata daleč najvišji indeks povečanja števila hiš od leta 1869 do leta 1961 Kidričevo in Dravski dvor. Indeks nad 500 kažejo v tem obdobju še Hotinja vas, Kungota in Rogoza. Le nekoliko manjšo rast zabeležimo v naseljih Dogoše, Brunšvik, Miklavž, Njiverce, Pragersko, Skoke in Sp. Hoče, pri katerih znaša indeks nad 300. Vse to so naselja blizu Maribora ali železnice in se jih je urbanizacija močneje dotaknila. Sem bi lahko šteli še naselja z nekoliko manjšim porastom hiš, vendar z večjo stopnjo urbanizacije; Zg. in Sp. Breg ter Hajdino.

Tudi večja naselja z indeksom rasti hiš nad 150 moremo prištevati k razvijajočim se naseljem, medtem ko so manjša naselja s tolikšnim indeksom pravzaprav v zastoju. Od večjih naselij spadajo sem Apače, Brezula, Cirkovce, Dobrovce, Gerečja vas, Hajdoše, Marjeta, Orehova vas, Podova, Rače (tukaj je absolutna rast izredno visoka), Razvanje, Rošnja, Slovenja vas, Slivnica, Sp. Polskava, Starše, Strgojnca, Videm, Zlatoliče in Zrkovce.

Na severnem delu Zgornjega Dravskega polja se je področje z občutnejšo rastjo števila hiš raztegnilo na razdaljo do pol ure od Maribora, podaljšano ob železnici in ob cesti Maribor—Ptuj, torej na območje. V okolici Ptuja je pas teh naselij izredno ozek, saj opazimo močnejšo rast hiš samo na Sp. Hajdini in obeh Bregih. Razen teh spadajo sem še naselja, ki imajo vlogo lokalnih središč (Cirkovce, Videm) in naselja mlajšega nastanka z neugodno posestno strukturo (Brunšvik, Kungota).

Stopnja deagrarnizacije in urbanizacije agrarnih naselij. S pregledom rasti hiš smo se dotaknili tudi problema urbanizacije oziroma deagrarnizacije prvotnih kmečkih naselij. Čim bliže so ta naselja urbanim središčem, tem bolj se v njih spreminja število hiš in prebivalstva ter še močnejša struktura prebivalstva, struktura, usmerjenost in donosnost gospodarstva, z vsem tem pa tudi, čeravno navadno nekoliko pozneje, zunanji videz hiš in naselij.

O stopnji urbanizacije agrarnih naselij in njeni odvisnosti od urbane središča je že tudi pri nas marsikaj napisanega. S tem problemom se je ukvarjal Vrišer (48, 71 in 49, 184—185), ki je določal vplivna ob-

močja po kriterijih deleža kmečkega prebivalstva, rasti prebivalstva, doseljevanja, števila zaposlenih v mestu in gostote prebivalstva. Ker je po teh kriterijih obravnaval gospodarsko povsem homogena področja, kjer kmetijstvo še zdaleka ni pomenilo toliko kakor na Zgornjem Dravskem polju, je z njimi lahko uspešno opredelil stopnjo urbaniziranosti agrarnih naselij. Tudi Macura se je poskusil v klasifikaciji naselij, vendar zaradi močnih statističnih nagibov samo z dvema kriterijema, z velikostjo naselij in z ekonomsko strukturo prebivalstva (50, 374). Da je to za geografski prikaz stopnje razvoja naselja premalo, je jasno, saj prav pri sedanji pospešeni urbanizaciji ne moremo razlikovati samo dveh, treh stopenj deagrarnizacije in urbanizacije naselij, temveč cel niz prehodnih stopenj in oblik, tembolj ker ne gre samo za populacijsko, temveč tudi za gospodarsko in fiziognomično urbanizacijo (51, 118). Prav te tri poteze pa na Zgornjem Dravskem polju niso odvisne samo od oddaljenosti kraja od urbanega središča, temveč tudi od posestne strukture. Kjer je ta ugodna, je kljub bližini mesta urbanizacija slabša, še posebej v fiziognomskem pogledu. Zato moramo za klasifikacijo naselij pritegniti še Klemenčičevo opredelitev, ki upošteva te in druge dodatne dejavnike (51, 123).

Na Zgornjem Dravskem polju je vse do 1960. leta prevladovala deagrarnizacija in urbanizacija prebivalstva; v fiziognomiji naselij se je kazala samo na severnem delu polja in v naseljih z neugodno posestno strukturo. Po tem letu se proces z vsemi svojimi potezami širi več ali manj po vsem polju. Prebivalstvo hitro narašča v Mariboru najbližjih naseljih, kamor se močno doseljuje, hkrati pa se tam najmočnejše preslaja tudi staro domače prebivalstvo. Z zaposlitvijo otrok malih, srednjih in velikih kmetov se spreminja tudi gospodarska struktura naselij. Ker so se prvi zaposlili kočarji, so se ti gospodarsko izenačili z malimi kmeti, v primeru pridobitve kvalifikacije pa celo s srednjimi kmeti. Doma prebivajoči sinovi srednjih in velikih kmetov; ki so se zaposlili izven kmetijstva, prinašajo dodatne dohodke in s tem krepijo gospodarski položaj kmetij. Narobe je tam, kjer vsi otroci zapustijo domačijo. Kopičenje nekmečkega prebivalstva v naseljih blizu urbanih središč nudi pogoje za intenzivno kmetijstvo za domači trg, ki pa zaradi izredno hitre urbanizacije ni zavzelo večjega obsega. Bolj so to izkoristili posestniki z ugodno posestno strukturo in z dobro povezavo z Mariborom.

Za populacijskimi in gospodarskimi spremembami sledijo spremembe v fiziognomiji. Po eni strani hitro rastejo nekmečke hiše, po drugi pa se preoblikujejo kmečke hiše ter spreminjajo funkcije gospodarskih poslopij. Kjer živijo v kmečki hiši še vsaj srednje stari ljudje, se okna na stanovanjskem poslopju večajo, spreminja pa se zlasti notranja ureditev hiše tako, da se povsem približuje nekmečki hiši.

Vplivi deagrarnizacije in urbanizacije se kažejo tudi v izrabi zemljišča, ki je ob močnejši urbanizaciji veliko slabše obdelano; njive se spreminjajo v travnike in manjša se interes za intenzivno izkoriščanje pašnikov in travnikov. Samo tam, kjer se kmetijstvo specializira in

komercializira, to je predvsem na vzhodnem delu polja, ostanejo njive intenzivno obdelane z intenzivnimi kulturami, zaradi racionalizacije in pomanjkanja delovne sile pa opuščajo za obdelovanje slabše površine.

Na Zgornje Dravsko polje se širijo vplivi urbanizacije daleč najmočnejše iz Maribora, v veliko manjši meri iz Ptuja in Kidričevega. Tudi naselja z ugodno posestno strukturo na severu, ki so ostala zelo dolgo močno agrarna, so zadnji čas zapadla urbanizaciji. Ta se skoraj povsod kaže v nastajanju velikega števila nekmečkih hiš, zlasti v Dogošah, Miklavžu, Rogozi, Sp. Hočah, Hotinji vasi, Sp. Hajdini in v naseljih izgonske pokrajine, kjer je šel proces deagrarnizacije najhitreje tudi zaradi manj ugodnih naravnih pogojev za kmetijstvo.

Na osnovi analize zgoraj navedenih vzrokov in učinkov urbanizacije se nam oblikujejo na Zgornjem Dravskem polju tile tipi naselij po stopnji deagrarnizacije in urbanizacije:

- a) polurbanizirana agrarna naselja,
- b) polagrarna naselja,
- c) agrarna naselja, 1. z močnimi znaki deagrarnizacije,
2. z začetnimi znaki deagrarnizacije.

Pri vseh prvotno agrarnih naseljih Zgornjega Dravskega polja tvori jedro še vedno močan kmečki element. Zato tu sploh še ni tipa »urbaniziranega agrarnega naselja« iz Klemenčičeve sheme (51, 123).

Sl. 11. V Miklavžu pri Mariboru se je razvilo že povsem urbano naselje z urbanim načinom izrabe zemlje

Sl. 12. Miklavž pri Mariboru je samo 6 km od mesta in zato zelo privlačen za gradnjo. Gradijo predvsem priseljenci iz bolj oddaljenih naselij, zdaj zaposleni v Mariboru

Polurbanizirana agrarna naselja bi bila naselja z manj kakor 20 % kmečkega prebivalstva, rast prebivalstva bi znašala v obdobju 1931. do 1961. leta nad 50 %, delež izven naselja rojenega prebivalstva nad 60 % in izven naselja zaposlenih več kakor 70 %. Ker pa za pravilno uvrstitev pritegnemo poleg populacijskih potez tudi gospodarske in fiziognomične, vključimo v ta tip tudi nekatera naselja, ki ne ustrezajo prav vsem zgoraj postavljenim kriterijem. Tako je na primer znašala rast prebivalstva v Slivnici v obdobju 1931—61 samo 22 %, pa tudi delež izven naselja zaposlenih je leta 1961 znašal samo 64,3 %, vendar se tukaj v izrabi tal in fiziognomiji kažejo znaki izredno močne deagrarnizacije, v zadnjih letih nastajajoče nove hiše urbanega tipa pa kažejo že na začetek prave urbanizacije. Zato kaže naselje opredeliti kot polurbanizirano-agrarno.

K tej skupini naselij bi šteli Razvanje, Dogoše, Miklavž, Dravski dvor, Hotinja vas, Rogozo, Slivnico, Sp. Hoče, Rače in Breg (Zg. in Sp. Breg skupaj; sam Sp. Breg je že urbano naselje kot del mesta Ptuja, kjer je v obratih v kraju samem zaposlenega kar 88,2 % aktivnega prebivalstva). Sp. Hoče, Razvanje, Miklavž, Dogoše so že v obmestju Maribora, prav tako pa tudi druga našeta naselja, oddaljena od Maribora manj kakor pol ure (51, 123). Sp. Hoče in Rače sta novi industrijski središči, ki sta se razvila iz agrarnih naselij šele po vojni. Razen bližine velikega urbanega središča je na razvoj teh naselij vplivala še bližina železnice (Hotinja vas, Rače) ter ceste in železnice (Slivnica).

Preseljanje prebivalstva in doseljevanje iz bolj oddaljenih naselij, v nemali meri pa že tudi razseljevanje iz Maribora (Rogoza), je povzročilo nastanek novih obrobni delov naselij. Nekmečke hiše gradijo ob velikih cestah (Rogoza, Miklavž, Slivnica) in v smeri proti železniški postaji (Rače, Hotinja vas, Slivnica). Tako postajajo ti kraji nekakšna satelitska naselja Maribora, nekateri, npr. Sp. Hoče in Rače, pa že majhni industrijski centri ali agrarnoupravni mikrocentri (51, 117). Zadnje velja za Rače.

Urbanistični program Maribora predvideva nadaljnji porast števila prebivalstva v Hočah do 4200, Rače pa naj bi se razvile v agrarno in preskrbovalno središče z do 3000 prebivalci (28, 33). Nadaljnjo rast prebivalstva predvideva urbanistični načrt še za naselji Slivnica in Hotinja vas, predvidevati pa bi jo moral tudi za Dogoše, Miklavž in Rogozo.

Polagrarna naselja bi bila tista, v katerih znaša delež kmečkega prebivalstva med 20 in 50 %, rast prebivalstva je zaradi oddaljenosti od mesta različna, izven naselja je rojenega do 60 % prebivalstva in v druge kraje hodi na delo do 40 % prebivalstva.

V to skupino spadajo Bohova, Fram, Ješenca, Morje, Orehova vas, Zg. Hoče, Zrkovci in Sp. Hajdina. Razen zadnje so vsa ta naselja na severozahodnem delu polja. V njih se uveljavlja urbanizacija v populaciji, gospodarstvu in fiziognomiji naselij. Povzročila jo je največkrat bližina ceste in železnice, samo pri Bohovi, Zrkovcih in Zg. Hočah neposredno bližina Maribora.

Sl. 13. Agrarno-upravni submikrocenter Lovrenc s poudarjenimi nekmečkimi elementi v središču naselja, izjemnimi za ta del Zgornjega Dravskega polja

Sl. 14. Prepolje, značilen tip kmetije z 8—10 ha zemlje. Levo tipičen koruznjak

Rast prebivalstva je v teh naseljih dokaj različna, kajti v mnoga od njih se prebivalstvo ne doseljuje, temveč gre predvsem za prekvalifikacijo domačega prebivalstva, ki pa ostaja v domačem kraju, kjer si gradi hiše; to povzroča fiziognomske spremembe, preseljitev pa se kaže tudi v izrabi zemlje.

Najmanj zanesljiv od vseh štirih kriterijev je kriterij števila rojenih izven naselja. Saj jih velik delež najdemo tudi v popolnoma kmečkih naseljih, kjer ljudje po porokah prehajajo iz vasi v vas. To pa nima nikakega opravka s pospešeno deagrarnizacijo in urbanizacijo.

Agrarna naselja z močnimi znaki deagrarnizacije so tista, v katerih je delež kmečkega prebivalstva med 30 in 40 %, rast prebivalstva je dokaj različna, izven naselja je rojenih do 40 % in v druge kraje hodi na delo do 40 % aktivnega prebivalstva. Potrebno je poudariti, da bi morali sem, če že ne med polagrarna naselja, šteti tudi nekatera lokalna središča na južnem delu polja in sicer Lovrenc, Cirkovce, Videm in morda še Apače. Vendar je v teh naseljih delež kmečkega prebivalstva še tolikšen, da jim prav populacijska struktura daje značaj kmečkih naselij z začetnimi znaki urbanizacije. Tudi njihova fiziognomija je še močno agrarna, čeprav imajo vsa tri nekakšno nekmečko središče s šolo, farno cerkvijo, krajevnim uradom in upravnimi

prostori kmetijskih obratov. Agrarni značaj teh naselij podčrtuje njihovo gospodarstvo, ki je v znamenju velikih kmetij.

Razen omenjenih štirih naselij spadajo sem še Dobrovce, Brezula, Brunšvik, Marjeta, Podova, Rošnja, Skoke, Sp. Gorica, Njiverce, Sela in Sp. Polskava. To so naselja v bližini Maribora in železnice, pri Njivercah pa je tako močno deagrarizacijo, oziroma priseljevanje prebivalstva povzročilo bližnje Kidričevo. Deagrarizacija se v teh naseljih kaže predvsem v populacijskih spremembah, zlasti v spremembi poklicne strukture in v dnevnem odtoku delovne sile, največ v Maribor. Zaradi bližine železnice je izseljevanje iz teh naselij manjše, saj ostajajo oni, ki se zaposlijo izven naselja, doma. Poudariti pa velja, da so to večinoma naselja s slabšimi talnimi pogoji, kjer kmet ni gospodarsko tako močan, kakor v naseljih na robu prodnega dela polja, če pri teh izvezemo naselja v izgonski pokrajini.

Agrarna naselja z začetnimi znaki deagrarizacije so vsa naselja na južnem delu polja od Pragerskega na zahodu do Ptuja na vzhodu ter zlasti daleč na severu ob cesti Maribor—Ptuj. V to skupino štejemo naselja, ki so zaostala v deagrarizaciji iz dveh razlogov. Prvi je oddaljenost od urbanih središč, drugi pa so ugodne posestne razmere; to velja posebno za naselja nad najnižjo dravsko teraso, ki so zato svoje kmetijstvo močno usmerila v živinorejo.

V teh naseljih se opažajo učinki deagrarizacije samo v prebivalstvu in v intenzivnosti obdelovanja zemlje, zelo malo pa še v zunanjem

Sl. 15. Tudi Zgornja Hajdina pri Ptuju se naglo urbanizira. Tudi tu se naseljujejo priseljenci, vendar so zgradbe po svojem tipu in standardu bistveno različne od zgradb v Miklavžu pri Mariboru

videzu. Več nekmečkih hiš je v naseljih blizu Kidričevega (Starošinci, Gerečja vas, Apače), vendar stoje na slabšem svetu izven strnjenege vaškega obdelovalnega zemljišča.

Zanimivo je, kako majhni so v primerjavi z učinki Maribora učinki Ptuja in Kidričevega na agrarno pokrajino. Ti dve urbani središči sta razvili svojo industrijo pač šele v zadnjih letih, Kidričevo pa je sploh na novo nastalo. Velik delež kmečkega prebivalstva na južnem delu polja se je ohranil predvsem zaradi odseljevanja prekvalificiranega prebivalstva v vse tri urbane centre, ali v njihovo bližino. Deagrari-zacija je ta naselja sicer tudi že načela, toda na drug, na zunaj še bolj skrit način.

POSKUS DOLOČITVE GRAVITACIJSKIH OBMOČIJ MARIBORA, PTUJA IN MANJŠIH SREDIŠČ NA ZGORNJEM DRAVSKEM POLJU

Določanje gravitacijskih območij urbanih središč je nedvomno ena najmanj hvaležnih nalog. Ne morda zato, ker je lahko pri takšnem delu kriterijev izredno veliko, podatkov zanje pa skoraj ni, temveč zaradi prepletanja in različne intenzivnosti posameznih gravitacijskih območij nižje stopnje znotraj gravitacijskega območja glavnega središča, v našem primeru Maribora.

Osnovna merila pri tem določevanju so: območje, iz katerega prihajajo prebivalci občasno kupovat v mesto ali se poslužujejo tamkajšnjih obrtniških, kulturnih in zdravstvenih storitev; upravna razdelitev, organizacija šolskih in zdravstvenih okolišev, odkupnih okolišev pri kmetijskih zadrugah ter dnevni dotok delovne sile (49, 181). K njim pa bi morali prišteti še stopnjo razvoja kmetijske pokrajine z ozirom na oddaljenost od ustreznega središča. Razen tega bi kazalo upoštevati še dobavljanje blaga na trg; čeprav le-to koleba s konjunkturo, vendarle pokaže prav dobro razvojno stopnjo in funkcijo urbanega središča glede na druga manjša središča.

Vse te pokazalce je treba enako vrednotiti. Če bi dali na primer prednost dnevni dotoku delovne sile, bi imelo Kidričevo obsežnejše gravitacijsko območje kot Ptuj, čeprav govore vsi drugi pokazalci v prid Ptuju. Razen tega so dostopni samo podatki za dnevni dotok industrijske delovne sile in to le v podjetja z nad 200 zaposlenimi za leti 1951 in 1961. Zato so vsekakor nezadostni predvsem za Maribor, kjer je zelo veliko zaposlenih tudi v drugih dejavnostih.

Na Zgornjem Dravskem polju se prepletajo gravitacijski vplivi Maribora, Ptuja, Slovenske Bistrice, Kidričevega ter v mnogo manjši meri Hoč, Pragerskega, Rač, Cirkovec, Lovrenca, Vidma in Zg. Polskave. Čeprav je vse polje pod mezoregionalnim vplivom Maribora (50, 119), se oblikujejo znotraj njega posamezna večja ali manjša gravitacijska območja, značaj in intenzivnost gravitacije pa sta odvisna od gospodarskega pomena in usmerjenosti centra. Po Klemenčičevi kla-

sifikaciji (51, 117) bi imeli na Zgornjem Dravskem polju dva industrijsko upravna mikrocentra, Hoče in Pragersko, agrarnoupravni mikrocenter Rače, agrarno upravne submikrocentre Cirkovce, Lovrenc, Videm, Zg. Polskava in industrijski mikrocenter Kidričevo.

Hoče in Pragersko, delno tudi Rače, so kraji z manjšo industrijo, ki zaposluje tudi prebivalstvo okolnih naselij. Ker je število delovnih mest dokaj majhno, je število ljudi, ki delajo v njih, bodisi da so tu doma ali da prihajajo na delo iz sosednjih naselij, manjše kakor število tistih, ki hodijo iz njih na delo v Maribor. Industrializacija teh krajev je še pospešila deagrarizacijo in s tem sprostitev zemlje za gradnjo nekmečkih hiš. Urbanizirajo se največ na račun Maribora. Pragersko je edino naselje na Zgornjem Dravskem polju, kjer najdemo ob železniški postaji nekaj storitvenih obratov (trgovine, gostinske obrate, mesarije, obrtnike). Rače so si poleg nekaj industrije pridobile položaj agrarnega središča s sedežem zadruga, sedežem EE Agrokombinata Maribor in z osemletko, kar je vse ustvarilo v središču naselja urbani videz.

Manjši upravno agrarni submikrocentri Cirkovce, Lovrenc, Videm in Zg. Polskava so le krajevna središča za kmečko okolico. V njih je odkupna postaja, šola in nekaj storitvenih obratov. Urbanistični načrt občine Ptuj predvideva nadaljnji razvoj samo za Cirkovce, ki naj bi postale nekaj »center subcentra« s povečanjem števila prebivalstva na 800 in z vplivnim območjem, zajemajočim 2000 ljudi.

Posebnost je na južnem delu polja novonastalo industrijsko središče Kidričevo. Dnevni dotok delovne, v celoti industrijske sile v ta kraj je iz vseh okolnih naselij večji kakor v katerikoli industrijsko podjetje drugih središč. Čeprav je v naselju več storitvenih obratov in sedež EE Agrokombinata Ptuj ter osemletna osnovna šola (obiskujejo jo šolarji iz več okolnih naselij, je njegova gravitacijska privlačnost neznatna. Naselje leži odročno, okolne vasi pa po tradiciji teže na Ptuj. Tudi urbanistični načrt občine Ptuj Kidričevega ne predvideva za naselje s centralnimi funkcijami in ne računa z njegovim nadaljnjim širjenjem.

Vsa navedena mikrogravitacijska območja pa na višji stopnji gravitacijske dinamike veže med seboj mezoregionalni vpliv Maribora ter šibkejši submezoregionalni vpliv Ptuja in Slovenske Bistrice. Razmerje med mikrogravitacijo in gravitacijo višje stopnje pa ni odvisno samo od prometne povezave s tem ali onim, močnejšim ali šibkejšim urbanim središčem, pa tudi ne samo od sprememb v prevoznih sredstvih, temveč včasih celo še bolj od stopnje družbenogospodarskega razvoja prvotno agrarnih naselij. Čim bolj je namreč podeželsko prebivalstvo še kmečko, tem bolj je še navezano na najbližje, tudi manjše urbano središče, ki lahko zadovolji vsem njegovim potrebam. Če pa se tudi po bolj oddaljenih naseljih preusmeri v nekmečko zaposlitev ali se v svoji novi zaposlitvi celo kvalificira, prične močnejše siliti v Maribor, ki mu nudi boljše storitve, večjo izbiro izdelkov in kmečkemu

prebivalstvu ugodnejši trg za njegovo vedno bolj komercializirano in specializirano proizvodnjo.

Ob taki presoji lahko uvrstimo v ožje vplivno območje Maribora severni del pokrajine do mariborske občinske meje (28, 36). Tako se vplivi Maribora in Ptujja prično v glavnem prepletati ob njuni medsebojni občinski meji. Toda samo v glavnem. Zakaj ne glede na to, da spada že sam Ptuj v mezogravitacijsko območje Maribora, se — če vpoštevamo tudi faktor stopnje družbenogospodarskega razvoja — meja nekaj močnejše gravitacije k Ptujju pomakne od občinske meje še nekoliko bolj na jug in na vzhod, do Hajdoš, Gerečje vasi. Njiverc, Starošinec in Cirkovec, pri čemer narekuje tamkajšnjo mejo bolj oddaljenost od Maribora kakor navezanost na Ptuj.

Vplivi Maribora in Slovenske Bistrice pa se začno prepletati v mikrogravitaciji že nekoliko severneje od njune medsebojne občinske meje, čeprav z močno prevlado Maribora. Saj sega gravitacijsko območje Slovenske Bistrice močnejše na Zgornje Dravsko polje samo v Zgornji Polskavi, v vseh drugih naseljih njene občine (Spodnja Polskava, Sele, Pragersko) pa tako prevladuje vpliv Maribora, da jih lahko brez pridržkov uvrstimo v njegovo ožje gravitacijsko območje. V njegovo širše, mezogravitacijsko pa tako spada, prav tako ali še bolj kakor Ptuj, tudi sama Slovenska Bistrica.

ZAKLJUČNE MISLI

Na Zgornjem Dravskem polju se je človek že zelo zgodaj naselil in izkoriščal sušni prodni del polja za njive ter mokrotni del za pridelovanje krme. Pri tem je poleg tehnike obdelovanja in sistema kmetijskega gospodarjenja pomenila odločilen pogoj voda, od katere je bil odvisen pridelek. Že v prejšnjem stoletju najdemo na mokrotnih zahodnih in južnih delih polja kaj slabo razvito živinorejo, oziroma izkoriščanje pašnikov in travnikov. Mokrotnost je bila tukaj prevelika, ureditev vodnega režima pa odvisna od celotnega vodnega omrežja na zahodnem in južnem delu polja. Zato so zelo slabo izkoriščene mokrotne površine raje večkrat zorali in tam posejali srakonogo, ki je služila izključno za krmo. Drugače so izkoriščali prodni del polja. Na najbolj vzpetem delu, kjer je sušnost največja, oziroma plast prsti daleč najtanjša, so bile velike površine pašnikov (gmajn). Okrog Pragerskega in v Strgojnci so mokrotne površine meliorirali in jih spremenili v njive. Na najbolj vzpetem sušnem zemljišču severovzhodno od Kidričevega pa so velike pašne površine.

Spreminjanje kulturnih kategorij v prejšnjih stoletjih je bilo pogojeno izključno s potrebami kmetov in odvisno od njihovih tehničnih sredstev. Po vsem Zgornjem Dravskem polju najdemo še danes vidne ostanke ogonov, ki pričajo, da je bilo poljedelstvo nekoč bolj v ospredju kakor danes. Takrat je živina služila v glavnem za delo, medtem ko

se je kmetijstvo koncem 19. in v 20. stoletju že preusmerjalo v poljedelsko živinorejsko smer.

Bistvene spremembe je v gospodarstvo in v družbeno strukturo Zgornjega Dravskega polja prinesel razmah industrije, zlasti tiste v Mariboru, pa tudi v Ptuj, Kidričevem, Slovenski Bistrici in drugih manjših središčih (Pragersko, Hoče, Rače). Pokrajino je s tem zajel močan val deagrarizacije in obmestne urbanizacije. Stopnja njegovih učinkov je odvisna predvsem od oddaljenosti od Maribora, močno pa tudi od posestne strukture. Na njeni osnovi lahko to nekoč popolnoma kmetijsko pokrajino razdelimo na več pasov ali področij, ki se ne ujemajo z naravnimi področji, temveč zrcalijo predvsem oddaljenost od Maribora ter njegovih deagrarizacijskih in urbanizacijskih vplivov.

V razpravi smo na ta način opredelili tri področja:

1. P r v o obsega sever in severozahod Zgornjega Dravskega polja, se pravi neposredno obmestje Maribora ter v njegovem južnem nadaljevanju t. im. »izgonsko pokrajino«, vse v območju glavne prometne poti, ki vodi tu na jug. Na tem področju, ki smo ga imenovali tudi o b m e s t n o - i z g o n s k o , s stopnjevano deagrarizacijo in urbanizacijo kmetijstvo nazaduje, hkrati pa se v svojem skrčenem obsegu specializira. Delovne sile za kmetijstvo primanjkuje, zato je omenjena specializacija omejena, pogojena s prodajo v teh naseljih samih. Lahko jo označimo samo kot prehodno obliko v odmiranju kmetijstva. Prebivalstvo v tem področju povečini močno narašča, še posebno z doseljevanjem.

2. D r u g o področje, ki se širi od tod proti jugovzhodu, v širokem pasu ob Dravi in njenih terasah ter smo ga zato imenovali tudi o b d r a v s k o , kaže sorazmeren zastoj v deagrarizaciji. Kmetijstvo, ki se opira na precej trdno posestno strukturo, se je močno specializiralo v živinorejo, ki mu trenutno nudi še dovolj, da zadrži doma delovno silo. Ker pa se sem v nasprotju s prvim področjem malo doseljuje delovna sila od drugod, prebivalstvo ne narašča močno.

3. Močno se razlikuje t r e t j i , južni del pokrajine, ki vključuje tudi vse mokrotne Črete in smo ga zato ponekod imenovali tudi č r e t n o področje. Maribor je precej daleč, zemlja pa ni toliko dobra, da bi nudila pogoje za specializacijo v živinoreji ob zmanjšanih obdelovalnih površinah. Močno prihaja do izraza manjša gospodarska pomembnost mokrotnih travnikov. Čeprav je njihova mokrotnost zdaj že precej zmanjšana, pomenijo ob enaki meri vložene delo manj kakor njive bolj proti vzhodu. Iz teh vzrokov je to področje odsejvanja.

Družbeno gospodarski razvoj Zgornjega Dravskega polja je torej tesno povezan z razvojem M a r i b o r a . Sem je mariborska industrija najprej posegla po delovni sili, vsako povečanje števila delovnih mest pa se je takoj odrazilo v spremembi poklicne strukture na polju. Še do pred 15 leti so bila nekatera naselja v neposredni bližini mesta (Dogoše, Bohova, Slivnica) zaradi ugodne posestne strukture povsem agrarna. V zadnjih letih je deagrarizacija ves ta zastoj v razvoju nadoknadila,

navedena naselja so sedaj manj kmečka kakor sosednja. V bližini Maribora so ob nekdanjih kmečkih naseljih zrastle cele četrti novih nekmečkih stanovanjskih hiš, katerih življenje je povezano samo z mestom. Nova Rogoza, Rogoza, del Miklavža in Hotinje vasi so postala spalna naselja Maribora. To je tudi narekovalo njihovo vključitev v mestno območje.

Na južnem delu polja je Ptuj malo vplival na spremembo agrarne pokrajine. Takoj ko zavijemo iz Dražencev na jugozahod ali iz Hajdine na sever in zahod, smo že v popolnoma agrarni pokrajini, kjer nam samo močnejše populacijske spremembe kažejo na bližino mesta.

Med Ptujem in Kidričevim je pas popolnoma agrarne pokrajine, kjer niti ne slutimo, da so nekoč želeli zazidalno povezati obe naselji. Kidričevo je sicer res velik asimilator delovne sile. Prav tako je koncentracija prebivalstva v njem velika (okrog 2000). Zaradi tradicije pa nikakor ne more postati splošno središče svoje okolice in ga zato kot takega tudi ni upošteval regionalni načrt.

Reševanje kmetijstva v okviru zasebnih kmetijskih obratov lahko pomeni samo prehodne rešitve. Reagrarizacija ni izvedljiva, pomanjkanje delovne sile je pa že danes tolikšno, da se zemljišče slabše obdeluje ali pa opušča in spreminja v travne površine. Skrajni učinek deagrarizacije pa je socialni prelog, ki ga najdemo že tudi na Zgornjem Dravskem polju. Kot značilen simptom celotnega procesa naj navedemo za zaključek samo en tak primer. Leta 1964 je bila v prelogu parcela ob železniški progi na Sp. Hajdini. Parcela je last kmeta iz Haloza, ki jo kljub povpraševanju ne proda. Meseca maja je posejal na njej koro, potem ko je bila prej poldrugo leto v prahi. Ker leži parcela nedaleč od Ptuja, bo postala prej ali slej pač gradbena parcela.

LITERATURA, VIRI IN GRADIVO

1. Belec B., Morfologija Mariborske ravnine. Geografski obzornik VIII, št. 3—4, Ljubljana 1961.
2. Schlosser P., In der Schretten. Deutsche Rundschau für Geographie XXXV, št. 5, Wien und Leipzig 1903.
3. Levec V., Pettauer Studien. Untersuchungen zur älteren Flurverfassung. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien I—III. XXVIII (1898), XXIX (1899), XXXV (1905).
4. Zgonik M., O toponomastiki Dravsko-ptujskega polja. Geografski obzornik III, št. 2, Ljubljana 1956.
5. Melik A., Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenska matica, Ljubljana 1957.
6. Ilešič S., Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1950.
- 6a. Ilešič S., Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. ČZN, Maribor, Nova vrsta 3, 1967.
7. Zgonik M., Dravsko polje in njegovi sestavni deli. Proteus 1937.
8. Šifrer M., Ilovice na Dravskem polju (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
9. Moj kraj včeraj, danes in jutri. Jugoslovanske pionirske igre. Pragersko 1961.

10. Kert B., Prod in pesek na Zgornjem Dravskem polju. (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
11. Breznik M., Žlebnik L., Geološke razmere na območju projektiranih hidroelektrarn na Dravi med Mariborom in Ptujem. *Geologija* 1961.
12. Baš F., Izgoni na Dravskem polju. ČZN, Maribor 1937.
13. Bračič V., Vinorodne Haloze. Založba Obzorja, Maribor 1967.
14. Šmalcelj I., Študijska ekspertiza o razvoju kmetijstva občine Ptuj. Ptuj 1963.
15. Slekovec M., Župnija Sv. Lovrenca na Dravskem polju. Maribor 1885.
16. Zupančič J., Meteorološke značilnosti Maribora v letih 1951 do 1960. *Geografski obzornik VIII*, št. 3—4, Ljubljana 1961.
17. Maučec J., Vodnik po Ptuj in okolici. Ptuj 1957.
18. Hlubeck F. X., Die Landwirtschaft des Herzogthums Steiermark. Graz 1846.
19. Elektroenergetski sistem Srednja Drava. Maribor 1962.
20. Pak M., Današnji gospodarski pomen izgonov na Zgornjem Dravskem polju, *Geografski vestnik XXXVI*, 1964, Ljubljana 1965.
21. Šlebinger C., *Geologija Maribora, Kronika slovenskih mest V*. 1938, št. 3.
22. Hidrološka karta Zgornjega Dravskega polja.
23. Melik A., Slovenija I. Slovenska matica, Ljubljana 1963.
24. Gams I., Pohorsko Podravje. »Dela« SAZU, Institut za geografijo 3, Ljubljana 1959.
25. Vilfan S., Pravna zgodovina Slovencev. Slovenska matica Ljubljana 1961.
26. Erjavec F., Kmetiško vprašanje v Sloveniji. Ljubljana 1928.
27. Kržičnik E., Urbanizacija — ključno vprašanje naše ekonomike. *Ekonomska revija* 1960, št. 3—4.
28. Urbanistični program Maribora. Maribor 1965.
29. Klemenčič V., Transformacija prigradske zone. Zbornik VII. Kongresa geografov SFRJ, Zagreb 1964.
30. Pak M., Razvoj posestnih razmer kmečkega zemljišča na Zgornjem Dravskem polju. ČZN 2 (XXXVII), Maribor 1966.
31. Klemenčič V., Sozialgeographische Problem der Arbeiter — Bauern — Strukturen unter besonderer Berücksichtigung der Situation in Jugoslawien. *Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*. Band 4: Zum Standort der Sozialgeographie, Kallmünz-Regensburg 1968.
32. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
33. Schmutz C., Historisch — Topographisches Lexicon von Steiermark I—IV, Graz 1822—1823.
34. Pak M., Nekaj populacijskih problemov Kidričevega. *Geografski obzornik X*, št. 3—4, Ljubljana 1963.
35. Šifrer M., Opekarništvo na Dravskem polju (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
36. »Ortsrepertorium« za Štajersko 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.
37. Schöler P., Stadt und Einzugsgebiet. *Studium Generale*, Heft 10, Berlin, Göttingen, Heidelberg 1957.
38. Klemenčič V., Geografski problemi i metode proučavanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno. Zbornik VI. Kongresa geografov FLRJ, Ljubljana 1962.
39. Lešnik M., Starše ob Dravi. (Tipkopis v Etnografskem oddelku muzeja v Ptuj).
40. Ilešič S., Prvotna kmečka naselja v območju Velike Ljubljane. *Geografski vestnik V—VI*, Ljubljana, 1929—30.
41. Marenčič J., Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ljubljana 1957.
42. Koropec J., Zgodovinsko gradivo za Slovenjebistriški svet. (Tipkopis v rokah avtorja.)

navedena naselja so sedaj manj kmečka kakor sosednja. V bližini Maribora so ob nekdanjih kmečkih naseljih zrasle cele četrti novih nekmečkih stanovanjskih hiš, katerih življenje je povezano samo z mestom. Nova Rogoza, Rogoza, del Miklavža in Hotinje vasi so postala spalna naselja Maribora. To je tudi narekovalo njihovo vključitev v mestno območje.

Na južnem delu polja je Ptuj malo vplival na spremembo agrarne pokrajine. Takoj ko zavijemo iz Dražencev na jugozahod ali iz Hajdine na sever in zahod, smo že v popolnoma agrarni pokrajini, kjer nam samo močnejše populacijske spremembe kažejo na bližino mesta.

Med Ptujem in Kidričevim je pas popolnoma agrarne pokrajine, kjer niti ne slutimo, da so nekoč želeli zazidalno povezati obe naselji. Kidričevo je sicer res velik asimilator delovne sile. Prav tako je koncentracija prebivalstva v njem velika (okrog 2000). Zaradi tradicije pa nikakor ne more postati splošno središče svoje okolice in ga zato kot takega tudi ni upošteval regionalni načrt.

Reševanje kmetijstva v okviru zasebnih kmetijskih obratov lahko pomeni samo prehodne rešitve. Reagrarizacija ni izvedljiva, pomanjkanje delovne sile je pa že danes tolikšno, da se zemljišče slabše obdeluje ali pa opušča in spreminja v travne površine. Skrajni učinek deagrarizacije pa je socialni prelog, ki ga najdemo že tudi na Zgornjem Dravskem polju. Kot značilen simptom celotnega procesa naj navedemo za zaključek samo en tak primer. Leta 1964 je bila v prelugu parcela ob železniški progi na Sp. Hajdini. Parcela je last kmeta iz Haloz, ki jo kljub povpraševanju ne proda. Meseca maja je posejal na njej koruzo, potem ko je bila prej poldrugo leto v prahi. Ker leži parcela nedaleč od Ptuja, bo postala prej ali slej pač gradbena parcela.

LITERATURA, VIRI IN GRADIVO

1. Belec B., Morfologija Mariborske ravnine. Geografski obzornik VIII, št. 3—4, Ljubljana 1961.
2. Schlosser P., In der Schretten. Deutsche Rundschau für Geographie XXXV, št. 5, Wien und Leipzig 1903.
3. Levec V., Pettauer Studien. Untersuchungen zur älteren Flurverfassung. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien I—III. XXVIII (1898), XXIX (1899), XXXV (1905).
4. Zgonik M., O toponomastiki Dravsko-ptujskega polja. Geografski obzornik III, št. 2, Ljubljana 1956.
5. Melik A., Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenska matica, Ljubljana 1957.
6. Ilešič S., Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1950.
- 6a. Ilešič S., Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. ČZN, Maribor, Nova vrsta 3, 1967.
7. Zgonik M., Dravsko polje in njegovi sestavni deli. Proteus 1937.
8. Šifrer M., Ilovice na Dravskem polju (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
9. Moj kraj včeraj, danes in jutri. Jugoslovanske pionirske igre. Pragersko 1961.

10. Kert B., Prod in pesek na Zgornjem Dravskem polju. (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
11. Breznik M., Žlebni L., Geološke razmere na območju projektiranih hidroelektrarn na Dravi med Mariborom in Ptujem. Geologija 1961.
12. Baš F., Izgoni na Dravskem polju. ČZN, Maribor 1937.
13. Bračič V., Vinorodne Haloze. Založba Obzorja, Maribor 1967.
14. Šmalcelj I., Studijska ekspertiza o razvoju kmetijstva občine Ptuj. Ptuj 1963.
15. Slekovec M., Župnija Sv. Lovrenca na Dravskem polju. Maribor 1885.
16. Zupančič J., Meteorološke značilnosti Maribora v letih 1951 do 1960. Geografski obzornik VIII, št. 3—4, Ljubljana 1961.
17. Maučec J., Vodnik po Ptuj in okolici. Ptuj 1957.
18. Hlubeck F. X., Die Landwirtschaft des Herzogthums Steiermark. Graz 1846.
19. Elektroenergetski sistem Srednja Drava. Maribor 1962.
20. Pak M., Današnji gospodarski pomen izgonov na Zgornjem Dravskem polju, Geografski vestnik XXXVI, 1964, Ljubljana 1965.
21. Šlebinger C., Geologija Maribora, Kronika slovenskih mest V. 1938, št. 3.
22. Hidrološka karta Zgornjega Dravskega polja.
23. Melik A., Slovenija I. Slovenska matica, Ljubljana 1963.
24. Gams I., Pohorsko Podravje. »Dela« SAZU, Institut za geografijo 3, Ljubljana 1959.
25. Vilfan S., Pravna zgodovina Slovencev. Slovenska matica Ljubljana 1961.
26. Erjavec F., Kmetiško vprašanje v Sloveniji. Ljubljana 1928.
27. Kržičnik E., Urbanizacija — ključno vprašanje naše ekonomike. Ekonomska revija 1960, št. 3—4.
28. Urbanistični program Maribora. Maribor 1965.
29. Klemenčič V., Transformacija prigradske zone. Zbornik VII. Kongresa geografov SFRJ, Zagreb 1964.
30. Pak M., Razvoj posestnih razmer kmečkega zemljišča na Zgornjem Dravskem polju. ČZN 2 (XXXVII), Maribor 1966.
31. Klemenčič V., Sozialgeographische Problem der Arbeiter — Bauern — Strukturen unter besonderer Berücksichtigung der Situation in Jugoslawien. Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. Band 4: Zum Standort der Sozialgeographie, Kallmünz-Regensburg 1968.
32. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
33. Schmutz C., Historisch — Topographisches Lexicon von Steiermark I—IV, Graz 1822—1823.
34. Pak M., Nekaj populacijskih problemov Kidričevega. Geografski obzornik X, št. 3—4, Ljubljana 1963.
35. Šifrer M., Opekarništvo na Dravskem polju (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
36. »Ortsrepertorium« za Štajersko 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.
37. Schöler P., Stadt und Einzugsgebiet. Studium Generale, Heft 10, Berlin, Göttingen, Heidelberg 1957.
38. Klemenčič V., Geografski problemi i metode proučavanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno. Zbornik VI. Kongresa geografov FLRJ, Ljubljana 1962.
39. Lešnik M., Starše ob Dravi. (Tipkopis v Etnografskem oddelku muzeja v Ptuj).
40. Ilešič S., Prvotna kmečka naselja v območju Velike Ljubljane. Geografski vestnik V—VI, Ljubljana, 1929—30.
41. Marenčič J., Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ljubljana 1957.
42. Koropec J., Zgodovinsko gradivo za Slovenjebistriški svet. (Tipkopis v rokah avtorja.)

navedena naselja so sedaj manj kmečka kakor sosednja. V bližini Maribora so ob nekdanjih kmečkih naseljih zrastle cele četrti novih nekmečkih stanovanjskih hiš, katerih življenje je povezano samo z mestom. Nova Rogoza, Rogoza, del Miklavža in Hotinje vasi so postala spalna naselja Maribora. To je tudi narekovalo njihovo vključitev v mestno območje.

Na južnem delu polja je Ptuj malo vplival na spremembo agrarne pokrajine. Takoj ko zavijemo iz Dražencev na jugozahod ali iz Hajdine na sever in zahod, smo že v popolnoma agrarni pokrajini, kjer nam samo močnejše populacijske spremembe kažejo na bližino mesta.

Med Ptujem in Kidričevim je pas popolnoma agrarne pokrajine, kjer niti ne slutimo, da so nekoč želeli zazidalno povezati obe naselji. Kidričevo je sicer res velik asimilator delovne sile. Prav tako je koncentracija prebivalstva v njem velika (okrog 2000). Zaradi tradicije pa nikakor ne more postati splošno središče svoje okolice in ga zato kot takega tudi ni upošteval regionalni načrt.

Reševanje kmetijstva v okviru zasebnih kmetijskih obratov lahko pomeni samo prehodne rešitve. Reagrarizacija ni izvedljiva, pomanjkanje delovne sile je pa že danes tolikšno, da se zemljišče slabše obdeluje ali pa opušča in spreminja v travne površine. Skrajni učinek deagrarizacije pa je socialni prelog, ki ga najdemo že tudi na Zgornjem Dravskem polju. Kot značilen simptom celotnega procesa naj navedemo za zaključek samo en tak primer. Leta 1964 je bila v prelogu parcela ob železniški progi na Sp. Hajdini. Parcela je last kmeta iz Halož, ki jo kljub povpraševanju ne proda. Meseca maja je posejal na njej korožo, potem ko je bila prej poldrugo leto v prahi. Ker leži parcela nedaleč od Ptuja, bo postala prej ali slej pač gradbena parcela.

LITERATURA, VIRI IN GRADIVO

1. Belec B., Morfologija Mariborske ravnine. Geografski obzornik VIII, št. 3—4, Ljubljana 1961.
2. Schlosser P., In der Schretten. Deutsche Rundschau für Geographie XXXV, št. 5, Wien und Leipzig 1903.
3. Levec V., Pettauer Studien. Untersuchungen zur älteren Flurverfassung. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien I—III. XXVIII (1898), XXIX (1899), XXXV (1905).
4. Zgonik M., O toponomastiki Dravsko-ptujskega polja. Geografski obzornik III, št. 2, Ljubljana 1956.
5. Melik A., Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenska matica, Ljubljana 1957.
6. Ilešič S., Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1950.
- 6a. Ilešič S., Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. ČZN, Maribor, Nova vrsta 3, 1967.
7. Zgonik M., Dravsko polje in njegovi sestavni deli. Proteus 1937.
8. Šifrer M., Ilovice na Dravskem polju (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
9. Moj kraj včeraj, danes in jutri. Jugoslovanske pionirske igre. Pragersko 1961.

10. Kert B., Prod in pesek na Zgornjem Dravskem polju. (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
11. Breznik M., Žlebnik L., Geološke razmere na območju projekiranih hidroelektrarn na Dravi med Mariborom in Ptujem. Geologija 1961.
12. Baš F., Izgoni na Dravskem polju. ČZN, Maribor 1937.
13. Bračič V., Vinorodne Haloze. Založba Obzorja, Maribor 1967.
14. Šmalcelj I., Študijska ekspertiza o razvoju kmetijstva občine Ptuj. Ptuj 1963.
15. Slekovec M., Župnija Sv. Lovrenca na Dravskem polju. Maribor 1885.
16. Zupančič J., Meteorološke značilnosti Maribora v letih 1951 do 1960. Geografski obzornik VIII, št. 3—4, Ljubljana 1961.
17. Maučec J., Vodnik po Ptuj in okolici. Ptuj 1957.
18. Hlubeck F. X., Die Landwirtschaft des Herzogthums Steiermark. Graz 1846.
19. Elektroenergetski sistem Srednja Drava. Maribor 1962.
20. Pak M., Današnji gospodarski pomen izgonov na Zgornjem Dravskem polju, Geografski vestnik XXXVI, 1964, Ljubljana 1965.
21. Šlebingger C., Geologija Maribora, Kronika slovenskih mest V. 1938, št. 3.
22. Hidrološka karta Zgornjega Dravskega polja.
23. Melik A., Slovenija I. Slovenska matica, Ljubljana 1963.
24. Gams I., Pohorsko Podravje. »Dela« SAZU, Institut za geografijo 3, Ljubljana 1959.
25. Vilfan S., Pravna zgodovina Slovencev. Slovenska matica Ljubljana 1961.
26. Erjavec F., Kmetiško vprašanje v Sloveniji. Ljubljana 1928.
27. Kržičnik E., Urbanizacija — ključno vprašanje naše ekonomike. Ekonomska revija 1960, št. 3—4.
28. Urbanistični program Maribora. Maribor 1965.
29. Klemenčič V., Transformacija prigradske zone. Zbornik VII. Kongresa geografov SFRJ, Zagreb 1964.
30. Pak M., Razvoj posestnih razmer kmečkega zemljišča na Zgornjem Dravskem polju. ČZN 2 (XXXVII), Maribor 1966.
31. Klemenčič V., Sozialgeographische Problem der Arbeiter — Bauern — Strukturen unter besonderer Berücksichtigung der Situation in Jugoslawien. Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie. Band 4: Zum Standort der Sozialgeographie, Kallmünz-Regensburg 1968.
32. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.
33. Schmutz C., Historisch — Topographisches Lexicon von Steiermark I—IV, Graz 1822—1823.
34. Pak M., Nekaj populacijskih problemov Kidričevega. Geografski obzornik X, št. 3—4, Ljubljana 1963.
35. Šifrer M., Opekarništvo na Dravskem polju (Tipkopis v Inštitutu za geografijo SAZU).
36. »Ortsrepertorium« za Štajersko 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.
37. Schöler P., Stadt und Einzugsgebiet. Studium Generale, Heft 10, Berlin, Göttingen, Heidelberg 1957.
38. Klemenčič V., Geografski problemi i metode proučavanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno. Zbornik VI. Kongresa geografov FLRJ, Ljubljana 1962.
39. Lešnik M., Starše ob Dravi. (Tipkopis v Etnografskem oddelku muzeja v Ptuj).
40. Ilešič S., Prvotna kmečka naselja v območju Velike Ljubljane. Geografski vestnik V—VI, Ljubljana, 1929—30.
41. Marenčič J., Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ljubljana 1957.
42. Koropec J., Zgodovinsko gradivo za Slovenjebistriški svet. (Tipkopis v rokah avtorja.)

43. Stepančič D., Stritar A., Štefula O., Orientacijsko poročilo o pedoloških raziskavah Dravsko-ptujskega polja. Osnovni načrt kmetijske in gozdne proizvodnje občine Maribor-Tezno, področje Dravskega polja.
44. Klemenčič V., Kmetijska proizvodnja in izraba tal vasi Podgorje pri Kamniku. Geografski vestnik XXXIV, Ljubljana 1962.
45. Ruppert K., Die Sozialbrache als Übergangerscheinung. Bayerisches Landwirtschaftliches Jahrbuch 34, Heft 5.
46. Baš F., Pripombe k požigalništvu. Slovenski etnograf VII—VIII (1953—1954), Ljubljana 1954.
47. Knafelc M., Kidričevo in njegov razvoj (Diplomska naloga na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani, leta 1961).
48. Vrišer I., Nastanek in razvoj Nove Gorice, Geografski vestnik XXXI, Ljubljana 1951.
49. Vrišer I., Rudarska mesta Trbovlje, Zagorje, Hrastnik. Slovenska matica, Ljubljana 1963.
50. Ilešič S., Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije. Geografski vestnik XXIX—XXX (1957—1958), Ljubljana 1958.
51. Klemenčič V., Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik XXXII (1960), Ljubljana 1960.
52. Splošni pregled Dravske banovine 1939 (po stanju 31. marca 1931).
53. Popis stanovništva 1953 (po stanju 31. marca 1953).
54. Popis stanovništva 1961 (po stanju 31. marca 1961).
55. Franciscejski kataster 1825. leta.
56. Kataster, stanje 1963. leta.

SOCIAL-GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT OF THE ZGORNJE DRAVSKO POLJE (UPPER DRAVA PLAIN, NORTHEASTERN SLOVENIA)

Summary

The Zgornje Dravsko polje is the first expressive subpanonian area in eastern Slovenia. It lies between Slovenske gorice to the north, the Drava to the north-east, Pohorje to the west and Haloze to the south. Because of its plane character this gravel area of the river Drava is one of the greatest enclosed areas in Slovenia which are suitable for crops. Morphological and hydrographical circumstances on one hand and the height differences on the other modify this land to special areas with qualitatively different conditions for agriculture. In the past these differences influenced the agriculture, the structure of land possession and the formation of the whole agricultural area, in the last 40 years still its transformation.

The basis of the fast transformation of the former completely agrarian land has been general fast economic development in the last 20 years, its bearers being to the greatest degree the two urban centres, Maribor and Ptuj. Maribor with 100 000 inhabitants and about 35 000 employed in industry and with its numerous administrative functions as the centre of N E Slovenia has given employment and dwelling to a great number of inhabitants of the neighbouring regions. Thus a great part of the Zgornje Dravsko polje became included in its narrower gravitation area. So was Ptuj, the centre of the agrarian region with 10 000 inhabitants. It influenced only the development of the southern part of the Zg. Dravsko polje.

Land uses and today possessive structure of the rural land are the expression of the many years' development and of all economic facts which both change very quickly in the last 20 years. After the year 1825 the field areas have reduced and grass and forest areas have increased owing to the changes in cultivating technics and deagrarisation. So from 1825 till 1900 57,7% of the fields reduced to 49,5%, and to the year 1943 to 42,8%.

Simultaneously the grass areas have increased. In the fields the forage cultures are in progress, so in the worse regions the grass areas have been giving up because of the social change.

The possibility of employment outside agriculture, which has become more usual in that region after the year 1945, has proposed numerous processes influencing the agriculture and especially the uses of land. The employment outside agriculture has brought to the districts in the Zg. Dravsko polje new economic moments in the form of additional earnings of one or more members of the mixed rural or non-rural housekeeping. On the other hand the migration of the members of the rural house-keepings caused the deficiency of the working power that resulted the extension in the field cultivation or the change in the cultural categories, most usually the growth of green areas.

The above mentioned processes are well illustrated by movements in the number and the share of the peasant inhabitants. In the year 1939 there were 69,5 % of the peasant inhabitants in the Zg. Dravsko polje (the average of Slovenia was 60,3 %). After 1945 many small land possessors and people without land have become employed, although till then they had been living from the labour in the great estates. The fast development of industry in Maribor made many people from the Zg. Dravsko polje move to the city, where on one hand there are on the larger city area the greatest number of the big peasant districts and on the other hand the vivid migration of the working power has developed, especially by train. Thus the share of the peasant inhabitants has diminished till 1953 to 45,5 %. And the absolute number has been reduced from 16 273 to 12 814. After 1953 the share of the peasant inhabitants in the Zg. Dravsko polje have been reduced still faster and in 1961 there were only 31,3 %. This is the second phase in which the prequalification of these peasants isn't so important but the employment of the younger inhabitants outside agriculture. In this period and also after the year 1961 the employment of the children of the greater land owners has been important, who had all possibilities at schooling and had reached high qualifications. They are capable to move into cities because the dwelling and the land don't make them any problems. The period after the year 1953 means some special changes in agriculture and still more in intensity of the uses of land. In the regions with many land owners the deagrarianisation isn't shown as much in the physiognomy as in the structure of the farm managements.

Regarding the differences in the movements of the peasant inhabitants we divided the Zg. Dravsko polje into three parts representing the regions of the different degree of deagrarianisation and sometimes also urbanisation. These three regions are first the result of the intensity of influences of Maribor, which is mostly identical with the farness from Maribor. The modification of the zone distance from Maribor is the result of more other facts, so as the value of land which is connected with some cultural categories, traditional possession structure, orientation of the farm managements, the nearness of the railway and bus transport, etc. In the first nearest region to Maribor the part of the peasant inhabitants has been very small already in the year 1953. It was only 26,9 %. We can't speak about any physiognomical signs of deagrarianisation or urbanisation in that time, although the structure of the inhabitants has been mostly deagrarian. The greatest part of the inhabitants employed outside agriculture remained with other members of the housekeeping in their land working there in their free time. In the period after the year 1953 fast physiognomical changes are brought and urbanisation of separate regions, mostly in the nearness of the railway stations between Maribor and Pragersko, develops. The inhabitants of these regions are building completely non-rural houses and still new inhabitants are coming from farther agrarian districts of NE Slovenia and also from other Slovenian and Croatian regions. These new comers increase the number of people using the means of transport to Maribor. So the part of the

peasant inhabitants in the whole northern district of the Zg. Dravsko polje diminished till 1961 to 16,9 % and in many regions even under 10 %.

The part of the peasant inhabitants in the other region including the north-eastern part on the both sides of the road Maribor — Ptuj was in 1953 still very high — 55,5 %. These regions are not far from Maribor, but the structure of the properties and the quality of the soil are very suitable there. Thus these peasants began to cultivate the agricultural products for the market-place and remained on the land. There also non-rural youth remained at home helping with the work on the farms. The part of the peasant inhabitants remained still very high also to the year 1961 — 42,5 % although some regions near Ptuj have become urbanized. The most rural structure is shown in the third part which is the farthest from Maribor. In 1953 there were 71,4 % of rural inhabitants and it diminished till 1961 to 43,7 %, the most in the districts near Ptuj and partly in 1954 new established urban centre — Kidričevo with 2000 inhabitants and the same number of employed in the aluminium factory.

The number and the part of rural inhabitants are not all by themselves the total indicator of the land transformation. The peasants still active are of no suitable age structure. In the Zg. Dravsko polje there are practically no rural youth, which makes this region quite different from the all other agricultural parts in NE Slovenia. There are many great properties with only one older member of the family, so they are obliged to cultivate the land by means of the hired labourers (which are missing) and the hired mechanisation. Such extensively cultivated land represents the potential area for commasation.

The occupation changes of the rural inhabitants and the changes of economic and population structure result also the changes in the possession structure. The year 1825, as the land register of Francisce says, shows in this whole area the majority of land owners possessing more than 10 hectares of the cultivated land. Because the land could not be divided the situation remained nearly unchanged to the 20 years before when the properties were faster cut into pieces. The soil as the rural area was losing its value and the farmers divided it into smaller building parcels for their children. They also began to sell it which caused a great number of small land owners and building of new houses in the former rural districts. In 1961 the possession in the Zg. Dravsko polje was as follows: 0—0,5 ha 32,5 %, 0,5—2 ha 26,7 %, 2—3 ha 8,1 %, 3—5 ha 10,7 %, 5—8 ha 9,3 %, 8—10 ha 4,2 % and more than 10 ha 8 %. In that the remarkable differences between the separate parts of the Zg. Dravsko polje are shown. The most land owners with 0,5 ha of land are with 42,9 % in the northern part of the field, while the land owners with more than 10 ha of land are the most usual in the south — 14,6 %, the farthest from Maribor but in tradition of large properties connected with the division of land into stripes. Simultaneously with the cutting of land into pieces the land of separate land owners became mixed, which represents new problems in the economics of individual farm managements, hampers the commation and on the other side accelerates urbanization.

The above mentioned processes brought to this region such great structural, economical and physiognomical changes that we can speak about the very deagrarian region, and sometimes also urbanized. The absolute influence of Maribor for transformation is remarkable everywhere, especially near Ptuj, Kidričevo and at smaller economic centres (micro-centres) Hoče, Rače and Pragersko. All this new settling is not connected with the former settlements in the Zg. Dravsko polje, but more with the land that has the best traffic relations with Maribor. So there are many completely new building areas at the railway Maribor—Pragersko and in some districts near Maribor. The greater number of new building is near Ptuj because of the possibilities of employment in Maribor which needs more labour force and where the work structure is more suitable than at Ptuj or at Kidričevo.

KAZALO

UVOD	283
VLOGA NARAVNEGA OKOLJA	285
Vloga geomorfoloških, petrografskih in pedoloških dejavnikov v geografiji izrabe tal in naselij	285
Podnebne značilnosti	289
Hidrografske razmere	292
Odsev naravnih pogojev v kmetijstvu	294
DRUŽBENA IN ZEMLJIŠKOPOSESTNA STRUKTURA	296
Družbenogospodarski razvoj od leta 1825 do današnje deagrarizacije Osnovna področja Zgornjega Dravskega polja po stopnji deagrarizacije	296
Razvoj posestnih razmer v kmečkem zemljišču	302
Zemljišče tujih posestnikov	303
Poklicna struktura gospodinjstev	307
Oblike poljske razdelitve	311
Družbeni kmetijski obrati	316
ANALIZA KMETIJSKEGA GOSPODARSTVA	320
Pregled zemljiških kategorij	320
Poljedelstvo	333
Živinoreja	341
Izraba gozdov	347
NEAGRARNE GOSPODARSKE PANOGE	349
Industrija in obrt in v njih zaposleno prebivalstvo	349
Promet in deagrarizacija	355
DEAGRARIZACIJA V LUČI POPULACIJSKIH PROCESOV	357
Rast prebivalstva	358
Razvoj poklicne usmerjenosti	361
Starostna struktura prebivalstva	368
Dnevna migracija delovne sile	371
Selitve	379
NASELJA IN NJIHOVA URBANIZACIJA	382
Agrarna naselja pred urbanizacijo	382
Učinki deagrarizacije in urbanizacije v agrarnih naseljih	378

POSKUS DOLOČITVE GRAVITACIJSKIH OBMOČIJ MARIBORA, PTUJA IN MANJŠIH SREDIŠČ NA ZGORNJEM DRAVSKEM POLJU	394
ZAKLJUČNE MISLI	396
LITERATURA, VIRI IN GRADIVO	398
SOCIAL-GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT OF THE ZGORNJE DRAVSKO POLJE (UPPER DRAVA PLAIN, NORTHEASTERN SLOVENIA) (Summary)	400